

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EBÛ HAYSEME ZÜHEYR B. HARB'IN HAYATI VE
HADİSÇİLİĞİ**

İBRAHİM BULAT

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SERDAR DEMİREL

İSTANBUL, 2022

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EBÛ HAYSEME ZÜHEYR B. HARB'IN HAYATI VE
HADİSÇİLİĞİ**

İBRAHİM BULAT

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SERDAR DEMİREL

İSTANBUL, 2022

TEZ ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Temel İslam Bilimleri (Hadis) alanında yüksek lisans derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri

Unvan – Ad Soyad

Kanaati

İmza

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Teslim Tarihi

Mühür/İmza

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı:

İmza:

ÖZ

EBÛ HAYSEME ZÜHEYR B. HARB'IN HAYATI VE HADİŞÇİLİĞİ

Bulat, İbrahim

Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Programı

Öğrenci Numarası: 194018007

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0001-6478-9651

Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası: 10477045

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Serdar Demirel

Temmuz 2022, 201 sayfa

Hadis ilmi dinin ikinci ana kaynağı olan Sünnet'i ve Sünnet'in kendisinden elde edildiği hadisleri ileri nesillere aktarmada vazgeçilmez bir ilimdir. Her nesil büyük bir özveri ve kolektif bir çalışma ile bu ilme katkı sağlamıştır. Bu ilmin gelişmesinde, özellikle de cerh-tadil ve rical ilmi alanlarında etkileri olan bir isim de Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Yahya b. Maîn'in (ö. 233/848) yakın arkadaşı, İbn Ebî Hayseme adı ile tanınan Ebû Bekir Ahmed b. Züheyr'in (ö. 279/892-93) babası Ebû Hayseme Züheyr b. Harb'dır (ö. 234/849).

Ebû Hayseme Abbâsî döneminde yaşamış kökeni Horasan'ın Nesâ şehrinden olan önemli bir hadis imamıdır. Ebû Hayseme'nin Mihne'ye tanık olup bizzat sorguya çekilen alimlerden olması çalışmamıza ayrı bir önem katmaktadır. O gerek ikrah altında olmasından gerek de karşı tarafın sunduğu delillere karşılık verememesinden dolayı Mihne'de halku'l-Kur'ân görüşünü ikrar eden alimlerin ilklerindedir. Ancak bundan derin pişmanlık duymuş ve her ortamda Kur'an'ın Allah'ın kelamı olup yaratılmadığını söylemiştir.

Ebû Hayseme her ne kadar Mihne'de halku'l-Kur'ân görüşünü ikrar etmiş olsa da mazur görülmüş ve alimlerin hepsinin ittifakı ile sika, sebt, zabıt, nukkad, imam, alem, hâfız ve mutkin gibi üst düzey tadil lafızlarıyla vasıflandırılmıştır. Sadece Ahmed b. Hanbel kendine has Mihne görüşü ile ondan hadis almayı bırakıp aldığı hadisleri

silmiştir. Diğer taraftan Ebû Hayseme özellikle cerh-tadil ve rical ilmi noktasında imam olarak görülmektedir. Ayrıca hadis rivayetinde de önemli bir yere sahiptir.

Ayrıca çalışmamızda onun *Sahih-i Müslim*'de olan 764 rivayeti incelenerek hadis ilmindeki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır. *Sahih-i Müslim*'deki hocaları, kendisinden rivayet yapılırken kullanılan rivayet şifhaları, ortak rivayetleri ve rivayet ettiği kitaplar ele alınmıştır. Özellikle İmam Müslim'in lafız kullanımlarında büyük oranda Ebû Hayseme'nin lafızlarını tercih ettiği görülmüştür. Bu da onun hadis ilmindeki yerini göstermek açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Cerh ve tadil, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, İlel İlmi Rical İlmi*

ABSTRACT

ABU KHAYTHAMA ZUHAYR B. HARB
(HIS PLACE IN THE STUDY OF HADITHS IN PARTICULAR SAHIH
MUSLIM)

Bulat, İbrahim

MA in Islamic Studies

Student ID: 194018007

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0001-6478-9651

National Thesis Center Reference Number: 10477045

Thesis Supervisor: Prof. Serdar DEMİREL

July 2022, 201 pages

Abū Khaythama Zuhayr b. Ḥarb al-Nasā'ī (234 AH/849 CE) is one of the most important scholars of ḥadīth. He especially had an impact on the sciences of al-jarḥ wa al-ta'dīl (discrediting and accrediting), 'ilm al-rijāl (knowledge of men) and al-'ilal (the subject of hidden defects in the sanads of hadith). He was a close friend of Aḥmad ibn Ḥanbal (241 AH /588 CE) and Yaḥyā ibn Ma'īn (233 AH/848 CE). He is the father of Ibn Abī Khaythama (279 AH/892-93 CE).

Abū Khaythama was originally from Nasā' and later settled in Baghdad. He lived during the Abbasid period. Zuhayr witnessed the miḥna and was questioned about the creation of the Qur'an. Zuhayr could not respond to the arguments of the opposing side and had to accept the creation of the Qur'an by force. He regretted this incident for the rest of his life and maintained that the Qur'an was not created.

Ḥadīth scholars agree that he is a reliable imām with a strong memory. Ḥadīth scholars' evaluation of him resulted in high-level endorsements. They accepted him as an imam. Only Aḥmad ibn Ḥanbal, with his unique role in the miḥna, expunged the hadiths he received from him. Zuhayr also appears as an imām in the science of al-jarḥ wa al-ta'dīl and 'ilm al-rijāl. He also has an important role in the narration of ḥadīths.

In our study, Zuhayr's place in the science of ḥadīth is revealed through examining his 764 narrations in Ṣaḥīḥ Muslim. Topics such as from which of his teachers he narrated, how scholars narrated from him, and in which chapters his narrations are found, are investigated. It has been determined that Muslim gives priority to Zuhayr's narrations in many places in his Ṣaḥīḥ. This shows the importance of his place in the science of ḥadīth.

Keywords: *Abū Khaythama Zuhayr b. Ḥarb, al-Jarḥ wa al-ta'dīl. 'Ilm al-'ilal, Ilm al-rijāl*

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xii
BÖLÜM I GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Konusu.....	2
1.2. Çalışmanın Önemi	2
1.3. Çalışmanın Kapsamı.....	3
1.4. Çalışmanın Soruları	3
1.5. Çalışmanın Metodu ve Kullanılan Teknikler	3
1.6. Çalışmanın Kaynakları	4
1.7. Konu ile İlgili Daha Önce Yapılmış Çalışmalar	5
1.8. Çalışmada Karşılaşılan Zorluklar	8
BÖLÜM II EBÛ HAYSEME ZÜHEYR B. HARB'IN HAYATI.....	9
2.1. Dönemin (132-234) Siyasi ve Kültürel Yapısı.....	9
2.2. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb'ın (160-234) Hayatı	26
2.2.1. Ailesi ve Çocukları.....	29
2.2.1.1. Ebû Bekir Ahmed b. Züheyr b. Harb (ö. 279/892-93)	30
2.2.1.1.1. Tarihi İbn Ebî Hayseme.....	32
2.2.1.2. Muhammed b. Ahmed b. Züheyr (ö. 297/909-910)	33
2.2.2. Hocaları	34
2.2.3. Öğrencileri.....	43
2.2.4. Alimlerin Ebû Hayseme Hakkındaki Değerlendirmeleri	47
2.2.5. Rihleleri	51

2.2.6. Hadis Yazması.....	53
2.2.7. Ebû Hayseme ve Mihne	56
2.2.8. Akîdesi.....	62
2.2.9. Dini İlimlerdeki Yeri	64
2.2.9.1. Fıkıh İlmindeki Yeri.....	65
2.2.9.2. Tefsir İlmindeki Yeri.....	71
2.2.9.3. Tarih İlmindeki Yeri.....	72
2.2.10. Ebû Hayseme'nin Hak Ettiği Şöhrete Ulaşamamasının Sebepleri.....	74
2.2.11. Eserleri.....	76
2.2.11.1. Müsned	77
2.2.11.2. Kitabu'l-İlm.....	80
BÖLÜM III EBÛ HAYSEME'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ.....	82
3.1. Akranları ile İlişkisi.....	87
3.1.1. Ahmed b. Hanbel.....	89
3.1.2. Yahya b. Maîn	90
3.2. Rical İlmindeki Yeri.....	92
3.2.1. Rical İlmindeki Görüşlerine Örnekler	93
3.2.2. Rical İlminde Râvi Görevi Gördüğü Örnekler	96
3.3. Cerh ve Tadil İlmindeki Yeri	97
3.4. İlel İlmindeki Yeri	102
3.5. Tenkit Edilen Rivayetleri.....	104
3.6. Bidatçılardan Rivayetleri.....	107
3.7. Hadis Müzakeresi ve Meclisleri	110
3.8. Ebû Hayseme ve Hadis Kitaplarındaki Rivayetleri.....	113
3.9. Ebû Hayseme ve Sahih-i Müslim.....	116
3.9.1. Ebû Hayseme'nin Sahih-i Müslim'deki Rivayetlerinin Özellikleri	117
3.9.1.1. Ebû Hayseme'nin Sahih-i Müslim'deki Hocaları	117

3.9.1.2. Ebû Hayseme'nin Sahih-i Müslim'de Rivayet Ettiği Sahâbîler.....	118
3.9.1.3. Ebû Hayseme'nin Hadislerinin Sahih-i Müslim'de Bulunduğu Bölümler .	119
3.9.1.4. Müslim'in Sahihi'nde Ebû Hayseme'den Naklettiği Münferid ve Müşterek Rivayetler	119
3.9.1.5. Ebû Hayseme ile Ortak Rivayet Edilen Hadislerde Lafız Tercihi	121
BÖLÜM IV SONUÇLAR.....	122
REFERANSLAR.....	127
EKLER.....	140
EK A	140
EK B	177
EK C	185
EK D	197
ÖZGEÇMİŞ.....	201

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Ebû Hayseme ve Hadis Kitaplarındaki Rivayetleri 114

Tablo 3.2. Ebû Hayseme'den Hadis Naklediliş Şekilleri..... 114

SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e. Adı geçen eser
b. İbn/oğlu
bkz. Bakınız
bs. Basım
bt. Bint/kızı
b.y. Basım yeri yok
c. Cilt
DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h. Hicrî
Hd. Hadis
hz. Hazreti
No. Numara
ra. Radiyallahuanh
rah. Radiyallahuanha
s. Sayfa
sav. Sallallahu aleyhi vesellem
thk. Tahkik eden
t.y. Tarih yok
ö. Ölümü

BÖLÜM I

GİRİŞ

Züheyr b. Harb şöhreti ilmîni yakalayamamış alimler arasındadır. Bu çalışmamızla ona hak ettiği saygıyı göstermek ve kendisini başta akademi olmak üzere ilim camiasına tanıtmayı amaçlamaktayız. Alimlerin değerini gösteren önemli bir işaret de ardında bıraktıkları öğrencileridir. Ebû Hayseme'nin Tirmîzî hariç kütüb-i sitte müelliflerine hocalık yapması, İbn Ebî'd-Dünya, Ebû Ya'la el-Mevsilî, Ebû'l-Kasım el-Beğavi gibi öğrenciler yetiştirmesi ve *Tarihu'l-kebîr* gibi bir eseri olan oğlu İbn Ebî Hayseme'yi ardında bırakması onun yetkinliğini göstermek açısından önemlidir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ali b. Medînî gibi isimlerle aynı tabakada yer alıp adının onlarla beraber anılması onun cerh-tadil, rical ve ilel ilimlerinde de önemli bir yere sahip olduğunun sinyallerini vermektedir. Biz de elimizden gelen gayreti göstererek onu en güzel bir biçimde tanıtmaya çalışacağız. Çalışmamıza dair bilgiler aşağıdaki gibidir:

Çalışmamız araştırmaya dair bilgilerin verildiği giriş, iki bölümden ve sonuçtan meydana gelmektedir.

Birinci bölümde daha çok kaynaklardaki bilgiler bir araya getirilerek imamın hayatı hakkında bir sunum yapılmaya ve yeri geldikçe yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde siyer bilgilerinin dışında hakkında söylenenler, İslâmî ilimlerdeki yeri, Mihne olayındaki tutumu, hocaları, öğrencileri, mezhebi, akîdesi ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu noktada başlıca kaynaklarımız tarih, tabakât ve hadis ricâli ile ilgili kitaplardır. En kadim tarihten başlayarak ilerleyen tarihlere doğru bir değerlendirme yapılmıştır. Çünkü en doğru bilgilerin müellife en yakın zamanda bulunması daha olasıdır. Ayrıca doğduğu ve öldüğü tarihler (160-234) arasında genel bir tarih okuması yapılarak içinde bulunduğu zaman ile ilgili veriler, imamı doğru anlamaya yarayacağından dolayı ön bilgi mahiyetinde sunulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise imamın hadis ilmindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özellikle *Sahih-i Müslim*'deki rivayetleri incelenerek analizi yapılmıştır. Rivayetler hem *Sahih-i Müslim* kitabı taranarak hem de *Camii hâdimi 'l-harameyn*¹ isimli hadis programı kullanılarak tespit edilmiştir. *Sahih-i Müslim* dışındaki kaynaklarda ise sadece bu hadis programına göre tespit yapılmıştır. Rivayetlerin hangi bölümlerde (kitap) geçtiği, nasıl bir lafızla, hangi sahâbîlerden aktarıldığı ve imamın bu rivayetleri kimden aldığı hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca başta kütüb-i sitte olmak üzere diğer hadis kaynaklarındaki rivayetlerine dair bilgiler de verilmiştir. Bunlara ek olarak kendi kitabı olan *Kitabu 'l-İlm* ve oğlu Ahmed b. Züheyr b. Harb'ın *et-Târîhu 'l-kebîr*'i de incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise çalışmada ulaşılan sonuçlar verilmiştir.

1.1. Çalışmanın Konusu

Bu çalışmamız Hicrî üçüncü asır hadis alimlerinden önemli bir hâfız olan Ebû Hayseme Züheyr b. Harb b. Şeddâd (Eştâl) en-Nesâî'nin (ö. 234/849) hayatı, kişiliği, eğitimi ve *Sahih-i Müslim* örneğinde hadis ilmindeki yerini incelemektedir. Her ne kadar çalışmamızda diğer hadis kaynakları, ulûmû'l-hadis kitapları, Ebû Hayseme'nin *Kitabu 'l-İlm*'i ve özellikle de kendisi gibi hâfız olan oğlu İbn Ebî Hayseme'nin (ö. 279/892-93) *et-Târîhu 'l-kebîr*'ine değinecek olsak da, asıl olarak İmam Müslim'in (ö. 261/875) *Sahih*'ini esas aldık.

1.2. Çalışmanın Önemi

Hicrî üçüncü asır, hadis açısından çok önemli bir devirdir. Özellikle hadis kaynaklarının en önemlileri olan kütüb-i sitte gibi dev eserler bu devirde tasnif edilmiştir. Bundan dolayı bu eserlere kaynaklık yapan kimseler daha da önem arz etmektedir. Her ne kadar kütüb-i sitte eserleri sahiplerinin adı ile anılsa da aslında bu çalışmalar nesilden nesile büyük bir özveri ve fedakarlıkla yapıla gelen kolektif bir çalışmanın ürünüdür. Bu kolektif çalışmada ismi arkada kalan kimseleri gün yüzüne

¹ Bilgisayar programı olup hadis alanı için özel olarak tasarlanmıştır. Hadis kaynakları, râviler, senetler ve bunlara dair istatistiksel verilerin bulunduğu bir programdır. Dili Arapçadır. Bkz.: <https://www.alifta.net/>

çıkarmada bir rol oynamak ve *Sünen-i Tirmîzî* hariç kütüb-i sittenin kaynağı olan² Ebû Hayseme gibi bir alimin değerini ortaya koymak için bu çalışmamızın önem arz ettiğini düşünmekteyiz. Onun Mihne'nin şahitlerinden olup sorguya çekilen ilk isimlerden olması da çalışmamıza ayrı bir önem katmaktadır. Daha önce hakkında müstakil bir çalışmanın olmaması da tezimizi önemli kılan diğer bir nedendir.

1.3. Çalışmanın Kapsamı

Çalışmamız siyer olarak Ebû Hayseme'nin hayatı, kişiliği, doğduğu çevre, ailesi, çocukları, hocaları, öğrencileri, rihleleri, dini ilimlerdeki yeri ve eserleri gibi noktaları ele almaktadır. Hadis ilmindeki yeri ise başta hadis kaynakları, tabakât, ulûmû'l-hadis ve illete dair yazılmış kitaplar olmak üzere ilgili eserlere başvurularak belirlenmeye çalışılmıştır. Onun cerh-tadil, rical, illel ilimlerdeki yeri, tenkit edilen rivayetleri, bidatçılardan rivayetleri, hadis meclisleri ve hadis kitaplarındaki rivayetleri gibi noktalar araştırılmıştır. Bunlara ek olarak Ebû Hayseme'nin *Sahih-i Müslim*'deki 764 rivayeti incelenmiş, bu rivayetlerin özellikleri hakkında tablolar oluşturulmuş ve ulaşılan sonuçlar belirtilmiştir.

1.4. Çalışmanın Soruları

Bu çalışmada Ebû Hayseme hakkında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Ebû Hayseme'nin yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel durumu nedir?
2. Mihne olaylarında nasıl bir tavır takınmıştır?
3. Hadis ilimlerinin hangi sahalarında eser vermiş ve etki bırakmıştır?
4. Ebû Hayseme'nin *Sahih-i Müslim*'deki rivayetlerinin mahiyeti nedir?

1.5. Çalışmanın Metodu ve Kullanılan Teknikler

Sahanın temel kaynaklarından konu ile ilgili ulaşılan bilgiler istikra/tümevarım metodu ile sonuca ulaştırılıp belli başlıklar altında sunulmuştur. Hakkında düzenli bilgi olmaması nedeniyle farklı yerlerde kendisi ile alakalı ulaşılan bilgiler belirli bir düzen içerisine yerleştirilmeye çalışılmıştır.

² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuaby el-Arnaut, 1. bs (Beirut: Müessesetü'r-risale, 1996), c. 11/489.

*El-mektebetü 'ş-şamile*³ programındaki arama metodu *زهير بن حرب* veya *خيثمة* dir. Böylece nerede Züheyr b. Harb veya Hayseme kelimesi geçmiş ise -ki buna bitişik kelimeler de dahildir- ona ulaşmak hedeflenmiştir. Böylece neredeyse Züheyr b. Harb ile ilgili kitaplarda geçen bütün bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Hadis metin kitaplarında arama yapılmamıştır. Rivayetlerine dair sayısal bilgiler *Sahih-i Müslim* dışında *Camiu hâdimi 'l-harameyn* programına göre belirlenmiştir.

Şamile'deki;

- 148 tarih kitabının taranması ile elde edilen 2.846 sonuç
- 493 tabakat kitabının taranması ile elde edilen 12.479 sonuç
- 759 akâid kitabının taranması ile elde edilen 450 sonuç
- 255 tefsir kitabının taranması ile elde edilen 750 sonuç
- 73 ilel ve suâlât kitabının taranması ile elde edilen 374 sonuç
- 303 ulûmü'l-hadis kitabının taranması ile elde edilen 805 sonuç
- 237 fıkıh usûlü kitabının taranması ile elde edilen 97 sonuç

teker teker incelenmiştir. Bizi böyle bir yola iten sebep Ebû Hayseme hakkında kaynaklarda yeteri kadar bilgi bulunmamasıdır. Bundan dolayı bu çalışmada verilen her bir bilgi uzun uğraşlar neticesinde elde edilmiştir ve ulaşılan bilgilerin çoğu bir şekilde tezde kullanılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada Ebû Hayseme'nin *Sahih-i Müslim*'deki rivayetlerine dair verilen sayılar hariç diğer sonuçlar *Camiu hâdimi 'l-harameyn* programına göre verilmiştir.

Hicrî yıl karşılıkları Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu'na göre verilmiştir.

1.6. Çalışmanın Kaynakları

Ebû Hayseme'nin içinde doğdu zamanın ortaya konulmasında İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve 'n-nihâye*'si ana kaynak olup Hicrî 132-234 tarihleri arası baştan sona okunarak bir dönem tasviri yapılmaya çalışılmıştır. Onun dışında İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi 't-târih*, Süyutî'nin (ö. 911/1505) *Târih 'ul-hulefâ*, İbn

³ *El-mektebetü 'ş-şamile* programı bir bilgisayar programı olup İslami İlimler için tasarlanmıştır. Dili Arapçadır. İçerisinde İslâmî kaynaklar, ilgili başlıklar altında verilmiştir. Özellikle tarama yapma noktasında çok kullanışlıdır. Bkz.: <https://shamela.ws/>

Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târihu medîneti dimeşk*, Taberî'nin (ö. 310/923) *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk* isimli eserleri incelenmiştir.

Sahih-i Müslim kitabındaki rivayetleri için Müessesetü'r-risâle yayın evinin 2020 yılında Beyrut'ta bastığı ve Yasir Hasan, İzzüddin Dalli ve İmad et-Tayyar'ın gözden geçirdiği baskı kullanılmıştır.

Ebû Hayseme'nin hayatı ele alınırken İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târihu'l-kebîr*, İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târihu Bağdâd*, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'kemâl*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, *Tezkiratü'l-huffâa*, Moğultay'ın (ö. 762/1361) *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl* ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Tehzîbü't-tehzîb*, *Takrîbü't-tehzîb* ve *Lisânü'l-mîzân* kitaplarından faydalanılmıştır.

Hadis ilimlerindeki yetkinliği ile ilgili bilgileri ele alırken Yahya b. Maîn'in (ö. 233/848) *Marifetu'r-ricâl* ve *et-Târih ve'l-ilel*, İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, İbn Mende'nin (ö. 395/1005) *Marifetu'sahâbe*, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Kitabu'd-duafa ve'l-metrûkîn*, Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfîyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî* kitaplarından ve imamın kendi eseri olan *Kitabu'l-ilm*, oğlu İbn Ebî Hayseme'nin *et-Târihu'l-kebîr* eserlerinden istifade edilmiştir.

1.7. Konu ile İlgili Daha Önce Yapılmış Çalışmalar

Araştırmalarımıza göre Türkiye'de Ebû Hayseme hakkında herhangi bir yüksek lisans tezi veya doktora çalışması bulunmamaktadır. Sadece oğlu ile alakalı Aziz Gökçe'nin 2011 yılında yüksek lisans tezi olarak sunduğu *İbn Ebî Hayseme'de Sahâbe Bilgisi* adlı çalışma bulunmaktadır. Ayrıca hâlihazırda devam etmekte olan Recep Özpınar'ın *Bir Muhaddis Tarihçi Olarak İbn Ebî Hayseme ve et-Târihu'l-kebîr'indeki Metodu* isimli doktora çalışması bulunmaktadır.

Aziz Gökçe bu çalışmasında eserin çeşitli yerlerinde geçen sahâbîleri tespit edip ulaştığı sonuçları ilim dünyasına tanıtmayı amaçlamıştır. Birinci bölümde İbn Ebî

Hayseme ile ilgili biyografik bilgilere yer vermiştir. İkinci bölümde ise İbn Ebî Hayseme'nin tarihinde sahâbî olarak belirtilen kimseleri tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmasında sonuç olarak 405 sahâbe tespit etmiştir. Bu isimlerden 8 tanesinin diğer eserlerde sahâbî olarak bulunmadığını, bazısının tâbiûn olarak kaydedildiği ve bazısının da hiç zikredilmediğini belirtmiştir.

Diğer taraftan 2017 yılında Taner Karasu tarafından yayımlanmış *Züheyr B. Harb ve Kitâbü'l-İlim Adlı Eseri* adlı bir makale bulunmaktadır. Taner Karasu bu makalesini iki başlığa ayırmıştır. Birinci başlıkta Ebû Hayseme'nin doğumu, vefatı, hocaları, öğrencileri, bazı alimlerin onun hakkındaki düşünceleri ve eserleri noktasında kısa bilgiler vermiştir. Eseri konu edindiği ikinci başlığını, “Eserin İçeriği” ve “Eserin Bilimsel Açıdan Önemi” şeklinde ikiye ayırmıştır.

Ayrıca imamın *Kitâbü'l-İlim*'i ilk olarak İstanbul'da 1984 yılında Salih Tuğ tarafından tahkikli bir şekilde, daha sonra da Malatya'da 2020'de Muhammed Usame Humam tarafından tercüme edilip basılmıştır.

Salih Tuğ bu çalışmasını üç bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde Ebû Hayseme'nin ismi, nesebi, doğum ve ölüm tarihleri, hocaları, talebeleri, rihleleri ve eserleri gibi biyografik bilgilere yer vermiştir. İkinci bölümde ise Hadis Edebiyatında “Kitabu'l-İlm” çeşidinden bahsederek Ebû Hayseme'nin *Kitabu'l-ilm*'nin bu noktadaki yerine değinmiş ve kitabın yazma nüshaları hakkında bilgi vermiştir. Son bölümde ise kitabın metnini verip tercümesini yapmıştır.

DİA'da⁴ ise yine Salih Tuğ tarafından yazılmış “Ebû Hayseme” adlı maddede kendisinden özetle bahsedilmiştir.

Öyle gözükmektedir ki Türkiye'deki çalışmalar Ebû Hayseme'den daha çok oğluna odaklanmıştır. 2014 yılında yine Aziz Gökçe tarafından *İbn Ebî Hayseme'nin Târîhi'nde Sahâbî Olarak Gözüken Bazı Kişiler* adlı bir makale yayımlanmıştır. 2017 yılında ise Mustafa Macit Karagözoğlu tarafından *İbn Ebî Hayseme'nin Cerh-Ta'dil İlmindeki Yeri ve Önemi* adlı bir makale yayımlanmıştır. Çalışmada İbn Ebî

⁴ Salih Tuğ, “Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb - TDV İslâm Ansiklopedisi”, TDV İslam Ansiklopedisi, 1994, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hayseme-zuheyr-b-harb>.

Hayseme'nin râvi bilgilerinden ve aktarımlarından ziyade kendisinin cerh-ta'dil işlemini yapması incelenmiştir. Sonuç olarak bu işlemi bağımsız bir şekilde çok az gerçekleştirdiği için önde gelen bir münekkid olmadığı belirtilmektedir.

Aziz Gökçe ve Hayati Yılmaz tarafından *Sahâbe Edebiyatı Kaynağı Olarak İbn Ebî Hayseme'nin et-Tarih Adlı Eseri* adlı bir makale 2019 yılında yayımlanmıştır.

Arapça akademik çalışmalarda araştırmamıza rağmen Ebû Hayseme hakkında yapılmış kayda değer bir çalışma bulamadık. Sadece Abdulmuhsin el-Abbad'ın Medine İslam Üniversitesi Dergisi'nde *Min A'lamil Muhaddisîn Ebû Hayseme Züheyr b. Harb* adlı makalesi bulunmaktadır. Bu çalışmada teracim kitaplarında yer alan bilgiler özet olarak bir bütünlük içerisinde sunulmaktadır. Ayrıca Abdulkerim b. Abdillâh el-Hudayr'a ait Daru'l kütübi'l-ilmîyye baskılı *Şerhu Kitabi'l-İlmi li Ebî Hayseme* adlı Ebû Hayseme'nin *Kitabu'l-ilmî*'ni şerh eden bir çalışma mevcuttur. Abdurrezzak el-Bedr'e ait *Şerhu Kitabi'l-İlm*⁵ adlı ses kayıt çalışması da internette bulunmaktadır. Yine Abdullâh el-Halîfi'ye ait *Şerhu Kitabi'l-İlmi li Ebî Hayseme* adlı bir ses kaydı⁶ bulunmaktadır. Diğer taraftan İbn Ebî Hayseme ile ilgili Mustafa Muhammed Mahmud Muhammedî'nin *el-Ehadisi'l-merfuati'l-varideti fi cüz'i'l-evvel min kitabi tarihi'l-kebîr li İbni Ebî 'l-Hayseme* isimli doktora tezi 2015 yılında Mısır'da Cenûbu'l Vâdi Üniversitesinde yapılmıştır.

İngilizce kaynaklarda yaptığımız çalışmalarda konu ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Sadece *Encyclopaedia of Islam* ansiklopedisinin ikinci baskısında "Zuhayr b. Harb"⁷ maddesinde bir paragraf olacak şekilde kendisinden bahsedilmektedir.

⁵ شرح كتاب العلم لأبي خيثمة - الشيخ عبد الرزاق البدر, haz., 01 - 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=QvGgotnYShg>.

⁶ شرح كتاب العلم لأبي خيثمة [1], haz., 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=WUpDyTd7Z1k>.

⁷ C. E. Bosworth, "Zuhayr b. Harb", *The Encyclopaedia of Islam*, 2002, c. 11/559.

1.8. Çalışmada Karşılaşılan Zorluklar

Çalışmada karşılaşılan önemli zorluklardan biri Ebû Hayseme Züheyr b. Harb ile Ebû Hayseme Züheyr b. Muaviye'nin (ö. 173/789) birbiri ile karışması ihtimalidir.⁸ Bundan dolayı nice saatler ve çalışmalar boşa gitmiştir. Zira her rivayette bu kişilerin kimliği açıkça verilmemektedir. İsim ya "Ebû Hayseme" ya da "Züheyr" şeklinde geçmektedir. Diğer taraftan kitapları tahkik eden muhakkiklerin de bu hataya düşmesi işi daha da zora sokmuştur. Çalışmalarımızın sonucunda "Züheyr Ebû Hayseme" şeklinde haber verilenlerin genellikle Züheyr b. Muaviye için kullanıldığını tespit ettik.

Diğer taraftan Ebû Hayseme hakkında müstakil çalışmaların olmaması ve konu ile ilgili bilgilerin kaynaklarda dağınık bulunması nedeniyle yapılan araştırmalar ve aramalar gerçekten çok zaman almıştır. Çalışma metodunda değinilen arama metodu zahmetli bir iş olmuştur.

⁸ Ebu'l-Fadl Ubeydullah b. Abdillâh b. Ahmed Herevî, *el-Mucev fi müştebihi esâmi'l-muhaddisîn*, 1. bs (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1990), 123.

BÖLÜM II

EBÛ HAYSEME ZÜHEYR B. HARB'IN HAYATI

Ebû Hayseme'nin yaşadığı aralık tarih olarak Abbâsiler dönemine denk gelmektedir. Züheyr b. Harb Mihne'ye de tanıklık etmiş ve bizzat sorgulanmıştır. Onu daha iyi anlamak ve daha doğru değerlendirmek için yaşadığı dönem hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Yaşadığı zaman ne kadar iyi bilinirse imamın olaylara verdiği tepkiler, cevaplar ve değerlendirmeler de o kadar iyi anlaşılacaktır. Bunu göz ardı ederek yapılan bir okumanın adaletli, sağlıklı ve insafli bir sonuca varması beklenemez. Zira dışarıdan bakıldığında çok basit ve kolay görünen işler ve olaylar aslında gerçekten girift ve içinden çıkılması güç olabilmektedir. Bundan dolayı Ebû Hayseme'nin hayatını ele alırken özet olarak da olsa dönemin siyasi ve kültürel yapısından bahsetmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

2.1. Dönemin (132-234) Siyasi ve Kültürel Yapısı

Emevî Halifesi Ebû Abdilmelik Mervân b. Muhammed (II. Mervan) (ö. 132/750), Ebû'l-Abbas Abdullah b. Muhammed Seffâh'a (ö. 136/754) yenilince Rum diyarına kaçmak istedi. Ama kendisine danıştığı İsmail b. Abdillâh el-Kuşeyrî (?) bu durumun onun için iyi sonuçlar vermeyeceğini, ailesini şirk diyarının hükmü altına sokmamasını ve Rumların sözlerinde durmayacağını söyleyerek onu bundan vazgeçirdi. Fırat'ı geçerek Şam'a gitmesini Mısır'dan asker toplamasını ardından da dilerse Şam'a dilerse de Afrika'ya hareket etmesinin daha iyi olacağını söyledi. Kuşeyrî'nin dediğini yapan Mervan bir süre sonra onun kendisini kandırdığını anladı.⁹ Bunun üzerine Mervan Afrika'ya doğru kaçtı. Kendisini kovalayan atlıları atlattı ama onu arkasından takip eden Amir b. İsmail (?) adındaki adamdan kurtulamadı. Gece, Mervan'ın uyuduğu bir vakit yanına gelerek kılıcı ile onu öldürdü.¹⁰ Başını da Seffâh'a

⁹ Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, 1. bs (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2005), 3/208.

¹⁰ Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 1. bs (Mısır: Matbaati's-saâdeh, 1330), 348.

gönderdi.¹¹ Böylece Hicrî 132 senesinde Ebû'l-Abbas Seffâh'a hilafet için biat edildi ve Abbasîler Devleti kurulmuş oldu. İbn'ül-Esir'in (ö. 630/1233) aktardığına göre Resulullah'ın (s.a.v.), amcası Abbas b. Abdulmuttalib'e (ö. 32/653) hilafetin onun oğullarına geçeceğini bildirdiği iddia edilmiştir.¹² İbn Kesir (ö. 774/1373) hilafetin Ümeyyeoğullarından Abbasoğullarına geçeceğine işaret eden rivayetleri altı sayfa boyunca sıralamıştır. Lakin eseri tahkik edenlere göre neredeyse hepsi zayıf rivayetlerdir.¹³ Rivayetler sahih olsun veya olmasın Abbasoğullarında böyle bir beklentinin olduğu görülmektedir.

Seffâh hilafete geldikten sonra gerçekleştirdiği hutbede taraftarlarına karşı cömert, düşmanlarına karşı ise acımasız olacağını göstermiştir. Şöyle ki hutbesinde kullandığı "Seffâh" kelimesi lügat anlamı ile akıtmak ve ihsanda bulunmak anlamlarına gelmektedir. Bazı tarihçiler onun bu konuşmasının ordunun maaşlarının artırılmasından sonra yapılmasına bakarak bu kelimeyi cömertlik anlamına, başkaları ise hilafeti boyunca yaptığı öldürmelere bakarak kan dökücü anlamına yorumşlardır.¹⁴ Kanaatimizce Peygamber'in (s.a.v.) rüyasında Emevîlerin hilafete geldiğini görüp bundan hoşnut olmadığını bildiren rivayetler, hilafetin Abbasoğullarına geçeceğini bildiren rivayetler ve bu rivayetlerin bazılarında "Seffâh" kelimesinin geçmesi Ebû'l-Abbas Seffâh'ı hilafetin kendilerine ait bir hak olduğuna daha da inandırdı. Ona göre Emevîlerin gasp ettiği hilafeti onlardan kurtarmalıydı. Emevîlere karşı olan acımasızlığının buradan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Öyle ki İbn Kesir, İbn Asâkir'den¹⁵ (ö. 571/1176), Seffâh'ın Dımaşk'a girdiği zaman Ümeyyeoğullarının kabirlerini açtırdığını, Abdumelik b. Mervan'ın (ö. 86/705) cesedini çıkartarak astırdığını ve ardından yaktırdığını aktarmaktadır. Ayrıca Ümeyyeoğullarının evlatlarını takip ederek bir günde onlardan doksan iki bin kişiyi öldürüp üzerlerine derinden sofralar serip onlar çırpınırken yemek yediğinden bahsetmektedir. Ayrıca bu yaptığına İmam Evzâî'den (ö. 157/774) onay vermesini istese de Evzâî öldürülmeyi göze alarak bu onayı ona vermemiştir. Ama Seffâh şaşılacak bir şekilde Evzâî'yi

¹¹ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, c. 3/215.

¹² Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1987), c. 5/63.

¹³ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Şuayb Arnavut ve Beşar Avvad Maruf (Katar: Daru ibn kesir, 2015), c. 10/271-276.

¹⁴ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 12. bs (İstanbul: Ensar, 2018), c. 4/45-46.

¹⁵ Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk* (Beyrut: Daru'l-fikr, 1995), c. 53/127.

bırakmış ve ona altın göndermiştir.¹⁶ Verilen sayılar ve anlatılan olaylar her ne kadar abartı gibi dursa da büyük bir katliam yapıldığı gerçektir.

Abbâsî dönemini iyi kavramak ve yapılanları doğru değerlendirmek için yukarıda bahsettiğimiz halifeliği Peygamber (s.a.v) tarafından kendilerine müjdelenen bir hak olarak görmeleri ve Ümeyyeoğullarının hilafeti haksız bir şekilde elde ettiklerine inanmaları önemlidir. Zira hilafetine böyle bir kutsallık atfeden kimsede yaptıklarını, Allah'ın iradesine bağlama inancı daha yüksek olacaktır. Ve bu inanç, yaptıklarının sorgulanmasına ve aksine görüş bildirilmesine karşı katı olma güdüsünü perçinleyecektir. Bundan dolayı Abbâsî devri boyunca aksi görüş belirtenlere takınılan tavır belirttiğimiz nokta ile beraber düşünülmelidir. Özellikle Mihne olaylarında bu tavrın belirginleştiğini söyleyebiliriz.

Seffâh halifeliğe geçse de Irak, Horasan, Hicaz, Şam ve Mısır'ın aksine Endülüs ve Mağrib'e egemenlik sağlayamadı. Ümeyyeoğulları oradaki halkı Seffâh'a karşı doldurarak ondan korkmalarını sağladılar. Kendilerini korumak için kenetlenen halk Seffâh'a geçit vermedi.¹⁷

Seffâh başa geçtiğinde valileri kendi taraftarları arasından seçti¹⁸. Kendine vezir olarak ise yardımcılarından dolayı Ebû Seleme Hafs bin Süleyman el-Hallal el-Hemedani'yi (ö. 132/750) seçti. Ebû Müslim (ö. 137/755) ise Ebû Seleme'ye güvenmiyordu. Seffâh'ın kardeşlerine yazarak onun öldürülmesi gerektiği noktasında Seffâh'a baskı yapmalarını istedi. Seffâh'a da aynı şekilde bir mektup gönderdi. Ama Seffâh ona güvendiğini ve devletin başlangıcını kendisinden olan böyle bir adamın ölümü ile yapmayacağını bildirdi. Bunu üzerine halifeye tuzak kurmasından korkan Ebû Müslim adamlarını göndererek Ebû Seleme'yi öldürttü.¹⁹ İbn Kesir'e göre ise halife, hilafeti Abbasoğullarından alma girişimden şüphelendiği için Ebû Seleme'yi öldürmek istese de bunu açıktan yapamadığı için kardeşini göndererek Ebû Müslim'den yardım istediği şeklindedir. Ebû Müslim de bunun için bir adamını görevlendirmiş ve Ebû Seleme öldürülünce suç Hâricîlerin üzerine kalmıştır.²⁰

¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/267.

¹⁷ İbn Kesîr, c. 10/277.

¹⁸ İbn Kesîr, c. 10/280-281.

¹⁹ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, c. 3/225-226.

²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/279.

Diğer taraftan halifenin kardeşi Ebû Cafer el-Mansur (ö. 158/775) halifenin işlerini Ebû Müslim'e danışarak yapmasından ve Ebû Müslim'in yanında iken tebaasının ona olan itaatinden etkilenerek kardeşine, Ebû Müslim hayatta oldukça gerçek bir halife olamayacağını söyleyerek onu öldürmesini istemiştir. Ama Seffâh buna razı olmamıştır.²¹ Seffâh döneminde özellikle Ebû Müslim sayesinde isyanlar bastırılmış ve Afrika, Sud, Keş fethedilerek bolca ganimetler elde edilmiştir.²²

Hicrî 136 senesinde hac yapmak için halifeden izin isteyen Ebû Müslim Irak'a, halifenin yanına geldi. Bu süre zarfında Ebû Cafer Mansur halifeyi, Ebû Müslim'i öldürme konusunda ikna etmeye çalıştı. Çünkü Mansur, Ebû Müslim'i çekemiyor ve onu kıskanıyordu. Halife bir ara öldürmeye razı oldu ise de son anda vazgeçti. Ardından Ebû Müslim ve hac emiri olan Mansur hacca doğru yola koyuldular. Dönüş yolunda halifenin ölüm haberini aldılar ve hızlıca Kûfe'ye yol aldılar. Seffâh, halife olduktan yaklaşık beş yıl sonra hastalık sebebiyle rivayetlere göre değişen 28-32 yaşları arasında Enbar'da vefat etti.²³ Böylece Seffâh dönemi kapanmış oldu.

Seffâh'tan sonra Ebû Cafer Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbas el-Mansur hilafete geçti ve onun dönemi (136-158) başladı. Seffâh ölmeden önce amcası Abdullah b. Ali b. Abdillâh b. Abbas'ı (?) büyük bir ordu ile Rum diyarına savaşa göndermişti. Yolda Seffâh'ın ölümünü haber alan amcası geri döndü. Ama Seffâh'ın kendisini veliaht tayin ettiğini söyleyerek Mansur'a biat etmedi. Bunun üzerine Mansur, Ebû Müslim'i gönderdi ve isyanı bastırdı.²⁴ Mansur ganimetleri sayması için bir adamını gönderdi. Buna sinirlenen Ebû Müslim nicedir anlayamadığı Mansur'a karşı ayaklanmayı düşündü. Ama halife mektuplar göndererek ona karşı hürmetkar davrandı. Buna aldanan Ebû Müslim halifenin yanına gitti. Lakin ilk gün kendisini güzel bir şekilde ağırlayan halife ona tuzak kurdu.²⁵ Böylece Ebû Müslim Abdurrahman b. Osman b. Yesar Hicrî 137 senesinde kurulmasında büyük payı olan

²¹ İbn Kesîr, c. 10/279.

²² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşar Avvad Maruf, 1. bs (Beyrut: Daru'l-garbi'l-islami, 2003), c. 3/597; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/283; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 3/597.

²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/284-285.

²⁴ İbn Kesîr, c. 10/289-291.

²⁵ İbn Kesîr, c. 10/291-295.

Abbâsî Devletinin halifesi tarafından hile ile öldürülmüş oldu.²⁶ Ebû Müslim'in ölümü üzerine onun intikamı adına bazı isyanlar çıksa da bu isyanlar bastırıldı.²⁷

Ebû Cafer döneminde Rum diyarlarına seferler düzenlenip topraklarına girildi, ganimetler ve esirler elde edildi²⁸. Taberistan fethedildi²⁹. Malatya'da³⁰, Taberistan'da, Deylem'de³¹, Tiflis'te³², Horasan'da³³, Afrika'da³⁴ Müslümanlara yapılan saldırılara karşılık verildi. Hâricîlerin, Hz. Ali taraftarlarının başkaldırmaları ve özellikle de Ebû Müslim adına çıkan isyanlar bastırıldı³⁵. Mansur, Hz. Ali'nin torunlarına karşı çok sert davrandı. Onlara işkence yaptı ve zindanlara attırdı. Pek çoğu zindanlarda öldü. Mansur'un ölümünden sonra zindanda sağ kalabilenler serbest bırakıldı.³⁶ Bu durum ortaya koymaktadır ki Abbâsî halifeleri siyaset ve iktidar noktasında hiçbir gruba acımamıştır. Tehdit olarak gördüğü her oluşumu ortadan kaldırmak ve olabildiğince şiddet kullanarak onlar üzerinden başka yerlere mesaj vermek istemiştir. Mihne'yi de bu şekilde okuyan bir anlayış mevcuttur. Bu anlayışa göre Mihne dini bir inanca değil siyasi bir oluşuma karşı yapılmıştır. Me'mûn'un mektubunda kullandığı dini argümanlara bakarak bunun sadece siyasi bir tehdit olarak algılandığını söylemek bize göre uzak bir yorumdur. Ama dinin siyasetle iç içe girdiği o dönem düşünülürse mevcut Abbâsî halifelerinin ehli sünnet inancını siyasi bir tehdit olarak da görmesi anlaşılabilir bir durumdur. Pek çok alimin bu noktada halifeler tarafından eziyete ve hatta öldürülmelere maruz kaldığı bir gerçektir. Bu durumun Mihne'yi daha iyi anlamada yardımcı olacağını düşünmekteyiz.

Hicrî 141 senesinde tenâsüh inancına sahip olan ve Ebû Müslim üzerinden yeni bir din oluşturan Râvendiyeye taifesi ortaya çıktı. Hz. Âdem'in (as.) ruhunun Osman b.

²⁶ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk İsbahani, *Târîhu İsbahân*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1990), c. 2/71.

²⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 2. bs (Mısır: Daru'l-mearif, t.y.), c. 7/495.

²⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/344, 351-352.

²⁹ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, 363; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/307-309.

³⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/304.

³¹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, 2. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1995), c. 8/40.

³² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/344.

³³ İbn Kesîr, c. 10/346.

³⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ'*, 2. bs (Katar, 2013), 426.

³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/304, 306; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 8/174.

³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/314-316.

Nehik'e (ö. 141/758-759) intikal ettiğine ve Mansur'un kendilerini yedirip içiren Rableri olduğuna inanıyorlardı. Halife bunlara karşı çıkınca başkaldırdılar ve yapılan savaşta çoğu öldürüldü. Yine bu sene Mansur, oğlu Muhammed el-Mehdi'yi (ö. 169/785) veliyah tayin etti ve Horasan'a vali yaptı.³⁷

Hicrî 145'te Mansur'un Hz. Ali torunlarına gösterdiği katı tavırdan dolayı ehl-i beyt cephesinden Medine ve Basra'da isyanlar baş gösterdi. Medine'de Muhammed b. Abdillâh b. Hasan el-Mehdi (en-Nefsüzzekiyye) (ö. 145/762) Medine'yi ele geçirerek insanlardan biat aldı.³⁸ İbn Kesîr'in naklettiğine göre Mansur'un insanlardan zorla biat aldığı söylenen İmam Malik, halkın Muhammed b. Abdillâh'a biat etmesi için fetva verdi. Bunun üzerine insanlar Muhammed b. Abdillâh'a biat ettiler. Ama yapılan savaş sonunda Muhammed b. Abdillâh öldürüldü. Aynı sene kardeşinin isyanını Basra'dan destekleyen İbrahim b. Abdillâh (ö. 145/762) Muhammed b. Abdillâh'ın ölümünden sonra halifeye başkaldırdı. Ama yapılan savaşta o da öldürüldü. Ayrıca bu sene Mansur Râvendîler ve Hâricîler ile savaşması için ordular gönderdi.³⁹

Mansur döneminin acı olaylarından biri de İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) vefatıdır. II. Mervan'ın onu kadılık görevine getirmek istemesinden sonra Mansur da kendi hilafetini desteklemek, onun ehl-i beyte yakınlığını görmek ve kendisine yaklaştırmak için ona bu görevi teklif etti. Ama Ebû Hanîfe kabul etmedi. Bundan dolayı zindana atıldı, kırbaçlandı ve orada vefat etti.⁴⁰

Hicrî 153 senesinde Mansur insanları siyah uzun kalansuva giymeye mecbur etti. Mizahi şiirleriyle ünlü olan Ebû Dulâme (ö. 161/777-78) bununla dalga geçen bir şiir söylerken Müslümanların bu giysilerle Yahudilere benzediğini haber vermektedir.⁴¹ Bu durum ortaya koymaktadır ki Abbâsî halifelerinin Mihne'de gösterdiği baskı sadece o dönem ile veya din ile sınırlı değildi. Abbâsî halifeleri ortak bir davranış olarak halkı kendi istedikleri noktalarda zorlamaya tabi tutmaktan kaçınmamışlardır.

³⁷ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 363; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/307-309.

³⁸ Bu konu hakkında bkz.: Yusuf Oktan, "Mehdînin Nesebî Hakkındaki Rivâyetlerin Yorumlanmasında Mezhebî Temâyül", *İslami İlimler Dergisi*, sy. 16 (02 Kasım 2021): 9-10.

³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/317-331.

⁴⁰ Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* (Beyrut: Daru sadir, 1978), c. 5/406-407; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-garbi'l-islami, 2001), c. 15/448-452.

⁴¹ Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 426.

Bu olayda görüldüğü üzere kalansuva giymek veya giymemek gibi sıradan bir iş bile Abbâsî halifeleri tarafından halka dayatılmıştır.

Mansur mimari olarak da hilafetinde önemli adımlar atmıştır: Hicrî 155 senesinde oğlu Mehdi'den meşhur Rafika şehrinin inşasına başlamasını istedi.⁴² Mescid-i Haram'ı genişletti⁴³. Yine Hicrî 157 senesinde sokakları genişletip Huld Cennet'inden esinlenerek⁴⁴ Huld (Ebedilik) adında bir saray yapılmasını emretse de saray tamamlandığı zaman vefat etti. Ölümünden sonra saray harabeye döndü.⁴⁵ Lakin onun mimaride ardında bıraktığı en önemli eser Bağdât'tır. Hicrî 146 senesinde Mansur kendini güvene almak için işçilerini büyük bir özenle farklı yerlerden getirtip⁴⁶ yerini birçok gözlem sonrasında beğenerek seçtiği Bağdat'ın inşası tamamlandı.⁴⁷ Daha önceden de Bağdâd denilen o bölge, Farsça'da "put hediyesi" anlamına gelmektedir. Bundan dolayı bu isim o dönem için tercih edilmemiştir. Bölgenin yanında Dicle nehrinin geçtiği Selam vadisinden dolayı Mansur tarafından Medinetu's-Selam olarak adlandırılmıştır. Bağdâd isminin putu çağrıştırmasından dolayı alimler de Medinetu's-Selam ismini tercih etmişlerdir.⁴⁸

Diğer taraftan Mansur, kendi soyunun hilafetini kesinleştirmek için Seffâh'ın kendisinden sonra veliaht tayin ettiği amcası İsa b. Mûsâ'yı (ö. 167/783) veliahtlıktan azletti. Onun yerine oğlu Mehdi'yi veliaht tayin etti.⁴⁹ İsa b. Mûsâ buna razı oldu ve Mehdi'ye biat edip karşılığında binlerce dinar aldı. Sonuç olarak Mehdi'nin halife olması iyice kesinleşti.⁵⁰ Mehdi'den sonra ise İsa b. Mûsâ'yı veliaht tayin etti.⁵¹

Hicrî 158 senesinde Mansur hac yapmak üzere yola çıktı ama Mekke'ye geldiğinde 63 yaşında vefat etti.⁵² Mansur müneccimlerin dediklerini gözetip yıldızlara göre davranan, Süryanice ve başka yabancı dillerinden Arapça'ya "Kelile ve Dimne" ve

⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/356; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 8/184.

⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/305-306.

⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 8/201.

⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/359; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 8/193.

⁴⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 1/375.

⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/333.

⁴⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 1/364-369.

⁴⁹ Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 425.

⁵⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/343.

⁵¹ İbn Kesîr, c. 10/349.

⁵² İbn Kesîr, c. 10/366-367.

“İklidis” gibi tercümele yaptırarak, mevalilere devlette görev verip Araplara önceleyen ve Abbasoğulları ile Ali torunları arasında ilk ayrılık çıkaran halife olmuştur.⁵³ Vefat etmeden bir gece önce oğlu için tekrar biat almış ve vefatından sonra Mehdi hilafete geçmiştir.⁵⁴ Ayrıca bu sene büyük bir vebanın ortaya çıktığı ve pek çok kimsenin vefat ettiği de aktarılmaktadır.⁵⁵

Mansur ölmeden önce Süfyan es-Sevrî’yi (ö. 161/778) zindana attırarak, Mansur’un Mekke’ye geldiğinde onu öldürmesinden korkan Mekke valisi ise gizlice onu salmıştır.⁵⁶ Bu örnekte de görüldüğü gibi farklı din anlayışları ve alimler halifeler için eskiden beri tehdit oluşturma gelmiştir.

Mansur’un ardından Ebû Abdillâh Muhammed b. Mansur el-Mehdi dönemi (158-169) başlamış oldu. Mehdi babasının haksızca zindana attığı pek çok kişiyi serbest bıraktı.⁵⁷ Bu dönemde de fetihler ve seferler devam etti. Rum diyarına⁵⁸, Hindistan’a seferler düzenlendi, ganimetler ele geçirildi.⁵⁹ Hindistan’ın Berber bölgesi fethedildi. Bu fetihde mancınıklar kullanıldığı için pek çok kimse yanarak can verdi. Geri dönüş yolunda ordu önce salgına sonra da denizde fırtınaya yakalanarak birçok kayıp verdi. İbn Kesir ve Zehebî sanki bu belaların Müslümanların başına ateş kullandıkları için geldiğini ima eder bir olay sıra içinde anlatmaktadır.⁶⁰

Rum diyarındaki ayaklanmalar,⁶¹ Cürcan’da Muhammerâ denilen kızıl giysili taifenin ayaklanmaları, Kinnesrin’de Abdusselam b. Haşim el-Yeşküri önderliğinde⁶² ve Horasan’da Yusuf el-Berm önderliğindeki⁶³ Hâricî isyanları bastırıldı ve ağır cezalar

⁵³ Süyûtî, *Târîhu’l-hulefâ*, 436-37.

⁵⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, c. 10/376; Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, c. 8/110-113.

⁵⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, c. 10/377; Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, c. 8/115.

⁵⁶ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, c. 4/14.

⁵⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, c. 10/377-378.

⁵⁸ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, c. 8/152.

⁵⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, c. 10/377-378.

⁶⁰ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, c. 4/17-18; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, c. 10/380.

⁶¹ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-târih*, c. 5/238; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, c. 10/382-385.

⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, c. 10/385; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi’l-mülûk ve’l-ümem*, c. 8/256-257.

⁶³ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, c. 8/124.

verildi. İlahlık iddiasında bulunan⁶⁴ tenâsüh inancına sahip⁶⁵ Mukanna‘ el-Horasanî (ö. 163/779-780)⁶⁶ ve Cürcan’daki zındıklarla mücadele edildi.⁶⁷

Mehdi kendi döneminde Mekke ve Medine halkına büyük yardımlarda bulundu. Kabe’nin örtüsünü yeniledi. Kabe’yi büyüterek orijinal haline getirmek istese de İmam Malik bu işin, meliklerin oyuncağı olacağından korktuğu söyleyerek onu vazgeçirdi. Mescid-i Haram’ı⁶⁸ ve Mescid-i Nebevi’yi genişletti.⁶⁹ Mekke yoluna saray, su sarnıçları gibi düzenleme faaliyetleri yaparak Irak yolunu en güvenli ve en güzel yol haline getirdi. Ayrıca hanedan halkı için yapılan mescitlerdeki maksurelerin kaldırılmasını ve minberlerin Peygamber’in (sav.) minberi seviyesine getirilmesini emretti.⁷⁰ Ülkenin dört bir yanındaki düşkünler için hatırı sayılır yardımlarda bulundu.⁷¹ Ayrıca Mekke, Medine ve Yemen arasına posta kurdurdu. İmam Ebû Hanîfe’nin öğrencisi Ebû Yusuf’u (ö. 182/798) kadılık görevine getirdi.⁷²

Hicrî 160 senesinde İmam Ebû Hayseme Züheyr b. Harb Nesa’da Mehdi’nin hilafetinde dünyaya geldi.

Hicrî 163 senesinde Mehdi oğlu Harun (ö. 193/809) ile beraber Rum diyarına seferlere katıldı. Belli bir kısımdan sonra oğlu tek başına ilerlemeye devam etti ve birçok yer fethedilip bolca ganimet elde edildi. Harun’u Mağrib, Azerbeycan ve Rum diyarlarının valisi olarak atadı.⁷³ Fetihlerden dönen Harun büyük bir coşku ile karşılandı ve Reşid lakabını aldı.⁷⁴

⁶⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, c. 3/263.

⁶⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, c. 5/238; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/382-385.

⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/400-401; Süyûtî, *Târihu'l-hulefâ'*, 442.

⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 8/287-288; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/406.

⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 8/287-288; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/406.

⁶⁹ Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, 1. bs (Beirut: er-Risaletü'l-âlemiyye, 2013), c. 12/299-300; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/380-381.

⁷⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, c. 5/238; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/382-385.

⁷¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/385; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 8/256-257.

⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/404-405.

⁷³ İbn Kesîr, c. 10/400-401; Süyûtî, *Târihu'l-hulefâ'*, 442.

⁷⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/404-405.

Hicrî 167 senesinde Basra ve Bağdat'ta veba baş gösterdi ve bu hastalık sonucunda çok sayıda insan vefat etti.⁷⁵

Mehdi kendinden sonra veliaht olan Mûsâ b. İsa'yı hakkından vazgeçirerek oğulları Mûsâ el-Hâdî (ö. 170/786) ve ondan sonra olmak üzere Harun Reşid'i veliaht tayin etti.⁷⁶ Hicrî 169 senesinde ateşli hastalığa yakalanan Mehdi kırk üç yaşında vefat etti.⁷⁷ Mehdi'nin ardından Ebû Muhammed Mûsâ el-Hâdî-İlelhak b. Muhammed el-Mehdi dönemi (169-170) başladı. Babası ölmeden önce veliahtlıkta Harun'u Mûsâ'nın önüne geçirmek istedi. Bundan haberi olan Mûsâ daha önce davranarak Bağdat'a gelip halkı kendine biat ettirdi. Böylece hilafet ona geçti.⁷⁸

Mûsâ el-Hâdî babasının yolundan giderek ülkenin dört bir tarafında zındıkları ortadan kaldırmaya devam etti. Halifenin vefatından sonra yeni halifeyi kutlamak için bir elçi gönderse de halife ile aralarında geçen çeşitli olaylardan sonra Hz. Ali'nin torunlarından Hüseyin b. Ali Sâhibüfâh (ö. 169/786) Medine'de ayaklandı. Ama Medine halkı onu desteklemedi. Bunun üzerine Mekke'ye gitti. Hac mevsiminden sonra Hâdî'nin gönderdiği ordu tarafından yenildi ve öldürüldü.⁷⁹

Hicrî 170 senesinde Hâdî, Harun Reşid'i azledip yerine oğlunu veliaht olarak atamak istedi. Başlangıçta Harun Reşid buna razı oldu. Ama sonradan bu fikirden vazgeçip Harun'la anlaşdı ve onu veliaht olarak bıraktı. Hâdî, Musul dönüşü İsabâz şehrinde yirmi üç yaşında vefat etti. Kardeşi Harun'u öldürmesinden korktuğu için annesinin onu zehirlettiği de söylenilmektedir.⁸⁰ Yirmi üç yaşında ölmesi ölümünün doğal bir yolla olmadığı noktasında bir işaret olarak görülebilir.

Hâdî'nin vefatı ile Ebû Cafer Harun Reşid dönemi başlamış oldu. Halifenin öldüğü gece Harun Reşid'e yirmi iki yaşında iken biat edildi. Harun Reşid, Hâdî'nin zindana attığı Yahya b. Halid el-Bermek'i (ö. 190/805) vezirliğe getirdi, hilafet mührünü ona

⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 8/287-288; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/406.

⁷⁶ Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 442.

⁷⁷ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, c. 8/171.

⁷⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/417-418.

⁷⁹ İbn Kesîr, c. 10/417-418.

⁸⁰ İbn Kesîr, c. 10/418-419; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/286.

verdi⁸¹ ve annesine danışmadan karar almaması gerektiğini söyledi.⁸² Hicrî 178 senesinde ise halifeliğin tüm işlerini Yahya b. Halid el-Bermek'e havale etti.⁸³

Harun Reşid babasının ve kardeşinin yaptığı gibi zındıkları araştırıp onlardan pek çok kimseyi ortadan kaldırdı.⁸⁴ Harûrî isyanlarını bastırdı.⁸⁵ Mısır'da, Arap Yarımadası'nda, Afrika'da ve Taberistan'da⁸⁶ çıkan isyanları ordular göndererek kontrol altına aldı.⁸⁷ Horasan'da⁸⁸, Arap Yarımadası'nda Hâricî ayaklanmalarını ve Cürcan'da ortaya çıkan zındık isyanlarını bastırdı.⁸⁹ Azerbaycan'da ortaya çıkan Hürremiyye isyanı ve Semerkand'da çıkan isyanları bastırdı.⁹⁰ Şam'da Nizâriyye ve Yemâniyye arasında çıkan kavmiyetçilik fitnesi bastırdı. Kendinden önceki halifelerin aksine Harun Reşid ehl-i beytten isyanları barışçıl bir biçimde çözmeye çalıştı. Bunun için çalışan arabuluculara ödülleri verdi.⁹¹

Harun Reşid birçok gazveye kendi çıktı. Rum diyarları, Ankara, Kabul ve Maveraünnehir gibi pek çok yere seferler düzenledi. Fetihler yapıldı, ganimetler elde edildi.⁹² Safsâf isimli kale ve Metmûra fethedildi.⁹³ Harun Reşit anlaşmayı bozan Rumlar üzerine tekrar seferler yaptı, Hirakle'yi fethetti ve birçok ganimet elde etti.⁹⁴ Her yaz mevsiminde gönderilen ordular 191-215 seneleri arasında durdu.⁹⁵

Hicrî 187 senesinde Harun Reşid, devleti kendilerine teslim ettiği ve vilayetlerde görevlendirdiği Bermekî ailesini yine kendi eli ile ortadan kaldırmıştır. Cafer b. Yahya el-Bermekî'yi (ö. 187/803) öldürüp şehrini harap etmiştir. Diğer önde gelen Bermekîleri hapsedirmiştir. Cafer'in vücudunu iki parçaya ayırıp köprü'nün ayrı ayrı

⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 8/337.

⁸² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/421-422.

⁸³ İbn Kesîr, c. 10/436-438.

⁸⁴ İbn Kesîr, c. 10/421-422.

⁸⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 8/337.

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, c. 5/322; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/457-458.

⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/436-438.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, c. 5/306; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/438-439.

⁸⁹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 4/574; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/441-442.

⁹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/488; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, c. 8/338-340.

⁹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/430-431; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, c. 5/291.

⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/436-438.

⁹³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 9/57; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/445-446.

⁹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/468-469.

⁹⁵ İbn Kesîr, c. 10/486-487; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 9/193-194.

uçlarında asıp sonra da yaktırdığı kaynaklarda aktarılmaktadır.⁹⁶ Bununla ilgili birkaç sebep kaynaklarda yer alsa da verilen cezadan yola çıkarak Bermekî ailesinin kendilerine verilen geniş ayrıcalıkları devletin başına geçmek için veya başkalarını geçirmek için kötüye kullandığı görüşü daha ağır basmaktadır.

Hicrî 190 senesinde Harun Reşid'e büyük yardımları olan ve ilk veziri olarak seçilen Yahya b. Halid el-Bermekî zindanda vefat etti. İleride veziri olacak olan Mecusi Fadl b. Sehl (ö. 202/818) Me'mûn'un eliyle müslüman oldu.⁹⁷

Harun Reşid mektupların başına Allah'a hamdın ardından Peygamber'e salat yazılmasını emretti.⁹⁸ Rumlarda bulunan neredeyse tüm esirleri fidye karşılığı kurtardı.⁹⁹ Ayrıca ülke çapında zimmet ehlinin görünüşlerinin ve elbiselerinin diğerlerinden ayrı olması için emir verdi. Suğur'daki kiliseleri yıktırdı.¹⁰⁰ Tartus şehrinin inşası Türk biri tarafından onun döneminde tamamlandı.¹⁰¹

Harun Reşid ile ilgili dikkat edilmesi gerektiğini düşündüğümüz önemli bir nokta ise hadise ve hadis ehline çok hürmet göstermesidir. Hadis alimlerini davet eder onlardan hadis dinlerdi. Hatta bir keresinde hadise aklı ile karşı çıkan birini zındık olduğu gerekçesi ile öldürmek istemiştir. Lakin etraftakilerin müdahalesi ile zindana attırıştır. Çocukları Emin ve Me'mûn'u da hadis noktasında hassasiyetle eğitmiştir.¹⁰² Hadis dinlemeleri için muhaddisleri sarayına davet etmiş, saraya gelmeyen alimlerin ayağına çocuklarını bizzat kendisi göndermiştir. Hatta Me'mûn'un hafızasının ne kadar iyi olduğunu ortaya koyan haberler kaynaklarda yer almaktadır.¹⁰³ Diğer yandan Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyen birini de öldürtmüştür.¹⁰⁴ Harun Reşid'in hadise ve hadis ehline karşı tavrı bu iken oğlu Me'mûn'un sergilediği tavır daha da dikkat çekmektedir. Kanaatimizce babası Me'mûn'u hadis noktasında

⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/462-465; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/784-789.

⁹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/482-484; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/792-793.

⁹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 9/57; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/445-446.

⁹⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, c. 13/118-119; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/479-480.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/486-487; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 9/193-194.

¹⁰¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/421-422.

¹⁰² İbn Kesîr, c. 10/499-500.

¹⁰³ İbn Kesîr, c. 10/491.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, c. 10/500.

eğitmeye çalışmış olsa da Me'mûn'un yukarıda aktardığımız gibi farklı dinlerden İslam'a giren kimseleri kendisine yakın tutması, sosyal ilişkilerini daha çok bu gibi kimselerle gerçekleştirmesi sebebiyle onlardan etkilenecek var olan ehli sünnet inancını sorgulama ve son olarak da reddetme noktasına gelmiştir.

Harun, oğlu Muhammed'i (ö. 198/813) Me'mûn'dan küçük olmasına rağmen veliaht tayin etti ve ona Emin lakabını verdi. Böyle yapması için gerek eşinden ve gerekse Abbasoğullarının bir grubundan baskı gördü. Me'mûn'u daha layık görse de Emin'i veliahtlıkta öne geçirmek zorunda kaldı.¹⁰⁵

Hicrî 192 senesinde Harun Reşid, Semerkant'ta isyan çıkaran Rafi b. Leys'e (?) doğru yola çıksa da yolda rahatsızlandı ve geri döndü.¹⁰⁶ 193 senesinde kırk beş yaşında vefat etti.

Harun Reşid'in vefatı ile Muhammed el-Emin dönemi (193-198) başladı. Başta kardeşi Me'mûn ile arasında anlaşmazlık çıksa da güçlerin Emin'in yanında yer aldığı görülen Me'mûn davasından vazgeçti ve Emin'e biat etti.¹⁰⁷ Lakin onun dönemi daha sonraları kardeşi Me'mûn ile yaşadığı çatışmalar ve iç kargaşalarla geçmiştir.

Hicrî 194 senesinde Emin minberlerde oğlu Mûsâ için biat istedi. Bunu haber alan Me'mûn kardeşine olan biatini bozdu. Rafi b. Leys, Herseme ve Mûsâ b. İsa'nın oğlu Abbas gibi güçleri kendisine kattı. Kardeşinin güçlendiğini gören Emin mektuplar göndererek kardeşini ikna etmeye çalıştı. Bir süre mektuplaştıktan sonra sonuç olarak iki taraf da kendi bölgesini ve kalesini koruma altına almaya ve ordularını güçlendirmeye girişti.¹⁰⁸ Hicrî 195 senesinde Emin kardeşi Me'mûn'un isminin olduğu paraların kullanılmasını ve minberlerde ona dua edilmesini yasakladı. Ali b. İsa b. Mâhân'ı kardeşi ile savaşması için görevlendirdi ve emrine büyük bir ordu verdi.¹⁰⁹ Yönetimi ciddiye almayan ve vaktini eğlence ve oyunlarla geçiren Emin, kendisine bu yönde eleştiri yapan kimseleri hapse attırdı. Birkaç sene iki kardeşin arasındaki bu

¹⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 9/9-10; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/429.

¹⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/488; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, c. 8/338-340.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/510.

¹⁰⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, c. 13/219-225; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/512-513.

¹⁰⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/515-516; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 4/1033-1037.

mücadele devam etti.¹¹⁰ Lakin Hicrî 197 senesinde Tahir b. Hüseyin ve Herseme b. Ayan askerleri ile Bağdat'ı kuşattı. Kasım b. Reşid, amcası Mansur b. Mehdi ve birçok asker Tahir'e katıldı. Mancımık kullanılması sebebiyle Bağdat'ın pek çok yeri harabe oldu. Emin hilafeti bırakmamak ve ölümden kurtulmak için elinden gelen her şeyi yaptı. İnsanlardan zorla para topladı, birçok yeri yaktı. Öyle ki Bağdat baştan sona harabeye döndü. Beraberinde halktan pek çok kimse de öldü.¹¹¹ Hicrî 198 senesinde Emin'e yapılan kuşatma daraldı ve sarayına kadar ilerledi. Sonunda teslim olma konusunda Herseme ile anlaşma yapmak için toplandıklarında Tahir'in askerleri onu yakalayıp öldürdü. Bunun ardından Me'mûn'a biat edildi.¹¹²

Emin'in ölümü ile hilafet Ebû'l-Abbas Me'mûn'a geçti ve onun dönemi (198-218) başladı. Me'mûn küçüklükten itibaren kendisi için ülkenin dört bir tarafından getirilen hocalardan fıkıh, hadis, Arapça ve tarih gibi dersler aldı. Büyüdüğünde ise felsefe ile meşgul oldu ve bunda mahirleşti. Halifeler arasında en bilgili olanıydı. Kaynaklar onu zeki, görüş sahibi, heybetli, cesur, dirayetli ve deha sahibi olarak tanıtmaktadır.¹¹³ Ama felsefeye olan düşkünlüğü ve etrafında bu anlayıştaki insanlar sebebi ile İslam tarihinde bir kırılma noktası olan Mihne siyasetini başlatmıştır. Salı günleri fıkıh ilminde münazara meclisleri düzenlemek adetidir.¹¹⁴ Hadis meclisi kurup hadis nakletmiştir.¹¹⁵ Hadis bildiği söyleyen kimseleri imtihana tabi tutmuştur.¹¹⁶ Me'mûn Bağdat valisine namazlardan sonra tekbir getirilmesi emrini vermiştir. Bu işi ilk kez Me'mûn ortaya çıkarmıştır.¹¹⁷ Hilafeti Ali er-Rıza'ya vermek istemesi ve Hz. Ali'yi öncelemesi sebebiyle teşeyyü sahibi olarak görülmüştür.¹¹⁸

Me'mûn'un dönemi daha çok iç kargaşalarla geçti. Neredeyse her hilafet değişimde meydana gelen ehl-i beyt isyanları ortaya çıktı. Kûfe'de Alevi Ebû Abdullah İbn Tabata'ya (ö. 199/815) biat istediler. Ordunun başında Ebû's-Seraya eş-Şeybani (ö. 200/815) vardı. Ebû Abdullah Kûfe'de hilafetini ilan etti ama ardından ansızın öldü.

¹¹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/530-532; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, c. 8/418-444.

¹¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/533-535; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 10/36-39.

¹¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/535-536; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/1048.

¹¹³ Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 485.

¹¹⁴ Süyûtî, 511.

¹¹⁵ Süyûtî, 515.

¹¹⁶ Süyûtî, 516-17.

¹¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/55; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/245-246.

¹¹⁸ Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 486.

Ebû's-Seraya onun ardından Hz. Ali'nin soyundan bir genci onun yerine geçirdi. Yapılan savaşları Ebu's-Seraya kazandı ve Kûfe'de kendi parasını bastı. Basra ve Medain'i ele geçirip gücünü artırdı. Herseme'nin yardımıyla Ebû's-Seraya Kûfe'ye geri püskürtüldü.¹¹⁹ Hicrî 200 senesinde Herseme, Ebû's-Seraya'yı yenip Kûfe'yi geri aldı. Yemen'de de Alevi isyanları bu sene patlak verdi.¹²⁰ Yemen'de yöneticilerin halka karşı kötü davranışlarını sebep göstererek Akke şehrinde ehlibeytten ayaklanmalar oldu. Me'mûn insanlara eman vererek isyanı önledi.¹²¹ Bu dönemde çıkan en önemli isyanlardan biri de Bâbek isyanıdır. Tenâsüh inancına sahip Hürremiyye fırkasından Bâbek isyan etti ve pek çok taraftar topladı (ö. 223/838).¹²² Rum kralı Tartus'ta birçok müslüman öldürdü. Bunun üzerine Me'mûn bizzat savaşa katılarak onlarca kaleyi barışla ve güçle fethetti.¹²³

Hicrî 201 senesinde savaşın ve iç kargaşanın getirdiği sonuçlardan biri olan eşkıyalık arttı. İnsanların can ve mal güvenliği kalmadı. Halk bu gruplardan kendi çabaları ile savaşarak kurtuldu. Me'mûn daha layık biri olmadığını düşünerek ehl-i beytten Ali er-Rıza'yı (ö. 203/819) kendinden sonraki veliaht olarak atadı. Daha önceden de halifeliği ona sunmuş ama o reddetmişti. Bu olay Bağdat'ta kargaşaya yol açtı. Abbasoğulları İbrahim b. Mehdi (ö. 224/839) altında toplandı ve Me'mûn'u azledip ona biat ettiler. Tüm bu iç karışıklıklara rağmen Taberistan valisi Laruz ve Şeyzur şehirlerini fethetti. Horsan, Rey ve İsbahan'da şiddetli açlık görüldü.¹²⁴

202 senesinde İbrahim b. Mehdi Hâricî ayaklanmalarını ve Kûfe'de baş kaldıran Ebû's-Seraya'nın kardeşinin isyanını bastırdı. Yeşil giyinmiş olan Me'mûn'un askerleri ile siyah giyinmiş olan İbrahim b. Mehdi'nin askerleri arasında Kûfe'de şiddetli çatışmalar meydana geldi. Gerçekleşen olayları öğrenen Me'mûn Horsan'dan Irak'a yöneldi.¹²⁵

¹¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/540-541; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, c. 5/416-420.

¹²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 10/542-543.

¹²¹ İbn Kesîr, c. 11/32-34; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/16-17.

¹²² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/5-6; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 10/92-94.

¹²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/55; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/245-246.

¹²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/5-6; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 10/92-94.

¹²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/7-9; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, c. 8/558.

203 senesinde Ali er-Rıza bilinmeyen bir sebepten ötürü aniden öldü. Me'mûn bundan çok üzüntü duysa da Abbas oğullarına artık isyan çıkmaları için bir sebep kalmadığını ve kendisine biat etmeleri gerektiğini söyleyen bir mektup yazdı. Bunun ardından İbrahim b. Mehdi ile Bağdat halkı arasında anlaşmazlıklar ve çatışmalar yaşandı. Bağdat'ta anarşi hâkim oldu. Halk arasında çıkan görüş ayrılığında Me'mûn tarafı ağır bastı. Bu arada Me'mûn'un ordusu Bağdat'ı kuşattı ve insanlar tekrar ona biat etti.¹²⁶ Hicrî 212 senesinde Me'mûn Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu ve Hz. Ali'nin Peygamber'den (sav.) sonra en faziletli sahâbî olduğunu halka beyan etti.¹²⁷

218 senesinde Me'mûn halku'l-Kur'ân meselesinde alimleri ve kadıları imtihana tabi tuttu. Birçok alim baskı ve zorlamalardan dolayı tevil ederek bu görüşü kabul etmek mecburiyetinde kaldı. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Muhammed b. Nuh (ö.218/833) gibi kimseler ise bunu reddettiler. Cezalandırılmak üzere halifenin yanına götürülürken halifenin ölüm haberi geldi ve Bağdat'a geri götürüldüler.¹²⁸

Me'mûn'un ölümüyle kardeşi el-Mutasım-Billah Ebû İshak Muhammed b. Harun Reşid (ö. 227/842) dönemi (218-227) başladı. Her yeni biat zamanında olduğu gibi isyanlar çıktı. Horasan'da ehl-i beyt taraftarları kendi içlerinden birine biat ederek baş kaldırdılar. Hürramiler ve ortaya çıkan bazı eşkiyalar ile savaşıldı. Hepsini bastırıldı. Diğer taraftan halku'l-Kur'ân imtihanı devam ederken İmam Ahmed kırbaçlandı ve zindana atıldı.¹²⁹

Hicrî 220 senesinde Mutasım büyük tehdit oluşturan Bâbek el-Hürrami ile savaşması için güçlü bir ordu kurdu ve Türk komutan Haydar b. Kâvûs el-Afşin'i (ö. 226/841) görevlendirdi. Yapılan savaşta Bâbek büyük bir güç kaybına uğradı. Mutasım Bağdat'taki Türklerin yerleşmesi için Sâmerâ şehri bir üs olarak kurdu.¹³⁰ Afşin, Bâbek'in kalesi olan Bez şehri ve Bâbek'i fethetti.¹³¹ Bâbek el-Hürrami esir olarak Sâmerâ şehrine, Mutasım'a gönderildi. İsyân cezası uygulandıktan sonra öldürüldü

¹²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/10-11; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, c. 13/386-387.

¹²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/46-47; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, c. 14/122.

¹²⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/59-62.

¹²⁹ İbn Kesîr, c. 11/16-77; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, c. 6/15-17.

¹³⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/78; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, c. 14/243.

¹³¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/80; Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, c. 9/29.

ve asıldı. Rum kralı Bâbek'le yapılan savaşı fırsat bilerek Malatya'ya baskın yaptı ve pek çok müslüman öldürdü. Bunun üzerine Mutasım o zamana kadar misli görülmemiş bir ordu kurdu ve daha önce hiçbir kumandan tarafından fethedilemeyen Rumların Ammuriyye şehrine doğru yola çıktı. Orayı fethetti, birçok ganimet elde etti ve şehri baştan aşağıya yıktı.¹³²

Hicrî 227 senesinde Mutasım vefat etti ve oğlu Ebû Cafer el-Vâsık-Billah Harun b. Mutasım (ö. 232/847) dönemi (227-232) başladı.¹³³ Beni Süleym kabilesinin Medine civarında çıkardığı isyan bastırıldı.¹³⁴ Yemame'de Ben-i Numeyr kabilesinin çıkardığı ayaklanma ise Türk komutan Boğa el-Kebîr (ö. 248/862-863) ile bastırıldı.

231 senesinde Rumlarla esir mübadelesi oldu ve birçok müslüman esir, Rumların elinden kurtarıldı. Halku'l-Kur'ân meselesinin Me'mûn tarafından ortaya atılmasından itibaren bundan rahatsız olan ve bu noktada insanları kendi etrafında toplayan hadis alimlerinden Ebû Abdullah Ahmed b. Nasr el-Huzaî (ö. 231/846) Vâsık'ın bu meselede daha çetin olmasının ardından insanlardan biat aldı ve emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker gereğince ayaklanma kararı aldı. Ama ayaklanmadan haberdar olan vali bunun önünü kesti ve Ahmed b. Nasr'ı halifeye gönderdi. Halife görüşünden dönmeyen Ahmed b. Nasr'ın boynunu vurup astırdı. Cesedi beş yıl boyunca Mütevekkil (ö. 247/861) dönemine kadar asılı kaldı.¹³⁵ Hicrî 232 senesinde Ebû Cafer el-Vâsık otuz altı yaşında vefat etti.¹³⁶

Kardeşinin ölümünden sonra Ebû'l-Fadl el-Mütevekkil-Alallah Cafer b. Muhammed dönemi (232-247) başladı. Hicrî 233 senesinde Mütevekkil Vâsık'ın veziri İbnu'z-Zeyyat'ı (ö. 233/847) önceden beri kendisinde yer eden bazı sebeplerden dolayı öldürdü. Aynı sene Mutezili Hanefî kadı İbn Ebî Duad (ö. 240/854) felç oldu. Üst düzey makamlarda değişiklikler meydana geldi.¹³⁷

¹³² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/82-88; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ'*, 522-23.

¹³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/102.

¹³⁴ İbn Kesîr, c. 11/116; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, c. 6/81.

¹³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/118; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 11/163.

¹³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/126-127; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, c. 14/424-426.

¹³⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/131-132; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, c. 6/96-98.

Ebû Hayseme böyle bir dönemde dünyaya geldi ve yukarıda zikredilen koşullarda yaşayıp hicrî 234 senesinde vefat etti. Yukarıdaki kısa özet göstermektedir ki Ebû Hayseme hayatının tamamını Abbasi halifeliği döneminde geçirmiştir. Bu dönem fetihlerin arttığı, İslam topraklarının genişlediği ve buna bağlı olarak iç ve dış düşmanların arttığı bir dönemdir. Özellikle içerideki zındıklar İslam hakkında şüphe oluşturacak fikirleri yaymaya çalışmışlardır. Buna ek olarak İslam'ı kabul eden yeni insanlar kendi kültür ve düşünce yapılarını taşıyarak farklı düşünce tarzlarını taşımışlardır. Sonuç olarak farklı anlayışlar ve mezhepler türemeye başlamış ve Müslümanların birliktelikleri bozulmaya başlamıştır. Diğer yandan Abbasi halifeleri din alanından insanların giysilerine varıncaya kadar zaman zaman baskıcı ve katı bir yönetim ortaya koymuştur. Özellikle halifeliği kendi hakları olarak görmeleri karşı görüşlere daha sert bir tutum takınmalarına neden olmuştur. Bu durum onların Mihne'de gösterdikleri katı tutumun Mihne'ye has olmadığını da ortaya koymaktadır. Özellikle siyasi otoritelerini tehlikeye atacak her kişi ve olaya aynı tepkiyi göstermişlerdir. Ebû Hayseme de bu katı tutumdan nasibini almış ve halku'l-Kur'ân konusunda imtihana çekilmiştir. Ebû Hayseme'yi daha iyi anlamak için bu noktalara dikkat edilmesi gerekmektedir.

2.2. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb'ın (160-234) Hayatı

Tam adı Ebû Hayseme Züheyr b. Harb b. Şeddâd el-Hareşî en-Nesâî el-Bağdâdî'dir.¹³⁸ Künyesi Ebû Hayseme'dir. Bağdâdî ve İbn'ül-Cevzi Ebû Hayseme'yi ismi bilinse de künyesi ile meşhur olanlardan saymaktadır.¹³⁹ İbn Kesir ise onu hem künyesi hem de ismi ile meşhur olanlar arasında zikretmektedir.¹⁴⁰ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 290/903) anlattığına göre Züheyr b. Harb'ın künyesi daha önceden Ebû Muhammed veya Ebû Ahmed idi. Ebû Hayseme künyesini ona, Ahmed b. Hanbel vermiştir. Abdullah b. Ahmed'in anlattığına göre Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hayseme, Ebû Muâviye'nin yanına hadis almak için gitmişlerdi. O mecliste gerçekleşen bir

¹³⁸ Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Abdulkadir Arnavut ve Mahmud Arnavut, 1. bs (Beyrut: Daru ibn kesir, 1986), c. 3/158.

¹³⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Bağdâdî, *el-Câmiu liahlâki'râvi ve âdâbi's-sâmi'* (Riyad: Mektebetü'l-meârif li'n-neşri ve't-tevzî', 1983), c. 2/77; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, *Telkihu fihûmi ehli'l-eser fî 'uyûni't-târîh ve's-siyer*, 1. bs (Beyrut: Şirketu dari'l-erkâm, 1997), 353.

¹⁴⁰ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesir, *et-Tekmil fî ma'rifeti's-sikât ve'd-du'afâ' ve'l-mecâhil*, 1. bs (Yemen: Mektebetü ibn abbâs, 2011), c. 3/172.

olaydan sonra Züheyr b. Harb'ın künyesi Ebû Hayseme olarak kalmıştır.¹⁴¹ İbn Hacer, Züheyr b. Harb'ın tercemesinde künyesini Ebû Hayseme olarak verirken künyeleri verdiği yerde Ebû'l-hayr olarak vermektedir.¹⁴² Hayseme dişi pars, leopar, panter anlamına gelmektedir.¹⁴³ Muhtemelen Ahmed b. Hanbel, içinde buldukları mecliste Züheyr b. Harb'ın meseleyi bir panter gibi aman vermeden yakalaması, kavraması veya çözmesi nedeniyle ona böyle bir künye takmıştır. Züheyr ise güzel, aydınlık yüzlü anlamına gelen ez-zehru (الزهر) kelimesinin tasğiridir.¹⁴⁴

Ebû Hayseme, Ben-i Harîş b. Kab b. Âmir b. Sa'sa' el-Âmirî kabilesinin mevlasıdır.¹⁴⁵ Dedesinin ismi Eştâl idi. Daha sonradan Araplaştı ve Şeddâd oldu. Salih Tuğ çalışmasında Eştâl isminin Türkçe'de oğul anlamına geldiğini, doğan en son çocuğa isim olarak verildiğini söylemekte ve Ebû Hayseme'nin Horasan Türklerinden olabileceğini belirtmektedir.¹⁴⁶ Züheyr b. Harb daha sonra Bağdat'a yerleşmiştir.¹⁴⁷ Sonradan yerleştiği için kaynaklarda onun hakkında "nezîlu Bağdâd" ifadesi geçmektedir.¹⁴⁸ Bağdat'a ne zaman ve ne için yerleştiği ile ilgili bilgiye ulaşamamış olsak da ilmi yolculuklarından sonra ve ilmi gerekçelerden dolayı yerleşmesi ihtimali yüksektir.

Öğrencilerinden Ebû'l-Kasım Abdullah b. Muhammed el-Beğavi (ö. 317/929) Ebû Hayseme'nin 160 senesinde dünyaya geldiğini,¹⁴⁹ künyesinin Ebû Hayseme olduğunu ve nesebini yukarda verdiğimiz gibi aktarmaktadır.¹⁵⁰ İbn Hibban (ö. 354/965) da

¹⁴¹ Ebû Abdillâh Ahmed eş-Şeybânî el-Mervezî İbn Hanbel, *Kitâbu'l-ileli ve marifeti'r-ricâl*, 2. bs (Riyad: Daru'l-hânî, 2001), c. 2/550-551.

¹⁴² Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, 1. bs (Hindistan: Matbaatu dâirati'l-meârifî'n-nizâmiyye, 1326), c. 12/89.

¹⁴³ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Daru sadir, t.y.), c. 12/165; Cübrân Mesud, *er-Râid*, 7. bs (Beyrut: Daru'l-ilm lilmelâyîn, 1992), 348.

¹⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. 4/331-332.

¹⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir* (Kahire: Mektebetü'l-hanci, 2001), c. 9/357-358.

¹⁴⁶ Salih Tuğ, *Zuheyr'ubn Harb ve Kitâb'ul-'İlm Adlı Eseri* (İstanbul, 1984), 2-5.

¹⁴⁷ Müslim b. Haccâc, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 1. bs (Medine: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî bi'l-câmiati'l-islâmî, 1984), c. 1/290; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât*, 1. bs (Hindistan: Matbaatu meclisi dâirati'l-meârifî'l-osmâniyye, 1973), c. 8/256; Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. 9/509; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 5/823.

¹⁴⁸ Ebû Bekr Muhammed b. İsmail İbn Halfûn, *el-Muallemu bişuyûhi'l-buhâri ve müslim* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.), 534.

¹⁴⁹ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. 6/379; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 11/211; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 5/1072.

¹⁵⁰ Ebû Ahmed Muhammed bin Muhammed bin Ahmed bin İshak Nisaburi Hâkim el-Kebîr Kerâbîsî, *el-Esami ve'l-kuna*, 1. bs (Kahire: el-Fauk el-hadisiyye li't-tibâave'n-neşr, 2015), c. 3/155.

aslıının Nesâ şehrinden olduğunu belirtmektedir.¹⁵¹ Oğlu Ahmed (ö. 279/892-93), babasının 160 senesinde doğduğunu ve Cafer el-Mütevekkil'in hilafeti zamanında 74 yaşında 234 senesinin 7 Şaban perşembe gecesi vefat ettiğini söylemektedir.¹⁵² Zehebî (ö. 748/1348) de oğlu Ahmed'in verdiği bu tarihi aynen aktararak Bağdat'ta vefat ettiğini aktarmaktadır.¹⁵³ Buharî (ö. 256/870) ise Şaban ayının üçünde vefat ettiğini söylemektedir.¹⁵⁴ Buharî'nin aktardığı diğer bir görüşe göre ise Bağdat'ta Rebiül-âhir ayında vefat etmiştir.¹⁵⁵ İbn Hibban ise bu tarihi 234 senesinin Rebiülevvel ayı olarak vermektedir.¹⁵⁶ Görüldüğü üzere kaynaklarda vefat yılı genel olarak aynı verilse de hangi gün olduğu hususunda ittifak bulunmamaktadır.

Ebû Ğalib Ali b. Ahmed b. en-Nadr (ö. 295/ 907-08) Ebû Hayseme'nin 232 yılında vefat ettiğini belirtmiştir. Ama Bağdâdî (ö. 463/1071) bu görüşün vehm olduğunu doğru tarihin Ebû Cafer Muhammed b. Abdillâh b. Süleyman el-Hadramî'nin (ö. 297/ 909-10) aktardığı 234 yılı olduğunu söylemiştir.¹⁵⁷ Oğlunun da babasının 234 yılında vefat ettiğini onaylaması bunun doğruya en yakın görüş olduğunu göstermektedir.¹⁵⁸ Ayrıca İbnü'l-Cevzi de 232 yılının yanlış olduğu görüşündedir.¹⁵⁹ İbnü'l-Esir (ö. 630/1233) de Ebû Hayseme'nin 234 senesinin Şaban ayında vefat ettiği görüşünü seçmiştir.¹⁶⁰ Fesevî (ö. 277/890)¹⁶¹ ve İbn Nedîm (ö. 385/995 [?])¹⁶² de 234 senesini tercih etmiştir. Sıbt İbnü'l-Cevzi (ö. 654/1256) de Şaban ayında Bağdat'ta vefat ettiği görüşünü aktarmaktadır.¹⁶³

¹⁵¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8/256.

¹⁵² Ebû Süleymân Muhammed b. Abdillâh Rabaî, *Târîhu mevlidi'l-'ulemâ' ve vefeyâtihim*, 1. bs (Riyad: Daru'l-âsime, 1410), c. 1/375; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/510-511.

¹⁵³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *el-'İber fî haberi men aber*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.), c. 1/327-328; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/824; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehib fî ahbâri men zehib*, c. 3/157.

¹⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi Buhârî, *et-Târîhu'l-evsat*, 1. bs (Suudi Arabistan: Daru's-samî, 1998), c. 2/255; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi Buhârî, *et-Târîhu's-sagir*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-mârife, 1986), c. 2/332-333.

¹⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Dairatu'l-mearifi'l-osmaniyye, t.y.), c. 3/429.

¹⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8/256-257.

¹⁵⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/510.

¹⁵⁸ Rabaî, *Târîhu mevlidi'l-'ulemâ' ve vefeyâtihim*, c. 2/515.

¹⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 11/212.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî t-târih*, c. 6/102; Ebû Hafz Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer el-Maarrî İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1996), c. 1/216.

¹⁶¹ Ebû Yûsuf Ya'küb b. Süfyân b. Cüvvân Fesevî, *Kitâbu'l-ma'rifeti ve't-târih*, 1. bs (Medine: Mektebetu'd-dâr, 1410), c. 1/209.

¹⁶² Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Daru'l-mârife, t.y.), 321.

¹⁶³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, c. 15/11.

Tüm bu bilgilerden sonra biz de Sıbt İbnü'l-Cevzi gibi Ebû Hayseme'nin vefat tarihini Hicrî 234 yılının Şaban ayı olarak söylemenin daha isabetli olduğu kanısındayız. Zira gün üzerinde ittifak bulunmamaktadır. Hatta aktardığımız gibi bazı kaynaklarda Şaban ayı dışında aylar da söylenmiştir. Ama yine de göz önünde bulundurulması gereken ve daha detaylı verilen diğer bir görüş ise oğlu Ahmed'in 7 Şaban perşembe gecesi olarak haber verdiği görüştür. O zamanın önemli ehl-i hadîs alimlerine gösterilen sevginin bir temsili olarak Ebû Hayseme'nin de cenazesine büyük bir insan topluluğu eşlik etmiştir.¹⁶⁴

2.2.1. Ailesi ve Çocukları

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ebû Hayseme'nin köklerinin Horasan Türklerine bağlı olduğu söylenebilir. Kaynaklarda çocuğu olarak sadece Ebû Bekir Ahmed'den bahsedilmektedir. Ayrıca Ahmed'in oğlu olan Ebû Abdillah Muhammed de önemli bir alim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklarda Züheyr b. Harb'ın kardeşi olarak Zâhir b. Harb'den (ö. ?) de bahsedilmektedir. İbn Ebî Hayseme kitabında amcasından nakiller yapmaktadır.¹⁶⁵ Ayrıca Zâhir, zamanının Mekke valisi olan İsa b. Mûsâ'nın katipliğini yapmıştır.¹⁶⁶ Zâhir'in üç oğlunun ismi kaynaklarda geçmektedir: Ahmed¹⁶⁷, Muhammed ve Kâsım¹⁶⁸.

el-Kâsım b. Zâhir hem amcası Ebû Hayseme'den hem de babasından rivayet etmiştir.¹⁶⁹ Künyesi Ebû Muhammed'dir. Muhammed b. Sâbık (ö. 213/828-829), İsmail b. Ebî Üveys (ö. 226/841) ve Affân b. Müslim (ö. 220/835) gibi kimselerden

¹⁶⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, c. 9/357-358.

¹⁶⁵ Ebû Bekr Ahmed İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr (es-sifru's-sâni)*, 1. bs (Kahire: el-Fârûk el-hadisiyye li't-tibâave'n-neşr, 2006), c. 2/839.

¹⁶⁶ Ebû Bekr Ahmed İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1. bs (Kahire: el-Faruk el-hadisiyye li't-tibâave'n-neşr, 2004), c. 1/287.

¹⁶⁷ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 2. bs (Beyrut: Müessesetü'r-risale, t.y.), c. 5/282.

¹⁶⁸ Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, 1961. bs (Hindistan: Dairatu'l-mearifi'l-osmaniyye, t.y.), c. 4/159.

¹⁶⁹ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-garbi'l-islami, 1986), c. 3/1166.

rivayet etmiştir. Bağdâdî onun sika olduğunu belirtmektedir. Hicrî 271 senesinde vefat etmiştir.¹⁷⁰

Ebû Cafer Muhammed b. Zâhir ise İbn Mübarek, Ahmed b. Şebbuye (ö. ?), Ebû Abdillah es-Sâcî (ö. 241/855-856), el-K‘anebî (ö. 220/835) ve Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî (ö. 242/856-857) gibi isimlerden rivayet etmiştir. Dimeşk’e yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Ebû Hatim er-Râzi onun hakkında “*lem yekun bihi be’sun (لم يكن به بأس)*” demiştir. Babası Muhammed’i, Ebû Cafer olarak künyelemiştir.¹⁷¹

İsmi geçen Zâhir’in üçüncü oğlu Ahmed ile ilgili herhangi bir bilgi elde edemedik. Gerek Züheyr ve Zâhir gerekse de onların çocuklarının ve torunlarının yukarıda belirttiğimiz gibi ilimle iştiğal etmeleri onların aile ortamı hakkında bize ip uçları vermektedir. Babalarının da ilimle iştiğal etmiş veya en azında ilmi seven ve çocuklarını ilme teşvik eden biri olduğunu sonucuna varılabilir.

2.2.1.1. Ebû Bekir Ahmed b. Züheyr b. Harb (ö. 279/892-93)

Tam ismi Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî el-Bağdâdî şeklinde verilmektedir. İbn Ebî Hayseme ismi ile meşhur olmuştur.¹⁷²

İbn Hacer nesebini verdikten sonra ve onun için “*hafızın oğlu büyük hafız*” demektedir.¹⁷³ Hicrî 205 senesinde doğmuştur. Babası, Ebû Nuaym, Affân b. Müslim, Müslim b. İbrahim (ö. 222/836-837) gibi kimselerden hadis almıştır. Kendisinden oğlu Muhammed, Ebû Kasım el-Beğavi ve pek çok kimse hadis almıştır. Zehebî onun hocalarını sayarken babasından daha geniş bir hoca kitlesi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca rivayetlerinin çoğunun Silefî ve Şuhde yolu ile kendisine ulaştığını söylemektedir.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 14/430.

¹⁷¹ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1. bs (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1953), c. 7/260; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk*, c. 53/25.

¹⁷² Kâtib Çelebi, *Süllemü’l-vusûl ilâ tabakati’l-fuhûl*, thk. Abdulkadir Arnavut (İstanbul: Merkezü’l-ebhâs li’t-tarihi ve’l-funûn, t.y.), c. 1/147.

¹⁷³ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü’l-mizân*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, 1. bs (Beyrut: Mektebtü’l-matbuâti’l-islamiyye, 2002), c. 1/463.

¹⁷⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, c. 11/492-493.

Bağdâdî onu “sika”, “alim”, “mutkin” ve “hâfız” olarak nitelemektedir. Dârekutnî onun hakkında “sika” ve “me’mûn” hükümlerini vermiştir. İbn Ebî Hatim onun için “saduk” demiştir. Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) onun için “hâfız” demektedir.¹⁷⁵

İbn Ebî Hayseme edebiyat ve tarih alanlarında bilgili birisiydi. Hadis ilmini babası, Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve zamanının diğer hadis bilginlerinden aldı. Pek çok yerde Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ali b. Medîni’den nakiller yapmaktadır. Ama Yahya b. Maîn diğerlerine göre daha fazladır. Neseb ilmini Musab ez-Zübeyri’den (ö. 236/850-51), “eyyamu’n-nâs (ايام الناس)” denilen tarihi bilgileri ise Ebu’l Hasan el-Medâini’den (ö. 235/849-50) almıştır. Edebiyat hocası ise Muhammed b. Sellâm el-Cumahî’dir (ö. 231/845-846).

Hicrî 297 senesinin sonunda Zilkade ayında 94 yaşında vefat etmiştir. Kendisine ait bir mezhebi olduğu söylenmiş ve kaderî olduğu da iddia edilmiştir.¹⁷⁶ Lakin kaderî olduğu ithamı hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁷⁷

Ebû Hayseme oğlunun eğitimine önem vermiş ve daha çok küçük yaşlarda onu hadis dinlemesi için meclislerinde bulundurmuştur. Bundan dolayı babasının kendilerinden hadis aldığı hocaları Yezid b. Harun ve onun tabakasındaki bazı akranlarına yetiştirilmiştir.¹⁷⁸

İbn Ebî Hayseme’nin eserleri ise şunlardır: *Kitâbu ahbari’s-şuara*, *Kitâbu’l-îrâb*, *Kitâbu’l-birr*, *Kitâbu’l-muntemin*, *Vesâyâ’l-ulemâ inde’l-mevt*, *Cüz’ men ravâ an ebîhi an ceddihî*, *Musned*, *et-Târîhu’l-kebîr*¹⁷⁹ ve *el-Cem’u beyne’s-sikât ve’d-duafâ*¹⁸⁰. Ayrıca gerisinde oğlu Muhammed gibi muhakkik ve hafız olan bir imam bırakmıştır.¹⁸¹ Abdullah isminde başka bir oğlu da kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁸²

¹⁷⁵ Kâtib Çelebi, *Süllemü’l-vusûl ilâ tabakati’l-fuhûl*, c. 1/147.

¹⁷⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü’l-mîzân*, c. 1/463-464.

¹⁷⁷ “İbn Ebû Hayseme - TDV İslâm Ansiklopedisi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebu-hayseme>.

¹⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, c. 11/493.

¹⁷⁹ Aziz Gökçe, *İbn Ebî Hayseme’de Sahabe Bilgisi* (Yükseklisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011), 14-15.

¹⁸⁰ Tuğ, *Zuheyr’ubn Harb ve Kitâb’ul-’İlm Adlı Eseri*, 15.

¹⁸¹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, c. 11/494.

¹⁸² İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8/55.

2.2.1.1.1. Tarihu İbn Ebî Hayseme

Bu eser, Ebû Bekir Ahmed b. Züheyr'in en önemli eseridir. Bazı kaynaklarda Ebû Hayseme'ye nispet edilse de doğru olan İbn Ebî Hayseme'nin eseri olmasıdır.¹⁸³

Ebû Bekir b. Ebî Hayseme kendi eserini şöyle tanıtmaktadır: “*Kim bu kitabı alırsa, benim ilmimin özünü elde etmiş olur. Bu eserimi bir ev dolusu kitaptan meydana getirdim. İçerisinde 60.000 hadis bulunmaktadır. Bunun 10.000'i Peygamber'e (sav.) kadar ulaşan müsned rivayetlerdir. Geri kalanları da mürsel haberler ve (râvilerle alakalı) bilgilendirmelerdir. Hadislerin sadece etraflarını zikrettiğimden dolayı kitabım hadis ilminde yetkinlik sahibi olanlar içindir.*”¹⁸⁴

Kitabın hepsi günümüze ulaşmamıştır. Eğer tamamı ulaşmış olsaydı 25-30 cildi bulacağı öngörülmektedir.¹⁸⁵ “*el-Fâruku'l-hadîsiyye*” tarafından 2004 ve 2006 yıllarında kitabın farklı cüzleri (es-sifru's-sânî) basılmıştır.

Kitabın içeriği özetle belli yerlerdeki bazı sahâbîlerin ve onlardan sonra gelen râvilerin tanıtımı ve tefsir, hadis ve fıkıhla ilgili bazı konulardır.¹⁸⁶ Bağdâdî bu kitabın oldukça faydalı olduğunu ve bir haberi aktarırken tamı tamına aktardığını söyleyerek İbn Ebî Hayseme ve eserini övmüştür.¹⁸⁷

Ayrıca İbn Ebî Hayseme kitabının icazetini büyük kitlelere vermiştir.¹⁸⁸ İcazetlerinin neredeyse hepsini sima ve kıraat yolu ile vermiştir.¹⁸⁹ Kitabını bütün olarak icazet verdiğini ve başka türlü icazet vermemeye yemin ettiğini kendisi söylemektedir.¹⁹⁰ Ahmed b. Ebî Hayseme *Tarihu'l-kebîr* kitabını Kurtubalı Yahya b. Mesleme'ye kendi

¹⁸³ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ, t.y.), c. 4/186.

¹⁸⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Kudâî İbnü'l-Ebbâr, *el-Mu'cem fî aşhâbi'l-Kâdi'l-İmâm Ebî 'Alî eş-Şadeî*, 1. bs (Kahire: Daru'l-kitâbi'l-mısri, 1989), 50.

¹⁸⁵ Mustafa Macit Karagözoğlu, “İbn Ebî Hayseme'nin Cerh-Ta'dil İlmindeki Yeri ve Önemi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 52 (Haziran 2017): 7-8.

¹⁸⁶ Aziz Gökçe, *İbn Ebî Hayseme'de Sahabe Bilgisi*, 17.

¹⁸⁷ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. 5/266.

¹⁸⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, c. 1/463.

¹⁸⁹ Fuat Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-arabî*, çev. Mahmud Fehmi HİCAZÎ (Camiatu'l-imam muhammed bin saûd el-islamiyye, 1991), c. 2/151.

¹⁹⁰ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. 5/266.

yazısı ile icazet olarak vermiştir.¹⁹¹ Ayrıca *Tarihu'l-kebîr* kitabı Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed'de (ö. 337/948-949) bulunmaktaydı.¹⁹²

Kitabını muhaddislerin usûlüne göre yazmıştır.¹⁹³ İbn Ebî Hayseme kendisi gibi hafız olan oğlundan kitabını yazarken faydalanmıştır. Kâtib Çelebi de bu kitaptan övgü ile bahsetmekte ve faydalarının çok olduğunu söylemektedir.¹⁹⁴ Aslında İbn Ebî Hayseme'nin *Tarihu'l-kebîr*'i için baba, oğul ve torundan oluşan üç büyük hafızın eseri denilebilir. Zira İbn Ebî Hayseme kitabının pek çok yerinde, “*babam dedi ki*”, “*babamdan işittim ki*” diyerek nakiller yapmaktadır. Kendi oğlu Muhammed'den de faydalandığını belirtmiştir. Aslında bu şekilde kolektif bir çalışma o dönemin genel ilmi ortamıdır. Alimler birbirlerinden üst düzeyde istifade etmeye çalışmışlar, bilgi paylaşımı yapmışlar ve eserlerini birbirlerine sunup hataların düzeltilmesini talep etmişlerdir. Burada ise baba ve oğul ilişkisi içinde oldukları için daha dikkat çekmektedir.

Tarihu'l-kebîr kendinden sonraki pek çok esere kaynaklık etmiştir. Ebû'l-Kasım Abdullah b. Ahmed el-Kâ'bî (ö. 319/931) kitabı *Kabulu'l-ahbar ve marifetu'r-ricâl* isimli kitabında¹⁹⁵ İbn Ebî Hayseme'den oldukça faydalanmıştır.

2.2.1.2. Muhammed b. Ahmed b. Züheyr (ö. 297/909-910)

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Züheyr el-Bağdâdî'dir. Babası, Nasr b. Ali el-Cehdamî, Abbâd b. Yâkûb er-Ravâcinî, Amr b. Ali es-Sayrafî ve Bundâr gibi isimlerin tabakasından semâ'sı vardır. Ondan Ahmed b. Kâmil, Ebû'l-Kâsım et-Taberânî, İbn Miksem ve daha başka kimseler rivayet etmiştir. Ahmed b. Kâmil onunla buluşmayı sevdiğini söylemekte ve onun dört büyük hafızdan biri olduğu belirtmektedir. Hicrî 297 senesinde Zilkâde ayında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁹⁶

¹⁹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Kudâî İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*, thk. Beşar Avvad Maruf, 1. bs (Tunus: Daru'l-garbi'l-islami, 2011), c. 4/136.

¹⁹² Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. 3/31-32.

¹⁹³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Daru'ihyâ't-turâsi'l-arabi, t.y.), c. 1/276.

¹⁹⁴ Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakati'l-fuhûl*, c. 1/147.

¹⁹⁵ Ebû'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî Kâ'bi, *Kabulu'l-ahbar ve marifetu'r-ricâl*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000), c. 1/41,42,44,46,50,58 ve daha pek çok yerde.

¹⁹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 11/494.

Muhammed b. Ahmed hadiste ve rivayette yetkindi. Aktarılanlara göre zeki bir kimseydi. Bağdâdî onu “*fehîm sahibi*” ve “*arif bir kimse*” olarak tanımlamaktadır.¹⁹⁷ Zehebî onun için “*hafîz*”, “*imam*” ve “*muhakkik*” demektedir.¹⁹⁸

Kitâbu’z-zekât, Ebvâbu’l-emvâl bi ilelihi’l-hadîs ve *Kitâbu’t-târîh* isimli üç eserinden bahsedilmektedir. *Kitabu’t-târîh*’inin tamamlanamamış olduğu düşünülmektedir.¹⁹⁹

2.2.2. Hocaları

Ebû Hayseme Kûfeli, Basralı ve Hicazlı hocalarından hadis rivayet etmiştir.²⁰⁰ Kaynaklarda Ebû Hayseme’nin bazı hocalarının isimleri verildikten sonra “*ve halkun kesir*”²⁰¹ ifadesi ile pek çok kimseden hadis rivayet ettiği söylenmektedir. Tespit edebildiğimiz kadar Ebû Hayseme’nin kendilerinden hadis rivayette bulunduğu, dinlediği veya yazdığı birçok hocası mevcuttur.

Kendisinden rivayette bulunduğu önemli isimler şunlardır:

Ebû Muâviye Huşeym b. Beşîr (ö. 181/797-98), Ebû Avf Humejd b. Abdirrahman (ö. 189/804-05), Ebû Muhammed Abde b. Süleyman (ö. 186/802), Ebû’l-Abbas el-Velid b. Müslim (ö. 194/809-10), Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Ebû Süfyân Vekî’ b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Ebû Sufyan Muhammed b. Humejd (ö. 182/798-99), Ebû Abdillâh Mervan b. Muâviye (ö. 193/808-09), Ebû Halid Yezîd b. Harun (ö. 206/821-22), Ebû Ömer Hafs b. Ğiyas (ö. 194/810), Ebû Cafer el-Kasım b. Malik (ö. 190/805-806’dan sonra), Ebû Abdirrahman Muhammed b. Fudayl (ö. 194/809-10), Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27), Ebû Amr Bişr b. es-Serî (ö. 195/810-11), Ebû Muhammed Ravh b. Abâde (ö. 205/820-21), Ebû Amr Şebâbe b. Sevvâr (ö. 204/819-20), Ebû Yahya Ma’n b. İsa (ö. 198/813-14), İbn Uleyye ismi ile meşhur olan Ebû Bişr İsmail b. İbrahim (ö. 193/809),²⁰² Ebû Abdillâh Cerîr b.

¹⁹⁷ Ebû’l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım İbn Kutluboğa, *es-Sikât minmen lem yeka’ fi’l-kütübi’s-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim, 1. bs (Yemen: Merkezu’n-nûmân li’l-buhûs ve’d-dirâsâti’l-islâmiyye, 2011), c. 8/128.

¹⁹⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, c. 11/494.

¹⁹⁹ İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 321.

²⁰⁰ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-tabakâti’l-kebîr*, c. 9/357-358.

²⁰¹ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi’l-mülûk ve’l-ümem*, c. 11/211; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, c. 5/823.

²⁰² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, c. 11/489.

Abdilhamîd b. Cerîr (Yezîd) ed-Dabbî er-Râzî (ö. 188/804),²⁰³ Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim ed-Darîr et-Temîmî (ö. 195/810-11),²⁰⁴ Ebû Saîd Yahyâ b. Saîd el-Kattân el-Basrî (ö. 198/813),²⁰⁵ Ebû Saîd Abdurrahmân b. Mehdî el-Anberî (ö. 198/813-14)²⁰⁶ ve Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Mâîn el-Mürrî el-Bağdâdî (ö. 233/848).²⁰⁷

Diğer hocaları şunlardır:

Abbâd b. el-Avvâm b. Ömer, Ebû Sehl el-Vâsitî (ö. 183/799-800),²⁰⁸ Abde b. Süleyman, Ebû Muhammed (ö. 186/802),²⁰⁹ Abdulaziz b. Muhammed, Ebû Muhammed (ö. 182/798-799),²¹⁰ Abdulcebbâr b. Muhammed b. Abdilhumejd, el-Hattâbî (ö. 238/852-853),²¹¹ Abdulgaffar b. Abdillâh, Ebû Nasr (ö. 240/854-855),²¹² Abdilhumejd b. Ebî Uveys, Ebû Bekr el-Esbahî (ö. 202/ 817-18),²¹³ Abdullâh b. Bekr b. Habîb, Ebû Vehb es-Sehmiyy (ö. 207/822-23),²¹⁴ Abdullâh b. Cafer, Ebû Abdirrahman (ö. 220/835),²¹⁵ Abdullâh b. Humrân b. Abdillâh, Ebû Abdirrahman el-Osmânî (ö. 205/820-21),²¹⁶ Abdullâh b. İdrîs b. Yezid, Ebû Muhammed el-Kufî (ö. 192/807-08),²¹⁷ Abdullâh b. Mesleme b. Ka'neb, Ebû Abdirrahman el-Ka'nebî (ö. 220/835),²¹⁸ Abdullâh b. Muâz b. Neşît es-Sanânî (ö. 181/797-98),²¹⁹ Abdullâh b. Numeyr, Ebû Hişâm el-Hemdânî (ö. 199/814-15),²²⁰ Abdullâh b. Saîd b. Abdilmelik, Ebû

²⁰³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 6/16; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 11/489.

²⁰⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 3/134; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 11/489.

²⁰⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 5/494; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 11/489.

²⁰⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/509, 11/512-513.

²⁰⁷ Bağdâdî, c. 16/264.

²⁰⁸ Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzûbân Begavî, *Mucemu's-sahabe*, 1. bs (Kuveyt: Mektebetü dari'l-beyân, 2000), c. 2/474; Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, 1. bs (Riyad: Daru's-samîi, 2000), c. 1/273.

²⁰⁹ Ahmed b. Alî b. el-Müsenâ et-Temîmî Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Saîd b.

Muhammed es-Sinnâr (Kahire: Daru'l-hadîs, 2013), c. 1/234 (Hd. No.: 11-[271]).

²¹⁰ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, c. 6/317 (Hd. No.: 882-[3637]).

²¹¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, c. 4/468 (Hd. No.: 273-[2600]).

²¹² Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, c. 9/270 (Hd. No.: 426-[5392]).

²¹³ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 4/32.

²¹⁴ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 5/16; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 11/76; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülük ve'l-ümem*, c. 10/183.

²¹⁵ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 2/460 (Hd. No.: 303-[1277]).

²¹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/98.

²¹⁷ Hâkim el-Kebîr Kerâbîsî, *el-Esamî ve'l-kuna*, c. 1/309; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/823.

²¹⁸ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1996), c. 3/493.

²¹⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/1141.

²²⁰ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 1/285; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-mârifê, 1987), c. 1/394.

Safvân el-Emevî (ö. 200/815-16),²²¹ Abdullah b. Sinân el-Herevî (ö. 213/828-29),²²² Abdullah b. Yezid, Ebû Abdîrrahman el-Mukri' el-Mekkî (ö. 213/ 828-29),²²³ Abdulmelik b. Amr, Ebû Âmir el-Akdî el-Basrî (ö. 204/819-20),²²⁴ Abdulmü'min b. Halid, Ebû Halid (ö.170/786-787),²²⁵ Abdurrahman b. Abdillâh b. Ubeyd, Ebû Saîd (ö. 197/812-813),²²⁶ Abdurrahman b. Alkame, Ebû Yezîd el-Mervezî (ö. 201/816-17 ile 211/826-27 arasında),²²⁷ Abdurrahman b. Ğazvân, Ebû Nuh el-Huzâi Kurrâd (ö. 207/822-23),²²⁸ Abdurrahman b. Hânî b. Saîd, Ebû Nuaym en-Nehâi (ö. 211/826-827),²²⁹ Abdurrahman b. İbrahîm, Duheym ed-Dimeşkî (ö. 245/859-860),²³⁰ Abdulvahid b. Vâsıl, Ebû Ubeyde (ö. 190/ 805-06),²³¹ Abdussamed b. Abdilvâris b. Saîd, Ebû Sehl et-Temîmî (ö. 206/821-22),²³² Affân b. Müslim, Ebû Osman es-Saffâr (ö. 219/834-35),²³³ Ahmed b. Abdillâh b. Yunus, Ebû Abdillâh (ö. 227/841-842),²³⁴ Ahmed b. İshak b. Zeyd b. Abdillâh, Ebû İshak el-Hadramî (ö. 211/826-27),²³⁵ Ahvas b. Cevvâb, Ebû'l-Cevvâb ed-Dabbî (ö. 211/ 826-27),²³⁶ Âiz b. Habîb, Ebû Ahmed el-Kufî (ö. 190/805-06),²³⁷ Alâu b. Abdilcebbâr, Ebu'l-Hasan (ö. 212/827-828),²³⁸ Ali b. el-Câd b. Ubeyd, Ebu'l-Hasan el-Cevherî (ö. 230/ 844-45),²³⁹ Ali b. el-Hasan b. Şakîk, Ebû Abdîrrahman el-Mervezî (ö. 215/830-31),²⁴⁰ Ali b. Hafs, Ebû'l-Hasan el-Medaîmî

²²¹ Müslim b. Haccâc, *el-Künâ ve'l-esmâ*, c. 1/442; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/876, 5/235.

²²² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 11/142.

²²³ İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, c. 1/399; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/361.

²²⁴ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, 3/14; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, c. 1/495; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/116.

²²⁵ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 12/445 (Hd. No.: 136-[7014]).

²²⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, c. 2/127 (Hd. No.: 113-[801]).

²²⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 11/531-532.

²²⁸ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 5/274; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 11/528-529.

²²⁹ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed Taberânî, *el-Mucemu'l-evsat* (Kahire: Daru'l-harameyn, 1995), c. 5/287 (Hd. No.: 5336).

²³⁰ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrrahmân Râmhürmüzî, *el-Muhaddissü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Muhebbuddîn Ebû Zeyd, 1. bs (Daru'z-zehair, 2016), 425.

²³¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 12/247-248; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 9/186; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/1019.

²³² Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 2/100; Hâkim el-Kebîr Kerâbisî, *el-Esami ve'l-kuna*, c. 3/207.

²³³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 14/201; İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, c. 2/127.

²³⁴ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 9/258 (Hd. No.: 413-[5379]); Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-Me'tâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânîdi's-semâniye*, 1. bs (Riyad: Daru'l-âsime, 1998), c. 5/360 (Hd. No.: 6).

²³⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 5/45; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/257; İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, c. 1/36.

²³⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 2/328; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/267.

²³⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/870.

²³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvahid b. Ahmed es-Sa'dî Ziyâeddin el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâre*, 4. bs (Beyrut: Daru hadar, 2001), c. 11/53-54 (Hd. No.: 44).

²³⁹ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 3/205.

²⁴⁰ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 13/294.

(ö. 210/825-26),²⁴¹ Ali b. Sâbit, Ebû Ahmed el-Cezerî el-Horasânî (ö. 181/797-98),²⁴² Amr b. Ali b. Bahr, Ebû Hafs el-Bâhilî (ö. 249/863-64),²⁴³ Amr b. Asım, Ebû Osman el-Kilâbî (ö. 213/828-829),²⁴⁴ Assam b. Ali b. Huceyr, Ebû Ali (ö. 197/809-10),²⁴⁵ Bişr b. Hâris b. Abdirrahmân b. Atâ b. Hilâl, Ebû Nasr el-Hâfi (Bişr el-Hâfi) (ö. 227/841),²⁴⁶ Bişr b. Ömer, Ebû Muhammed ez-Zehrânî (ö. 206/821-822),²⁴⁷ Bühlül b. Mürrik, Ebû Gassân eş-Şâmî (es-Sâmî) (ö. 181/797-98),²⁴⁸ Cafer b. Avn b. Cafer, Ebû Avn el-Mahzûmî (ö. 206/821-22),²⁴⁹ Cerrâh b. Mahled, Ebû Abdillâh el-Basrî (ö. 250/864-865'ye yakın),²⁵⁰ Dahhâk b. Mahled, Ebû Asım en-Nebîl eş-Şeybânî (ö. 212/827-28),²⁵¹ Davud b. Reşîd, Ebû'l-Fadl el-Hâşimî el-Bağdâdî (ö. 239/853-54),²⁵² Enes b. İyâd b. Damra, Ebû Damra el-Leysî el-Basrî (ö. 200/815-16),²⁵³ Esbât b. Muhammed b. Abdirrahman, Ebû Muhammed (ö. 199/814-815),²⁵⁴ Esved b. Şeyban es-Sedûsî, Ebû Şeybân²⁵⁵ (ö. 165/781-82),²⁵⁶ Fadl b. Dukeyn, Ebû Nuaym el-Mülâî (ö. 218/833-34),²⁵⁷ Habbân b. Hilâl, Ebû Habîb el-Bâhilî²⁵⁸ (ö. 210/825-26),²⁵⁹ Haccâc b. Muhammed, Ebû Muhammed el-E'ver (ö. 206/821-22),²⁶⁰ Harun b. İsmail, Ebû'l-Hasan (ö. 206/821-822),²⁶¹ Hasan b. Mûsâ, Ebû Ali el-Eşyeb (ö. 208/823-24),²⁶²

²⁴¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/125; Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed İbn Mende, *Fethü'l-bâb fi'l-künâ ve'l-ekâb*, 1. bs (Riyad: Mektebetü'l-kevser, 1996), 227.

²⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 6/177; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 17/160.

²⁴³ İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, c. 2/74.

²⁴⁴ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 1/70 (Hd. No.: 69).

²⁴⁵ Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dimaşkı Ebû Zur'a, *Târîhu Ebî Zur'a ed-Dimeşki*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1996), 348.

²⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/106.

²⁴⁷ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 1/12 (Hd. No.: 2).

²⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 2/429; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/819; Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, c. 1/328.

²⁴⁹ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 3/537.

²⁵⁰ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 1/32 (Hd. No.: 24).

²⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 4/463; İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, c. 1/324; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/333.

²⁵² İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, c. 1/104.

²⁵³ Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, c. 2/978.

²⁵⁴ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 10/90 (Hd. No.: 312-[5726]).

²⁵⁵ Burada her ne kadar Ebû Hayseme direk el-Esved'den rivayet etse de bu çok çok düşük bir ihtimaldir. Ayrıca Esved'in 160'da öldüğünü söyleyenler de vardır. Dolayısıyla başka yerlerde olduğu gibi burada da el-Esved ile arasında bir vasıta olması kuvvetle muhtemeldir. Öyle ise hocaları arasında sayılamaz.

²⁵⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, c. 5/511.

²⁵⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 14/307; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/421.

²⁵⁸ Bu rivayetteki Ebû Hayseme'nin, Züheyr b. Harb olması ile ilgili bkz: Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 1/108 (Hd. No: 67).

²⁵⁹ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 3/453; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 13/390; Hâkim el-Kebîr Kerâbisî, *el-Esami ve'l-kuna*, c. 3/8.

²⁶⁰ Kâ'bi, *Kabulu'l-ahbar ve marifetu'r-ricâl*, c. 1/129; Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 3/131; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/142; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/46.

²⁶¹ Ziyâeddin el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâre*, c. 4/365 (Hd. No.: 1530).

²⁶² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 3/37-38; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 8/456; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/50.

Hâşim b. el-Kâsım, Ebû'n-Nadr el-Kinânî (ö. 207/822-23),²⁶³ Hişâm b. Abdilmelik, Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 226/840-41),²⁶⁴ Humeyd b. Abdirrahman b. Humeyd, Ebû Avn er-Ruâsî (ö. 189/804-05),²⁶⁵ Hüceyn b. el-Müsenna, Ebû Ömer el-Yemâmiyy (ö. 205/ 820-21),²⁶⁶ Hüseyin b. Muhammed b. Behrâm, Ebû Ahmed el-Mervezî (ö. 213/ 828-29),²⁶⁷ Hüseyin b. Mûsâ (ö. ?),²⁶⁸ İbrahim b. İshâk b. İsa, Ebû İshak et-Tâlkânî (ö. 215/ 830-31),²⁶⁹ İbrahim b. Rüstem, Ebû Bekr el-Mervezî (ö. 210/825-26),²⁷⁰ İbrahim b. Şemmâs, Ebû İshak es-Semerkindî (ö. 221/ 835-36),²⁷¹ İshak b. İsa b. Necîh b. et-Tabbâ, Ebû Yakub (ö. 215/ 830-31),²⁷² İshak b. Süleyman, Ebû Yahya er-Râzî (ö. 199/814-815),²⁷³ İshak b. Yusuf b. Mirdâs, Ebû Muhammed el-Vâsıtî (ö. 194/809-10),²⁷⁴ İsmail b. Cafer b. Ebî Kesir, Ebû İshak (ö. 180/796-797),²⁷⁵ İsmail b. Ebân, Ebû İshak (ö. 216/831-832),²⁷⁶ İsmail b. Ebî Uveys, Ebû Abdullah el-Esbahî (ö. 226/840-41),²⁷⁷ İsmail b. Ömer, Ebû'l-Münzir el-Vâsıtî (ö. 200/ 815-16'den sonra),²⁷⁸ İtâb b. Ziyad, Ebû Amr el-Horasânî (ö. 212/827-28),²⁷⁹ Kabîsa b. Ukbe b. Muhammed b. Sufyan, Ebû Âmir (ö. 213/828-29),²⁸⁰ Kasım b. Malik, Ebû Cafer (ö. 190/805-806'dan sonra),²⁸¹ Kesîr b. Hişâm, Ebû Sehl el-Kilâbî (ö. 207/822-23),²⁸² Kureyş b. Enes, Ebû Enes el-Ensârî el-Basrî (ö. 208/823-24),²⁸³ Kuteybe b. Saîd, Ebû Recâ es-Sekafî (ö. 240/855),²⁸⁴ Mahled b. Yezîd, Ebû Yahya el-Harrânî (ö. 193/808-809),²⁸⁵ Mansûr b.

²⁶³ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 2/364; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/97.

²⁶⁴ İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, c. 2/315.

²⁶⁵ İbn Mencûye, c. 1/163.

²⁶⁶ Müslim b. Haccâc, *el-Künâ ve'l-esmâ*, c. 1/539; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/209; Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, c. 2/571.

²⁶⁷ İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, c. 1/136; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/300.

²⁶⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 6/339-340.

²⁶⁹ Müslim b. Haccâc, *el-Künâ ve'l-esmâ*, c. 1/43; Hâkim el-Kebîr Kerâbîsî, *el-Esami ve'l-kuna*, c. 1/115.

²⁷⁰ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 6/587.

²⁷¹ Bağdâdî, c. 7/5.

²⁷² İbn Ebi Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 2/230; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/273; İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, 1/52.

²⁷³ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 1/94 (Hd. No.: 94).

²⁷⁴ İbn Ebi Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 2/238; İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, 1/54.

²⁷⁵ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 6/389 (Hd. No.: 979-[3734]).

²⁷⁶ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed Taberânî, *el-Mucemu'l-kebîr* (Kahire: Mektebetü ibn teymiyye, t.y.), c. 3/267 (Hd. No.: 3261).

²⁷⁷ İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, c. 1/56.

²⁷⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 7/215.

²⁷⁹ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 1/328.

²⁸⁰ Hâkim el-Kebîr Kerâbîsî, *el-Esami ve'l-kuna*, c. 3/81.

²⁸¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 4/434 (Hd. No.: 234-[2561]).

²⁸² İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, c. 2/155.

²⁸³ İbn Ebi Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 7/142.

²⁸⁴ Hâkim el-Kebîr Kerâbîsî, *el-Esami ve'l-kuna*, c. 3/224; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 14/481.

²⁸⁵ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 5/119 (Hd. No.: 406-[2733]).

Seleme, Ebû Seleme (ö. 207/822-823),²⁸⁶ Mekkî b. İbrahim, Ebû's-Seken (ö. 214/829-830),²⁸⁷ Muallâ b. Mansûr, Ebû Ya'lâ er-Razî (ö. 210/ 825-26),²⁸⁸ Muaviye b. Amr b. el-Mühelleb, Ebû Amr el-Ezdî (ö. 214/ 829-30),²⁸⁹ Muâz b. Hişâm, Ebû Abdillâh ed-Destevât (ö. 200/815-16),²⁹⁰ Muâz b. Muâz, Ebû'l-Müsennâ el-Anberi (ö. 196/811-812),²⁹¹ Muhammed b. Abdillâh, Ebû Ahmed el-Kûfî (ö. 203/818-19),²⁹² Muhammed b. Abdillâh (Künâse) b. Abdila'lâ, Ebû Yahyâ el-Esedî (ö. 207/823),²⁹³ Muhammed b. Abdirrahman, Ebû'l-Münzir el-Basrî (ö. 187/802-803),²⁹⁴ Muhammed b. Bekr, Ebû Abdillâh (ö. 204/819-820),²⁹⁵ Muhammed b. Cafer, Ebû Abdillâh el-Basrî (Ğunder) (ö. 192/807-08),²⁹⁶ Muhammed b. Ebî Uyeyne²⁹⁷ (ö. ?),²⁹⁸ Muhammed b. el-Fadl, Ebû'n-Numan Ârim (ö. 224/838-839),²⁹⁹ Muhammed b. el-Hasan b. Zebâle, Ebû'l-Hasan el-Medenî (ö. 200/ 815-16'den önce),³⁰⁰ Muhammed b. ez-Zibrikân, Ebû Hemmâm el-Ehvâzî (ö. 191/806-07 ile 200/815-16 arası),³⁰¹ Muhammed b. İbrahim b. Ebî Adiy, Ebû Amr (ö. 192/807-808),³⁰² Muhammed b. Musab b. Sadaka, Ebû Ubeydillâh el-Karkasânî (ö. 208/823-24),³⁰³ Muhammed b. Ömer b. Vâkîd, Ebû Abdillâh el-Vâkîdî³⁰⁴ (ö. 207/823),³⁰⁵ Muhammed b. Sâbık, Ebû Cafer el-Bezzâz (ö.213/828-29),³⁰⁶ Muhammed b. Ubeyd b. Ebî Ümeyye, Ebû Abdillâh et-Tanâfisî (ö.

²⁸⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, c. 13/85 (Hd. No.: 3-[7156]).

²⁸⁷ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, c. 2/72 (Hd. No.: 29-[717]).

²⁸⁸ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 3/32; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 15/246; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/461.

²⁸⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 15/260; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/459.

²⁹⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 8/249; Hâkim el-Kebîr Kerâbîsî, *el-Esami ve'l-kuna*, c. 1/419.

²⁹¹ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 4/171; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 15/165; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 10/34.

²⁹² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 3/396; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/178.

²⁹³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 7/303; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 3/399-400; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/179.

²⁹⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 7/324; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 3/533.

²⁹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, 1. bs (Kahire: Daru hicr, 2011), c. 8/227 (Hd. No.: 7673).

²⁹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/1188.

²⁹⁷ Bu râvi Muhammed b. Uyeyne b. Ebî İmran (ö. 171/787-88) olabilir. Her ne kadar vefat tarihinde Ebû Hayseme 11 yaşında olsa da diğer yerlerde olduğu gibi bu rivayeti de Vehb b. Cerir aracılığı ile yapmış olabilir.

²⁹⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, c. 5/613.

²⁹⁹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 2/403 (Hd. No.: 211-[1185]).

³⁰⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, c. 2/286; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/434.

³⁰¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/1194.

³⁰² Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 5/451 (Hd. No.: 410-[3165]).

³⁰³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, c. 2/311.

³⁰⁴ Burada Ebû Hayseme'nin ondan rivayet ettiğini söylerken "zannediyorum" şeklinde kesin olmayan bir kelime kullanılmıştır. Biz de elimizde olan kaynaklarda Ebû Hayseme'nin Vâkîdî'den rivayet ettiğine dair bir bilgiye ulaşamadık.

³⁰⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 4/13-14.

³⁰⁶ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih İclî, *Marifetü's-sikât*, 1. bs (Medine: Mektebetu'd-dâr, 1985), c. 2/239; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 3/293-294; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/436.

205/ 820-21),³⁰⁷ Muhammed b. Yezîd, Ebû Saîd (ö. 188/803-804),³⁰⁸ Muhammed b. Yezîd b. Huneyys, Ebû Abdillâh (ö. 220/835),³⁰⁹ Muhammed b. Yusuf, Ebû Abdillâh (ö. 212/827-828),³¹⁰ Mûsâ b. Mesud, Ebû Huzeyfe en-Nehdî el-Basrî (ö. 220/835),³¹¹ Musab b. Abdillâh b. Musab, Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî (ö. 236/ 850-51),³¹² Muzaffer b. Mudrik, Ebû Kâmil el-Horasânî (ö. 207/ 822-23),³¹³ Müslim b. İbrahim, Ebû Amr (ö. 222/836-837),³¹⁴ Nadr b. İsmail b. Hâzım, Ebû'l-Muğira el-Becelî (ö. 182/798-99),³¹⁵ Osman b. Ömer b. Fâris, Ebû Muhammed el-Basrî (ö. 209/824-25),³¹⁶ Osman b. Ömer b. Safvan (ö. ?),³¹⁷ Ömer b. Yunus, Ebû Hafis el-Yemâmî (ö. 206/821-22),³¹⁸ Rabî b. İbrahim b. Muksim, Ebu'l-Hasan (ö. 197/812-813),³¹⁹ Ravh b. Eslem, Ebû Hatim el-Bâhîlî (ö. 200/ 815-16),³²⁰ Reyhan b. Saîd b. el-Müsennâ, Ebû İ'sme es-Sâmiyy el-Basrî (ö. 203/818-19),³²¹ Safvân b. İsa, Ebû Muhammed (ö. 199/814-815),³²² Saîd b. Abdirrahman b. Abdillâh, Ebû Abdillâh el-Cumahî (ö. 176/792-793),³²³ Saîd b. Âmir, Ebû Muhammed ed-Dabbî (ö. 208/823-24),³²⁴ Saîd b. Ömer, Ebû Muhammed (ö. 208/823-824),³²⁵ Saîd b. Süleyman, Ebû Osman (ö. 225/839-840),³²⁶ Selm b. Kuteybe, Ebû Kuteybe el-Horasânî (ö. 200/815-16),³²⁷ Süfyan b. Saîd b. Mesruk, Ebû Abdillâh (ö. 162/778-779),³²⁸ Süleyman b. Amr, Ebû Davud en-Nehâ

³⁰⁷ Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Kazvîni Râfîf, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.), c. 2/86; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/181.

³⁰⁸ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 3/48 (Hd. No.: 14-[1469]).

³⁰⁹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, c. 13/56 (Hd. No.: 11-[7132]).

³¹⁰ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, c. 2/425 (Hd. No.: 251-[1225]).

³¹¹ Hâkim el-Kebîr Kerâbîsî, *el-Esami ve'l-kuna*, c. 3/25.

³¹² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 8/309; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 15/138.

³¹³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/196.

³¹⁴ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 2/490 (Hd. No.: 354-[1328]).

³¹⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 8/474; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 15/597.

³¹⁶ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 2/467; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/122.

³¹⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 6/324.

³¹⁸ Müslim b. Haccâc, *el-Künâ ve'l-esmâ*, c. 1/205; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 6/142; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/136.

³¹⁹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 2/460 (hd. No.: 302-[1276]).

³²⁰ Müslim b. Haccâc, *el-Künâ ve'l-esmâ*, c. 1/250; Hâkim el-Kebîr Kerâbîsî, *el-Esami ve'l-kuna*, c. 2/414.

³²¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/517; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/1103 Zehebî'de "es-Samiyy", İbn Ebî Hatim'de ise "eş-Şâmi" olarak geçmektedir. Beşar Avvad'ın tahkiki esas alınmıştır.

³²² Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 14/557 (Hd. No.: 6593).

³²³ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânîdi's-şemâniye*, c. 15/542 (Hd. No.: 3810).

³²⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 4/48.

³²⁵ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 2/464 (311-[1285]).

³²⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, c. 9/250 (404-[5370]).

³²⁷ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ İbn Main, *Ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Muhammed Kamil el-Kassâr (Dimeşk: Mecmai'l-luğati'l-arabiyye, 1985), c. 2/23.

³²⁸ Taberânî, *el-Mucemu'l-kebîr*, c. 11/168 (Hd. No.: 11387).

el-Bağdâdî (ö. 181/797-98),³²⁹ Süleyman b. Davud b. Davud, Ebû Eyyüb (ö. 219/834-835),³³⁰ Süleyman b. Davud b. el-Cârûd, Ebû Davud (ö. 203/818-819),³³¹ Süleyman b. Harb b. Becîl, Ebû Eyyüb el-Ezdî (ö. 222/836-37),³³² Süleyman b. Hayyân, Ebû Halid (ö. 189/804-805),³³³ Süreyc b. en-Numan b. Mervan, Ebû'l-Hüseyn el-Lu'lu' (ö. 217/832-33),³³⁴ Süveyd b. Saîd b. Sehl, Ebû Muhammed (ö. 240/854-855),³³⁵ Şucâ' b. el-Velîd b. Kays, Ebû Bedr es-Sekûnî (ö. 203/818-19),³³⁶ Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim, Ebû Bekr el-Esedî el-Kûfî (ö. 193/809),³³⁷ Ubeyd b. Ebî Kurra el-Bağdâdî (ö. 201/816-17 ile 211/826-27 arasında),³³⁸ Ubeyde b. Humeyd, Ebû Abdirrahman el-Hazzâ (ö. 190/805-806),³³⁹ Ubeydullah b. Abdilmecîd, Ebû Ali el-Hanefî (ö. 209/824-25),³⁴⁰ Ubeydullah b. Mûsâ, Ebû Muhammed el-Absî (ö. 212/827-28),³⁴¹ Ubeydullah b. Ubeydurrahman, Ebû Abdirrahman el-Eşcaî (ö. 182/798-99),³⁴² Ukbe b. Halid, Ebû Mesud (ö. 188/803-804),³⁴³ Umeyr b. Abdilmecîd, Ebû'l-Muğira el-Hanefî (ö. 191/806-07),³⁴⁴ Vehb b. Cerîr b. Hazim, Ebû'l-Abbas el-Ezdi (ö. 207/822-23),³⁴⁵ Velid b. el-Kasım b. el-Velid (ö. 183/799-800),³⁴⁶ Yahya b. Ebî Bekr, Ebû Zekeriyya (ö. 208/823-824),³⁴⁷ Yahya b. Gaylan, Ebû'l-Fadl (ö. 210/825-826),³⁴⁸ Yahya b. Hammad, Ebû Bekr (ö. 215/830-831),³⁴⁹ Yahya b. Osman, Ebû Zekeriyya el-Harbî el-Bağdâdî (ö. 238/852-53),³⁵⁰ Yahya b. Saîd b. Eban, Ebû Eyyüb el-Ümeviy (ö. 194/809-810),³⁵¹ Yahya b. Saîd b. Ferrûh, Ebû Saîd el-Ahvel el-Basrî (ö. 198/813-14),³⁵² Yahya

³²⁹ es-Seyyid Ebu'l-Meâtî en-Nûrî vd., *el-Camiu fi'l-cerhi ve't-tadil*, 1. bs (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1992), c. 1/342.

³³⁰ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 2/99 (Hd. No.: 67-[755]).

³³¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, c. 2/45 (Hd. No.: 21-[686]).

³³² Hâkim el-Kebîr Kerâbîsî, *el-Esami ve'l-kuna*, c. 1/98.

³³³ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 2/180 (Hd. No.: 8-[877]).

³³⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. 4/304; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 10/300.

³³⁵ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 9/269 (Hd. No.: 425-[5391]).

³³⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. 4/378.

³³⁷ Ebû Zur'a, *Târîhu Ebî Zur'a ed-Dimeşki*, 268.

³³⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 12/386; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/120.

³³⁹ Ziyâeddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâre*, c. 9/534 (Hd. No.: 521).

³⁴⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. 5/324; Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, c. 1/390.

³⁴¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 1/250 (Hd. No.: 31-[291]).

³⁴² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 12/13; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/918.

³⁴³ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Me'tâlibü'l-âliye bi-zevâ'idi'l-mesânîdi's-şemâniye*, c. 10/729 (Hd. No.: 2402).

³⁴⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. 6/377; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/1177.

³⁴⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülük*, c. 4/417; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/215.

³⁴⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 9/253 (Hd. No.: 406-[5372]).

³⁴⁷ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, c. 2/71 (Hd. No.: 28-[716]).

³⁴⁸ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, c. 12/503 (Hd. No.: 6-[7076]).

³⁴⁹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, c. 1/34 (Hd. No.: 26).

³⁵⁰ Hâkim el-Kebîr Kerâbîsî, *el-Esami ve'l-kuna*, c. 3/345.

³⁵¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 12/451 (Hd. No.: 144-[7022]).

³⁵² Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsbehânî Ebu's-Şeyh, *Tabakatü'l-muhaddisin bi-İsfahân ve'l-vâridine 'aleyhâ*, 1. bs (Müessesetü'r-risale, 1996), c. 1/391.

b. Süleym, Ebû Muhammed et-Tâifî (ö. 193/ 808-09),³⁵³ Yakub b. İbrahim b. Sad, Ebû Yûsuf ez-Zührî (ö. 208/823-24),³⁵⁴ Yezid b. Zeri‘, Ebû Muaviye (ö. 182/798-799),³⁵⁵ Yunus b. Bükeyr, Ebû Bekr eş-Şeybânî (ö. 199/814-815),³⁵⁶ Yunus b. Muhammed b. Müslim, Ebû Muhammed³⁵⁷ el-Müeddib (ö. 208/823-24),³⁵⁸ Zeyd b. el-Hubbâb b. er-Reyyân, Ebû'l-Hüseyn el-Horasânî el-Kufî (ö. 203/818-19),³⁵⁹ Zeyd b. Muhammed b. Ubeyd, Ebû Abdillâh el-Huzâî (ö. 207/822-23),³⁶⁰ Zeyd b. Yahya b. Ubeyd, Ebû Abdillâh el-Huzâî (ö. 207/822-23)³⁶¹ ve Zekeriyya b. Adiy b. es-Salt b. Bistâm, Ebû Yahya el-Kûfî (ö. 212/827-28).³⁶²

Kaynaklar Ebû Hayseme ve hocası Affân b. Müslim arasında geçen şu anıyı aktarmaktadır:

Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn, Affân b. Müslim'in yanına gitmişlerdi. Affân, Ebû Hayseme'ye, “*Nasılsın? Yolculuğun nasıldı? Allah haccını kabul etsin.*” dedi. Ebû Hayseme, “*Bu sene hac yapmadım.*” dedi. Affân, “*Senin hac yapacağından hiç şüphe etmemiştim.*” dedi. Sonra Ebû Hayseme, “*Sen nasılsın ey Ebû Osman?*” dedi. Affân, “*Hayır içindeyim. Cariyem ise bana eziyet çektiğimi kendisinin ise afiyette olduğunu söylüyor.*” dedi. Ebû Hayseme, “*Bugün ne yedin?*” diye sordu. Affân, “*Bugün bir parça pirinç yedim. Yarına kadar da başka bir şeye ihtiyaç duymam. Ya da akşam bir parça daha yerim yarına kadar bana yeter. Ya da daha sonrasında bir parça yerim yarına kadar bana yeter.*” dedi. Ardından bu olayı Ebû Hayseme'den dinleyen İbrahim el-Harbî gözüyle şahit olmak için akşam Affân'ın yanına gider ve Ebû Hayseme'nin dediği gibi olduğunu görür.³⁶³

³⁵³ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 3/451; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 9/156.

³⁵⁴ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 4/205; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 16/390; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 10/196; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/230-231.

³⁵⁵ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 6/456 (Hd. No.: 1095-[3850]).

³⁵⁶ Ebû Zekeriyyâ Yahyâ İbn Maîn, *Suâlâtü ibni'l-cüneyd li Ebî zekeriyya yahya b. maîn*, 1. bs (Medine: Mektebetü'd-dâr, 1988), 298.

³⁵⁷ el-Muntazam'da künyesi Ebû Müslim'dir.

³⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 9/246; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 16/510; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 10/197; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/234.

³⁵⁹ İbn Mencüye, *Ricâlu sahihi müslim*, c. 1/217; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/75.

³⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 10/162.

³⁶¹ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 5/31; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 3/575; Ebû'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni' b. Merzûk el-Ümevî İbn Kâni', *Mucemu's-sahabe*, 1. bs (Medine: Mektebetü'l-guraba, 1418), c. 2/354; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/451.

³⁶² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/600; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/467.

³⁶³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 14/209-210.

Bu anı, o zamanın hoca-öğrenci ilişkilerine, alimlerinin yaşayışına ve birden fazla hac yapmanın adet olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Affân b. Müslim'in zühdünü de ortaya koymaktadır.

Hocaları ile yaşadığı diğer bir anı da şu şekildedir: Ebû Hayseme, Yahya b. Saîd el-Kattân'ın yanında iken bir adam gelir. Yahya ondan Kur'an okumasını ister. Kur'an okunduğunda ise Yahya kendisinden geçer ve bayılır. Öyle ki insanların onu taşıması gerekir.³⁶⁴

Ebû Hayseme gerektiği zaman hocaları ile tartışmaya girer ve onların aksine görüş bildirirdi. Bir keresinde hocası Affân b. Müslim'in, Ravh b. Abâde hakkında olumsuz konuştuğuna şahit olmuştur. Bunun üzerine hocasına, “(Ravh) hüccet değil miymiş? Senin her terk ettiğinin (herkes tarafından) terk edilmesi mi lazım?” diyerek³⁶⁵ onunla aynı fikirde olmadığını belirtmiştir. Ebû Hayseme'nin Ravh'tan 68 rivayeti bulunmaktadır.

2.2.3. Öğrencileri

Kaynaklarda Ebû Hayseme'nin bazı öğrencilerinin isimleri verildikten sonra “ve halkun yettesiu zikruhum”³⁶⁶ ifadesi ile pek çok kimsenin ondan hadis rivayet ettiği söylenmektedir.

Kütüb-i sitte müelliflerinden Ebû Hayseme'den hadis rivayet edenler şunlardır: Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 256/870),³⁶⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875),³⁶⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/889), Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce (ö. 273/887) ve Ebû Abdirrahmân Ahmed b.

³⁶⁴ Bağdâdî, c. 16/213.

³⁶⁵ Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî Cemmâîlî, *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 1. bs (Kuveyt: el-Heyetu'l-ammetu li'l-inayeti bitabâati ve neşri'l-Kur'ani'l-Kerimi ve's-sünneti'n-nebeviyyeti ve ulumihima, 2016), c. 4/498.

³⁶⁶ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. 9/509.

³⁶⁷ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *Esâmi men revâ 'anhüm Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî min meşâyihî ellezîne zekerahüm fî Câmi'ihî's-şahîh*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-beşâiri'l-islamiyye, 1994), 128.

³⁶⁸ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Zikru esmâ'i't-tâbi'in ve men ba'dehüm mimmen sahat rivâyetühü 'inde'l-Buhârî ve Müslim*, 1. bs (Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1985), c. 2/87; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim, *Tesmiyyetü men ehrace el-buhârî ve müslim*, 1. bs (Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1987), 118.

Şuayb en-Nesâî (ö. 303/915). Nesâî arada bir vasıta ile Ebû Hayseme'den hadis nakletmiştir.³⁶⁹

Tespit edebildiğimiz kadar Ebû Hayseme'den hadis rivayet eden diğer önemli öğrencileri ise şunlardır:

Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 277/890), Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Harbî (ö. 285/899), İbn Ebî'd-Dünya ismi ile meşhur olan Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 281/894), Ebû Abdurrahmân Bakî b. Mahled (ö. 276/889), Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Mervezî (ö. 292/905), Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî el-Mevsilî (ö. 307/919), Ebû İmran Mûsâ b. Hârûn el-Bağdadî (ö. 294/ 906-07),³⁷⁰ Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilaziz el-Beğavi (ö. 317/929),³⁷¹ Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî (ö. 281/894),³⁷² Ebû Yusuf Yakub b. Şeybe b. Salt es-Sedûsî (ö. 262/875-76), Ebû İbrahim Ahmed b. Sad ez-Zührî (ö. 273/886-87), Ebû'l-Fadl Abbas b. Muhammed ed-Dûrî (ö. 271/884-85), Ebû'l-Fadl Cafer b. Muhammed b. Ebî Osman et-Tayalisi (ö. 282/895-96), Ebû Zür'a Ubeydullah b. Abdilkerîm er-Râzî (ö. 264/878),³⁷³ Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 290/903),³⁷⁴ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, Ebû Ya'la el-Mevsilî(ö. 307/919-920)³⁷⁵ ve oğlu Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî (ö. 279/892-93)³⁷⁶.

Rical kitaplarında pek zikredilmeyen ancak Ebû Hayseme'den hadis rivayet ettiğini tespit ettiğimiz öğrencileri şunlardır:

Abbas b. el-Fadl, Ebû'l-Fadl el-Esfâtî(ö. 283/896-897),³⁷⁷ Abdullah b. Ahmed b. Sevâde, Ebû Tâlib el-Bağdâdî (ö. 285/898-99),³⁷⁸ Abdullah b. el-Hasan b. Ahmed b. Ebî Şuayb, Ebû Şuayb el-Harrânî (ö. 292/904-905),³⁷⁹ Abdurrahman b. Amr, Ebû

³⁶⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 11/489.

³⁷⁰ Zehebî, c. 11/490.

³⁷¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 5/494, 6/16, 11/325.

³⁷² Ebû Zur'a, *Târîhu Ebî Zur'a ed-Dimesşkî*, 221.

³⁷³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/509.

³⁷⁴ Bağdâdî, c. 3/407, 11/12; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 6/762.

³⁷⁵ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, c. 1/12 (Hd. No.: 2).

³⁷⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülük*, c. 4/417; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/823.

³⁷⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, c. 16/68 (Hd. No.: 15817).

³⁷⁸ Ebu's-Şeyh, *Tabakatü'l-muhaddisîn bi-İsfahân ve'l-vâridîne 'aleyhâ*, c. 3/292.

³⁷⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 11/94; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 11/395.

Zur'a (ö. 281/894-895),³⁸⁰ Ahmed b. Abdillâh, Ebû Abdillâh (ö. 227/841-842),³⁸¹ Ahmed b. Ali b. Saîd, Ebû Bekr el-Mervezî (ö. 292/904-905),³⁸² Ahmed b. Ali b. Sehl b. İsa, Ebû Abdillâh (ö. ?),³⁸³ Ahmed b. Ebî İmran, Ebû Cafer (ö. 280/893-894),³⁸⁴ Ahmed b. el-Kasım, Ebû Cafer el-Cevherî (ö. 293/905-906),³⁸⁵ Ahmed b. en-Nadr, Ebû'l-Fadl (ö. 291/903-904),³⁸⁶ Ahmed b. Hasan b. Abdilcebbâr, Ebû Abdillâh es-Sûfi (ö. 306/918-919),³⁸⁷ Ahmed b. Muhammed, Ebû Haneş (ö. ?),³⁸⁸ Ahmed b. Muhammed b. Dallan, Ebû Bekr el-Hayşiyî (ö. 300/ 912-913),³⁸⁹ Ahmed b. Yunus b. el-Müseyyib, Ebû'l-Abbâs ed-Dabbî (ö. 268/881-882),³⁹⁰ Ahmed b. Zekeriyya, Ebû Cafer el-Hamrâvî (ö. 293/905-906),³⁹¹ Amr b. Merzûk, Ebû Osman (ö. 224/838-839),³⁹² Âyız b. Habib (ö. ?),³⁹³ Azra b. el-Hâris (ö. ?),³⁹⁴ Cafer b. Muhammed, Ebû Bekr el-Firyâbî (ö. 301/ 913-14),³⁹⁵ Davud b. Ali b. Halef, Ebû Süleyman el-İsbehânî ez-Zâhîrî (ö. 270/884),³⁹⁶ Hâmid b. Muhammed b. Şuayb, Ebû'l-Abbâs el-Belhî el-Müeddîb (ö. 309/921-22),³⁹⁷ Hanbel b. İshak, Ebû Ali (ö. 273/886-887),³⁹⁸ Hasan b. Ali b. Şebîb, Ebû Ali el-Muammerî el-Bağdâdî (ö. 295/907-08),³⁹⁹ Hasan b. Uleyl b. Hüseyin, Ebû Ali el-Anezî (ö. 290/902-03),⁴⁰⁰ Hasan b. Süfyan b. Amir, Ebû'l-Abbâs eş-Şeybânî (ö. 303/915-16),⁴⁰¹ Hüseyin b. el-Fadl, Ebû Ali el-Becelî (ö. 282/895-

³⁸⁰ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1. bs (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1994), c. 1/327 (Hd. No.: 1921).

³⁸¹ Taberânî, *el-Mucemu'l-kebîr*, c. 5/229 (Hd. No.: 5171).

³⁸² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 5/498; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/823.

³⁸³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 5/497.

³⁸⁴ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 1. bs (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1994), c. 11/189.

³⁸⁵ Taberânî, *el-Mucemu'l-kebîr*, c. 8/128 (Hd. No.: 7582).

³⁸⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, 2. bs (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002), c. 1/594 (Hd. No.: 36/1567).

³⁸⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 5/132; Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yusuf b. İbrahim Sehmî, *Târîhu Cürcân*, 4. bs (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1987), 431.

³⁸⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 5/129, 6/339.

³⁸⁹ Bağdâdî, c. 6/134.

³⁹⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî Taberî, *Tefsiru't-taberî (Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an)*, 1. bs (Kahire: Daru hicr, 2001), c. 9/496.

³⁹¹ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed Taberânî, *el-Mucemu's-sağîr*, 1. bs (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1985), c. 1/49 (Hd. No.: 45).

³⁹² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, c. 3/270 (Hd. No.: 6169).

³⁹³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, c. 1/273.

³⁹⁴ Taberânî, *el-Mucemu'l-evsat*, c. 8/30 (Hd. No.: 7869).

³⁹⁵ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, c. 1/290 (Hd. No.: 1075).

³⁹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 6/329.

³⁹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, c. 7/404.

³⁹⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, c. 10/102 (Hd. No.: 20320).

³⁹⁹ İbn Kâni, *Mucemu's-sahabe*, c. 2/355.

⁴⁰⁰ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 8/405.

⁴⁰¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 13/157.

896),⁴⁰² Hüseyin b. Humeyd, Ebû Ali el-Hatîb (ö. ?),⁴⁰³ Hüseyin b. Muhammed b. Abdirrahman b. Fehm, Ebû Ali (ö. 289/901-02),⁴⁰⁴ İbrahim b. Abdilcebbâr, Ebû İshak ed-Dekkâk (ö. 232/ 846-847),⁴⁰⁵ İsmail b. Kuteybe b. Abdirrahman, Ebû Yakub es-Sülemî (ö. 284/ 897-98),⁴⁰⁶ Kasım b. Ömer b. el-Muhtâr, Ebû Muhammed ez-Zübeydî (ö. 272/885-86),⁴⁰⁷ Kasım b. Zâhir b. Harb en-Nesâî (ö. 271/ 884-85) (Ebû Hayseme'nin kardeşinin oğlu⁴⁰⁸), Muhammed b. Abdillâh b. Mihrân, ed-Diyneverî (ö. 288/900-01),⁴⁰⁹ Muhammed b. Abdillâh b. İbrahim b. Sâbit, Ebû Bekr (ö. ?),⁴¹⁰ Muhammed b. Abdillâh b. Süleyman, Ebû Cafer (ö. 297/909-910),⁴¹¹ Muhammed b. Abdûs b. Kâmil, Ebû Ahmed es-Sülemî (ö. 293/905-06),⁴¹² Muhammed b. es-Seriyy (ö. 291/903-904),⁴¹³ Muhammed b. Harun, Ebû Cafer (ö. 265/878-879),⁴¹⁴ Muhammed b. Hasan, Ebû'l-Hüseyin (ö. 294/906-907),⁴¹⁵ Muhammed b. İbrahim, Ebû Abdillâh (ö. 290/902-903),⁴¹⁶ Muhammed b. İshak, Ebû Bekr es-Sağânî (ö. 270/883-884),⁴¹⁷ Muhammed b. Nasr b. Humeyd (ö. 291/903-904 ile 300/912-913 arası),⁴¹⁸ Muhammed b. Sa'd b. Menî', Ebû Abdillâh el-Kâtib el-Bağdâdî (İbn Sa'd) (ö. 230/845),⁴¹⁹ Muhammed b. Vaddâh, Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 287/900),⁴²⁰ Muhammed b. Yahya b. Abdirezzak, Ebû'l-Abbas el-Buhârî (ö. ?),⁴²¹ Muhammed b. Yahya b. Süleyman, Ebû Bekr el-Verrâk el-Mervezî (ö. 287/ 900),⁴²² Muharramî (ö. ?),⁴²³ Mûsâ

⁴⁰² Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, c. 2/317 (Hd. No.: 262/3143).

⁴⁰³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 8/568.

⁴⁰⁴ Bağdâdî, c. 8/657; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 6/743.

⁴⁰⁵ Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî Ebû'l-Arab, *Kitâbu'l-mihen*, 3. bs (Beyrut: Daru'l-garbi'l-islami, 2006), 199.

⁴⁰⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 6/721.

⁴⁰⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 14/431.

⁴⁰⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 6/589.

⁴⁰⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed İbn Mende, *Marifetu's-sahabe*, 1. bs (Matbûâtü câmiati'l-imârâti'l-arabiyyeti'l-müttehede, 2005), 422.

⁴¹⁰ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 3/456. Ebû Hayseme ve başkalarından batıl hadisler nakletmekle itham olunmuş ve hakkında yalancı olduğu ve hadis uydurduğu söylenmiştir. Dolayısıyla Ebû Hayseme'nin öğrencisi olmama ihtimali de vardır.

⁴¹¹ Taberânî, *el-Mucemu'l-kebir*, c. 10/12 (Hd. No.: 9782).

⁴¹² İbn Kâni', *Mucemu's-sahabe*, c. 1/149.

⁴¹³ Taberânî, *el-Mucemu'l-kebir*, c. 8/388 (Hd. No.: 480).

⁴¹⁴ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*, thk. Şuayb Arnavut, 1. bs (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2004), c. 4/247 (Hd. No.: 3407).

⁴¹⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 2/580-581.

⁴¹⁶ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, c. 3/4870 (Hd. No.: 4870).

⁴¹⁷ Hâkim el-Kebîr Kerâbîsî, *el-Esami ve'l-kuna*, c. 3/155; Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, c. 1/390.

⁴¹⁸ Taberânî, *el-Mucemu'l-kebir*, c. 6/112 (Hd. No.: 5671).

⁴¹⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, c. 7/386.

⁴²⁰ Ebû'l-Velîd Abdillâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî İbnü'l-Faradî, *Târîhu'l-'ulemâ' ve'r-ruvât li'l-'ilm bi'l-Endelüs*, 2. bs (Kahire: Mektebetü'l-hancı, 1988), c. 2/17.

⁴²¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 4/666.

⁴²² İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, c. 7/5.

⁴²³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 3/428.

b. Harun b. Saîd, Ebû İmrân el-İsbehânî (ö. 294/906-07),⁴²⁴ Ömer b. Şebbe b. Ubeyde, Ebû Zeyd en-Nemrî (ö. 262/875-876),⁴²⁵ Salih b. Muhammed, Ebû Ali (ö. 293/905-906),⁴²⁶ Süleyman b. Ahmed, Ebû'l-Kasım (ö. 360/970-971),⁴²⁷ Ubeydullah b. Ahmed b. Mansur, Ebû Muhammed el-Kisaî (ö. ?),⁴²⁸ Vehb b. Hammad⁴²⁹ (ö. ?),⁴³⁰ Yahya b. İsmail, Ebû Zekeriyya el-Bağdâdî (ö. 221/835-36),⁴³¹ Yahya b. Muhammed, Ebû Zekeriyya (ö. 267/880-881)⁴³² ve Yahya b. Yahya b. Bekr, Ebû Zekeriyya el-Horasânî (ö. 226/840-41)⁴³³.

Bağdâdî bir anekdot olarak Ebû Hayseme'den rivayet eden öğrencileri arasında vefat tarihleri birbirlerine en uzak olan iki ismin Muhammed b. Sad ve Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Beğavi olduğunu ve aralarında 87 sene olduğunu belirtmektedir.⁴³⁴ Aralarında 87 sene olduğu bilgisi bizim bulgularımızla da örtüşmektedir. Muhammed b. Sad Hicrî 230, Ebû'l-Kasım el-Beğavi ise Hicrî 317 senesinde vefat etmiştir. Ama öğrencileri arasında olduğunu tespit ettiğimiz Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed Hicrî 360, Ebû Zekeriyya Yahya b. İsmail ise Hicrî 221 yılında vefat etmiştir. Böylece vefat tarihleri birbirine en uzak iki öğrencisi Süleyman b. Ahmed ve Yahya b. İsmail olmaktadır ve vefat tarihleri arasında 139 sene vardır.

2.2.4. Alimlerin Ebû Hayseme Hakkındaki Değerlendirmeleri

Ulaştığımız kadar cerh ve tadil alanında söz sahibi alimlerin hepsi Ebû Hayseme'nin sikaliği, hafızlığı ve imamlığı noktasında birleşmektedir. Sadece Ahmed b. Hanbel kendine has tutumu ile baskı ile de olsa eziyet çekmeden Mihne'de halku'l-Kur'ân görüşünü kabul etmeye zorlanan kişilerin rivayetlerini kitabından kaldırmış ve onlarla

⁴²⁴ Ebu's-Şeyh, *Tabakatü'l-muhaddisîn bi-İsfahân ve'l-vâridîne 'aleyhâ*, c. 4/186; İsbahani, *Târîhu İsbahân*, c. 2/285.

⁴²⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 5/504-505.

⁴²⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, c. 7/300 (Hd. No.: 14870).

⁴²⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Me'tâlibü'l-âliye bi-zevâ'idi'l-mesânîdi's-şemâniye*, c. 11/862 (Hd. No.: 1/2720).

⁴²⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 12/51-52; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 6/776.

⁴²⁹ Bu râvi hakkında herhangi bir bilgi elde edemedik ve kaydına ulaşamadık. Vehb b. Cerir yerine yanlışlıkla Vehb b. Hammad yazılmış olabilir.

⁴³⁰ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, c. 5/504-505.

⁴³¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 16/326.

⁴³² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, c. 5/112 (Hd. No.: 9534).

⁴³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 6/65.

⁴³⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Bağdâdî, *es-Sâbit ve'l-lâhik fi tebâudi ma beyne vefâti râviyeyni an şeyhin vâhid*, 2. bs (Riyad: Daru's-samîi, 2000), 201.

bağını koparmıştır. Bu konu “Ebû Hayseme ve Mihne” başlığı altında incelenecektir. Onu tevsik eden kişiler ve sözleri aşağıdaki gibidir:

İbn Sad, Ebû Hayseme için “*sika*” ve “*sebtir*” demektedir.⁴³⁵ Bağdâdî “*sika*”, “*sebt*”, “*hafız*” ve “*mutkindir*” görüşündedir.⁴³⁶ Yahya b. Maîn, “*Züheyr sikadır*” diyerek onu tevsik etmiştir.⁴³⁷ Ebû Hatim onun için “*saduk*” demiştir.⁴³⁸ Ayrıca İbn Ebî Hatim babasına Ebû Hayseme hakkında sorulduğunu ve onun da “*sika ve saduktur*” dediğini nakletmektedir.⁴³⁹

Ebû Davud Süleyman b. el-Eşas’a (ö. 275/ 888-89) Ebû Hayseme’nin rical ilminde hüccet olup olmadığı sorulduğu zaman “*Onun ilmi ne de güzeldir*” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁴⁰ İbn Künâse ise, “*İmamlar: Ebû Bekir b. Şeybe, İbn Numeyr, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hayseme’dir.*” demektedir.⁴⁴¹

İbn Vaddâh (ö. 287/900) onun için “*sikalardan bir sikadır*” demiştir ve onunla Bağdat’ta görüşüğünü belirtmiştir.⁴⁴² Moğultay, İbn Vaddâh’ın sözünü “*sikaların sikasıdır*” şeklinde aktarmaktadır.⁴⁴³

Ebû’l-Hasan Ali b. el-Hüseyn er-Râzi (ö. 291/ 903-04) Yahya b. Maîn’in “*Ebû Hayseme Züheyr b. Harb tek başına bir kabileye bedeldir*” dediğini nakletmektedir.⁴⁴⁴ Hüseyin b. Fehm Ebû Hayseme hakkında “*sika*” ve “*sebt*” olduğu görüşündedir.⁴⁴⁵ Öğrencisi Ebû’l-Kasım el-Beğavi, hocası hakkında “*sika*”, “*hafız*” ve “*sebt idi*” demektedir.⁴⁴⁶ İmam Nesâî’nin oğlunun aktardığına göre Nesâî, Ebû Hayseme hakkında “*sika*” ve “*Me’mûn*” demiştir.⁴⁴⁷

⁴³⁵ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebir*, c. 9/358.

⁴³⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/509.

⁴³⁷ Bağdâdî, c. 9/509; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, c. 5/823.

⁴³⁸ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, c. 5/823.

⁴³⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-tehzîb*, c. 3/342.

⁴⁴⁰ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/510.

⁴⁴¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, c. 25/496-497.

⁴⁴² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-tehzîb*, c. 3/342-343.

⁴⁴³ Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü tehzîbi’l-kemâl* (Kahire: el-Faruk el-hadisiyye li’t-tibâa ve’n-neşr, 2001), c. 5/83.

⁴⁴⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 3/591; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, c. 5/824.

⁴⁴⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/510.

⁴⁴⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü tehzîbi’l-kemâl*, c. 5/83.

⁴⁴⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/510; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, c. 5/823.

Mesleme b. Kasım el-Kurtubî (ö. 353/964-965) ise “sika” ve “kadri yücedir (جليل القدر)” demiştir. Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1052-1053), “Ashabu'l-hadis'in ve imamlarının en değerlilerindendir. Hıfzda, zâbtta, sıdkta ve emanette en önde gelenlerindendir.” demektedir.⁴⁴⁸

Ahmed b. Abdillâh b. Salih el-Kûfî (ö. ?)⁴⁴⁹ onun için, “Küçük Ebû Hayseme⁴⁵⁰, Züheyr b. Harb sika ve me'mûndur. Sünnet sahibidir. Hadiste marifeti vardır.” demektedir.⁴⁵¹

İbn Hibban, Ebû Hayseme'yi *es-Sikât* isimli kitabında zikretmiş ve onu “mutkin” ve “zabıt” olarak niteledikten sonra Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn'in akranı olduğunu söylemiştir.⁴⁵² Ayrıca Yahya b. Said el-Kattan'dan hadis öğrenen imamları sayarken Ebû Hayseme'yi de zikretmiştir.⁴⁵³

İbn Kani' onun için “sika” ve “sebt” demiştir.⁴⁵⁴ İbn Şâhin (ö. 385/996) hadis alimlerinin ve nukkadlarının ihtilaf ettiklerine dair yazdığı eserde Ebû Hayseme'nin sözlerine de yer vermiştir.⁴⁵⁵ Bu da Ebû Hayseme'yi bir hadis alimi ve nukkadı olarak gördüğüne işaret etmektedir. İbn Mencûye ise (ö. 428/1036) “mutkin” ve “zabıt” demiştir.⁴⁵⁶

İbnü'l-Cevzi'ye göre “Sika”, “sebt”, “hafız”, “mutkin”dir.⁴⁵⁷ Görünüşe göre İbnü'l-Cevzi Bağdâdî'nin sözlerini kabul etmiş ve eserinde bunları tekrarlamıştır. İbn Halfûn (ö. 636/1238-1239) onun hadiste imam olduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁸ İbnü'l-Esir, Ebû Hayseme için “hadis hâfızı” (وكان حافظا للحديث) demekle yetinmiştir.⁴⁵⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzi

⁴⁴⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü tehzibi'l-kemâl*, c. 5/83.

⁴⁴⁹ Bu kişi Ahmed b. Abdillâh b. Nasr b. Buhayr b. Abdillâh b. Salih (ö. 322/933-934) olabilir.

⁴⁵⁰ “Küçük Ebû Hayseme” teriminin Züheyr b. Harb'ı, Ebû Hayseme Züheyr b. Muaviye'den ayırmak için söylendiğini düşünmekteyiz.

⁴⁵¹ İbn Halfûn, *el-Muallemu bişuyûhi'l-buhâri ve müslim*, 195.

⁴⁵² İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8/257.

⁴⁵³ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emsâr* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.), 192.

⁴⁵⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, 3/342.

⁴⁵⁵ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân İbn Şâhin, *Zikru men ihtelefe'l-ulemâu ve nukkâdu'l-hadis fihî*, 1. bs (Riyad: Advâu's-selef, 1999), 98.

⁴⁵⁶ İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, c. 1/224.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 11/212.

⁴⁵⁸ İbn Halfûn, *el-Muallemu bişuyûhi'l-buhâri ve müslim*, 194.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, c. 6/102.

onun hakkında “*alim, fazıl ve verâliydi*” demiştir. Ayrıca alimlerin onun sadukluğu, sikalığı ve diyaneti noktasında icma ettiklerini söylemiştir.⁴⁶⁰

Zehebî onu *İber*'de “*imam*” ve “*hâfız*” olarak tanıtmaktadır.⁴⁶¹ *Tarihu'l-İslam*'da “*Bağdat'taki eser imamlarının büyüklerindedir. “Tarihu'l-kebîr” sahibi Hafız Ebû Bekr'in babasıdır,*” şeklinde tanıtmıştır.⁴⁶² Böyle yaparak Ebû Hayseme'nin büyüklüğünü oğlu ile de göstermeye çalışmıştır. *Siyer*'de ise bunlara ek olarak “*hüccet*” ve “*hadis alemlerinden biridir*” şeklinde tanımlamaktadır. Kendisi, oğlu ve torunu olmak üzere üç nesilde hadis hâfızı çıkartmanın nadir olduğuna da dikkat çekmektedir.⁴⁶³ *Tezkira*'da ise “*büyük hafız*” ve “*Bağdat'ın muhaddisi*” demiştir.⁴⁶⁴ Safedî (ö. 764/1363) ise “*hâfız*” ve “*Bağdat'taki eser imamlarının büyüklerindedir.*” demektedir.⁴⁶⁵ Yâfiû (ö. 768/1367) Ebû Hayseme'yi “*hâfız*” olarak anmıştır.⁴⁶⁶ İbn Nasirüddin ise (ö. 842/1438) “*sika*” olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁷

Tâceddin Sübkî (ö. 771/1370), Ebû'l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed el-Ebîverdî'nin (ö. 507/1113) ilimde odak nokta olan, rivayette mevsuk, isimleri şehirlere yayılmış ve şöhretleri dillere dolanmış önder imamların tercemesine hasrettiği *Nüzhetü'l-huffâz* isimli eserine Züheyr b. Harb'ı da aldığını söylemektedir.⁴⁶⁸

Memlûklü dönemi tarihçisi İbn Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî (ö. 874/1470) Ebû Hayseme için “*alim*”, “*vera sahibi*”, “*faziletli*” ve “*hadis imamlarından biri idi*” demektedir.⁴⁶⁹ İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) Ebû Hayseme'yi “*hâfız*” ve “*imam*” olarak nitelemektedir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, c. 15/11.

⁴⁶¹ Zehebî, *el-İber fi haberi men aber*, c. 1/327.

⁴⁶² Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 5/823.

⁴⁶³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 11/489.

⁴⁶⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Tezkiratul'-huffâz* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.), c. 2/437.

⁴⁶⁵ Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1. bs (Beyrut: Daru'ihyâi't-turâsi'l-arabî, 2000), c. 14/153.

⁴⁶⁶ Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî el-Yemenî Yâfiû, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997), c. 2/85.

⁴⁶⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, c. 3/158.

⁴⁶⁸ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi Sübkî, *Tabakâty's-şâfiyyeti'l-kubrâ*, 2. bs (Daru hicr, 1992), c. 4/43.

⁴⁶⁹ Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kahire* (Mısır: Vüzaratü's-sekâfeti ve'l-irşâdi'l-Kavmî, Daru'l-kütüb, 1971), c. 2/276.

⁴⁷⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, c. 3/157.

Tabakât kitaplarında Ebû Hayseme'nin Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ile karşılaştırıldığı ve Ebû Hayseme'nin ona tercih edildiği haber verilmektedir. Bu da onun büyüklüğünü başka bir açıdan ortaya koymaktadır:

Ebû Bekr Cafer b. Muhammed el-Firyâbî, Ebû Abdîrrahman Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr'e (ö. 234/ 848-49) Ebû Hayseme'nin mi yoksa Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin mi kendisine daha sevimli geldiği sorduğunda, onun Ebû Hayseme'yi tercih ettiğini söylemiştir. Ardından Ebû Hayseme'nin üstün taraflarından, İbn Ebî Şeybe'nin ise eksik taraflarından bahsetmeye başlamıştır.⁴⁷¹

Ebû Yusuf Yakub b. Şeybe b. Salt es-Sedûsî'ye Ebû Hayseme'nin mi yoksa İbn Ebî Şeybe'nin mi daha sebt olduğu sorulduğu zaman Ebû Hayseme'yi tercih etmiştir. Bunun sebebi ise İbn Ebî Şeybe'nin hadisi aktarırken tehavün edip lafızlarını tam ayıramamasıdır.⁴⁷² Yine Yakub b. Şeybe, Ebû Hayseme'nin Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'den daha sağlam olduğunu "*esbet*" diyerek vurgulamıştır.⁴⁷³

2.2.5. Rihleleri

Ebû Hayseme'nin çocukluğunda gördüğü eğitimlere dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Aslında gençliğinde yaptığı ilmi yolculuklar hakkında da derli toplu bir bilgiye ulaşmasak da elde ettiğimiz bilgileri birleştirerek bazı sonuçlara ulaşmış bulunmaktayız. Çocukluğunda muhtemelen zamanının ilimle iştil eden diğer akranları gibi Kur'an ezberlemiş, ardından hadis ezberine geçmiş, ailesinden ve bulunduğu beldedeki alimlerden dersler almış ve onlardan istifade etmiştir. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) Ebû Hayseme'nin, Yunus b. Muhammed el-Müeddîb'den kıraat aldığını söylemektedir. Oğlu Ahmed de babasından bu kıraati almıştır.⁴⁷⁴

Sıbt İbnü'l-Cevzi, Ebû Hayseme'nin Ahmed b. Hanbel'in bazı yolculuklarında ona eşlik ettiğini belirtmiştir. Yaptığı yolculukların çok fazla olduğunu ve pek çok kimseyi

⁴⁷¹ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. 9/509; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 5/824.

⁴⁷² Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. 9/509-510.

⁴⁷³ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 5/823.

⁴⁷⁴ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2006), c. 1/268.

dinlediğini aktarmaktadır.⁴⁷⁵ Kaynaklar genelde rihlelerinin çok olduğu noktasında müttefiktir.⁴⁷⁶ Başlangıçta belirttiğimiz gibi rihleleri hakkında detaylı bir bilgi verilmemiştir. Çalışmamızda ulaştığımız bilgilere göre Ebû Hayseme'nin hadis ile iştigal ettiğini tespit ettiğimiz şehir isimleri şunlardır: Nesa, Rey, Mekke, San'a, Ramâde ve Bağdat. Bu bölgelerde bulunduğunu gösteren bilgiler aşağıdaki gibidir:

Kuteybe b. Saîd, Rey şehrine dönünce meclisinde Ebû Hayseme hazır bulunduğu için ona olan saygısından dolayı hadis nakletmek istememiştir.⁴⁷⁷ Bu durum Ebû Hayseme'nin Rey şehrinde bulunduğunu göstermektedir.

Abdullah b. Muhammed el-Ferheyânî (ö. 300/ 912-13), Ebû Hayseme'nin Kuteybe b. Saîd'den Mekke'de hadis aldığını söylemektedir.⁴⁷⁸ Bu durum Ebû Hayseme'nin Mekke'ye gittiğini göstermektedir. Ayrıca Ebû Hayseme, Kuteybe b. Saîd'den yirmi yaşından sonra Bağdat'a geldiği zaman da hadis yazmıştır.⁴⁷⁹

Affân b. Müslim ile olan anısında Affân b. Müslim ona “*Bu sene de hacı mısın?*” diye sormuştur.⁴⁸⁰ Bu soru Ebû Hayseme'nin birden fazla hac yolculuğuna çıktığını göstermektedir. Hac yolculuklarının da ilmi bir rihle olması kaçınılmazdır.

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel babasının San'a'ya Abdurrezzak b. Hemmâm'dan hadis almak için gittiği yolcuğu aktarmaktadır. Üç arkadaş Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ebû Hayseme o sene hac yaptıktan sonra San'a'ya gitmişlerdir. Abdurrezzak'ın bulunduğu Ramâde beldesine geldiklerinden bahsetmektedir. Abdurrezzak onları misafir edip ikramda bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, Abdurrezzak'ın kendisini diğerlerinden daha ayrı yere koyarak kütüphanesinin anahtarını kendisine verdiğini de söylemektedir.⁴⁸¹ Bu bilgiye göre Ebû Hayseme Yemen'e rihle yapmıştır.

⁴⁷⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, c. 15/11; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kahire*, c. 2/276.

⁴⁷⁶ Zehebî, *el-İber fi haberi men aber*, c. 1/328; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, c. 3/157.

⁴⁷⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 12/41.

⁴⁷⁸ Bağdâdî, c. 14/485-486.

⁴⁷⁹ Bağdâdî, c. 14/488.

⁴⁸⁰ Bağdâdî, c. 14/209-210.

⁴⁸¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, c. 14/115-116.

Ebû Hayseme'nin rihlelerinin çokluğu noktasında bize bilgi veren bir rivayeti yine kendisi aktarmaktadır. Bu rivayete göre bir adam tek bir hadis için Mısır'a yolculuk yapmış ve tekrar evine dönene kadar da yükünü çözmemiştir.⁴⁸² Anlaşılan Ebû Hayseme bu rivayeti ve adamı örnek almış ve rihlelerini çoğaltmıştır.

Ebû Hayseme aynı zamanda insanların kendisi için rihle yaptığı bir alimdir. Zehebî, İsmail b. Kuteybe'nin Züheyr b. Harb'a olan rihlesinden bahsetmektedir.⁴⁸³

2.2.6. Hadis Yazması

Kaynaklar Ebû Hayseme'nin hadis yazdığını ve bu işi çokça yaptığını haber vermektedir. Aslında bu durum hadis nukkâdı olanlar ve rical ilmi ile uğraşanlar için vazgeçilmez bir durumdur. Zira onlar hadisi almakla yetinmez aynı zamanda hadislerin ricalini de öğrenerek hadislerin sahihliği ve zayıflığı noktasında da bilgi sahibi olmak isterlerdi. Kendi akranı olan Yahya b. Maîn bu durumu şöyle dile getirmektedir: “Eğer hadisi 30 vecihten yazmazsak (doğruluğunu) anlayamayız.”⁴⁸⁴ Şöyle de demektedir: “Eğer hadisi 100 vecihten yazmazsak doğruya ulaşamayız.”⁴⁸⁵ Ebû Hâtim er-Râzî ise şöyle demektedir: “Eğer hadisi 60 vecihten yazmazsak (doğruluğunu) anlayamayız.”⁴⁸⁶ Ebû Hayseme'nin kendisi de Süfyan b. Uyeyne'den hadisleri senedleriyle aktarmasını kardeşinden istemiştir.⁴⁸⁷ Dolayısıyla hadislerin sağlamlarını çürüğünden ayırmak için uğraşan nukkadların hadisleri yazması kaçınılmazdır. Kaynaklar onun Huşeym ve tabakasından çokça yazdığını aktarmaktadır.⁴⁸⁸ Ebû Hayseme'nin hadis yazımına dair ulaştığımız bazı örnekler aşağıdaki gibidir:

Ebû Hayseme ve Ahmed b. Hanbel Bağdat'ta oturmakta olan Ebû Salih Şuayb b. Harb'dan (ö. 196/811-12) hadis dinlemek için evine gitmişlerdir. Ahmed b. Hanbel

⁴⁸² Bağdâdî, *el-Câmiu liahlâki'râvi ve âdâbi's-sâmi'*, c. 2/226.

⁴⁸³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 6/721.

⁴⁸⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim, *el-Medhal ilâ kitâbil'l-iklîl* (İskanderiyye: Daru'd-da've, t.y.), 32.

⁴⁸⁵ Ebû Ya'lâ Halil b. Abdillâh b. Ahmed Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'i'l-hadis* (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, t.y.), c. 2/595.

⁴⁸⁶ Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ b. Eyyüb Burhaneddin el-Ebnâsî, *eş-Şeza'l-fiyâh min ulumi ibni's-salâh* (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, t.y.), c. 1/409.

⁴⁸⁷ İbn Ebi Hayseme, *et-Târîhu'l-kebir*, c. 1/287.

⁴⁸⁸ Zehebî, *el-İber fî haberi men aber*, c. 1/328; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, c. 3/157-158.

sözü Ebû Hayseme'ye bırakıp hadis sormasını istemiş Ebû Hayseme de Ebû Salih'e sormuştur. Ama Ebû Hayseme'nin yenlerinin geniş olduğu görünce, "*Hadis yazarların yenleri geniş olur.*" deyip onlara hadis anlatmamıştır.⁴⁸⁹

Duheyym ed-Dimeşkî ismi ile meşhur olan Abdurrahman b. İbrahim Bağdât'a geldiğinde Ebû Hayseme, Ahmed ve Yahya'nın onun önünde çocuklar gibi hadis yazdıkları aktarılmaktadır.⁴⁹⁰ Bu olay aynı zamanda Ebû Hayseme'nin tevazuna ve ilme olan düşkünlüğe de işaret etmektedir.

Oğlu Ebû Bekir b. Ebî Hayseme babasının ve Yahya b. Maîn'in Musab b. Abdillah ez-Zübeyrî'den hadis yazdıklarını ve hadislerini incelediklerini aktarmaktadır.⁴⁹¹

Ebû Hayseme, Ebû Seleme Mansûr b. Seleme el-Huzâî'den hadis yazdığını oğluna bildirmiştir.⁴⁹² İbn Hibban, Ebû Hayseme'nin Kuteybe b. Saîd'den hadis yazdığını belirtmektedir.⁴⁹³

Ebû Hayseme, Yahya b. Süleym et-Tâîfî'ye gelip yazmak için ondan hadis istemiş bunun üzerine Yahya b. Süleym onlardan rehin olarak Mushaf talep etmiştir. Bunun üzerine Mushaflarını ona verip yazmak için onun hadislerini almışlardır.⁴⁹⁴

Torunu Muhammed b. Ahmed dedesinin hadislerini kendi el yazması ile onun kitabında gördüğünü aktarmaktadır.⁴⁹⁵ Bu kitap Ebû Hayseme'nin kayıp *Müsned*'i olabilir.

Diğer yandan Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ra.) kendisinden hadis yazılmasını kabul etmediğini gösteren, "*Size hadis yazdırmayacağım. Hadisleri Kur'an gibi yazdırmayacağım. Bizim ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyin.*" sözünü Ebû Hayseme

⁴⁸⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 10/332-333.

⁴⁹⁰ Râmhürmüzî, *el-Muhaddissü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 2016, 425.

⁴⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 8/309.

⁴⁹² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Tezhîbu tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 1. bs (Kahire: el-Fârûk el-hadisiyye li't-tibâa'ne-neşr, 2004), c. 9/109.

⁴⁹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 9/20.

⁴⁹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, c. 9/62.

⁴⁹⁵ Taberânî, *el-Mucemu'l-kebîr*, c. 3/267 (Hd. No.: 3261).

nakletmektedir.⁴⁹⁶ İbn Abbas'ın (ra.) sadece Kur'an'ı ve mektupları yazdığını bunun dışında kalanları sayfalara yazmadığını bildiren rivayeti⁴⁹⁷ de Ebû Hayseme aktarmaktadır.⁴⁹⁸ Yine Ebû Burde b. Ebî Mûsâ'nın (ö. 103/721-22) yazdığı hadisleri babasının yıkayarak sildiğini anlattığı olayı Ebû Hayseme rivayet etmektedir.⁴⁹⁹ Ayrıca muhaddisleri imtihana çekmek için hadislerin sadece baş tarafının yazılmasına izin veren görüşü de Ebû Hayseme nakletmektedir. Bunun dışında başka gayeler için hadis yazımına ise ruhsat verilmemektedir.⁵⁰⁰

Görüldüğü üzere Ebû Saîd el-Hudrî'nin hadislerin Kur'an'a denk tutulması noktasında bir endişesi olduğundan ve hadis noktasında teamülün ezber olmasından dolayı kendisinden hadis yazdırmamıştır. Bu rivayeti de Ebû Hayseme aktarmaktadır. Lakin Ebû Hayseme pek çok hadis yazmıştır. Bundan dolayı aktardığı bu rivayeti belli bir döneme has kılmış olması veya başka gerekçelerle tevil etmiş olması gerekmektedir. Gençken hadis yazıp öğrenmenin olgunluğa ulaştıktan sonra yazmaktan daha kolay olduğunu belirten bir rivayeti Ebû Hayseme hocası Süfyan b. Uyeyne'den aktarmaktadır.⁵⁰¹ “İlmi yazı ile kaydedin.” sözünü hocası Muhammed b. Abdillâh'tan⁵⁰², “Bir rivayet dinlediğinde duvar bile olsa bir şeye yaz!” sözünü ise hocası Veki'den⁵⁰³ rivayet etmektedir. Öyle gözükmektedir ki Ebû Hayseme hadis yazma konusunda hocaları Süfyan b. Uyeyne, Veki ve Muhammed b. Abdillâh'ın medresesini takip etmiş ve bundan dolayı bolca hadis yazmıştır.

Ayrıca Ebû Hayseme hadis yazdığı gibi kendi öğrencilerine de hadis yazdırmıştır. Öğrencisi Hasan b. Uleyl'in aktardığına göre kendisi, Ebû Hayseme oğlu Ahmed'e kitabını imla ettirirken yanlarına gelmiştir. Ebû Hayseme ona, “*Ey askerim! Oğlumla meclisime davetsiz geldin. Otur ve yaz bakalım.*” deyip dilde lahn yapmamanın önemine dair bir rivayet yazdırmıştır.⁵⁰⁴

⁴⁹⁶ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 3/20-21; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm* (Daru İhyâi's-sünneti'n-nebeviyye, 1974), 38.

⁴⁹⁷ Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, 42.

⁴⁹⁸ Ebû Hayseme'nin buna benzer rivayetleri için bkz.: Bağdâdî, 46, 47, 52, 61, 62.

⁴⁹⁹ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 4/44; Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, 40.

⁵⁰⁰ Bağdâdî, *el-Câmiu liahlâki'râvi ve âdâbi's-sâmi*, c. 1/227.

⁵⁰¹ Bağdâdî, c. 1/313.

⁵⁰² Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, 96.

⁵⁰³ Bağdâdî, 100.

⁵⁰⁴ Bağdâdî, *el-Câmiu liahlâki'râvi ve âdâbi's-sâmi*, c. 2/25.

Bu olayda göze çarpan diğer bir nokta ise Ebû Hayseme'nin öğrencisine, “*Ey askerim!*” şeklinde hitap etmesidir. Anlaşılmaktadır ki o, öğrencilerini bir asker gibi görmekte, onlara yakın davranmakta ve ilim öğretme ve öğrenmeyi ciddiye almaktadır. İlmî, cihat gibi kutsal ve değerli gördüğü de söylenebilir.

Diğer taraftan Ebû Hayseme'nin dilde lahn yapmamaya dair rivayeti yazdırması da önemlidir. Bu, Ebû Hayseme'nin lafızlar üzerinde dikkatli olduğunu da göstermektedir. “Alimlerin Ebû Hayseme Hakkındaki Değerlendirmeleri” başlığında belirttiğimiz gibi Ebû Hayseme'nin lafızları İbn Ebî Şeybe'den daha iyi olduğu için ona tercih edilmiştir.

2.2.7. Ebû Hayseme ve Mihne

Mihne lügatte vurmak, eritmek, denemek, belaya maruz bırakmak, imtihan etmek anlamlarına gelmektedir.⁵⁰⁵ İstilahî olarak ise resmi olarak Hicrî 218 ile 234 yılları arasında Abbâsî halifelerinden Me'mûn'un başlatıp Mütevekkil'in bitirdiği, Allah'ın kelamı olan Kur'an'ın yaratılmış olduğunu iddia eden Mutezilî düşüncenin devlet eli ile insanlara zorla dayatılması ve müslüman halkı ve alimleri imtihana tabi tutarak bu görüşü zorla benimsetmeyi amaçlayan olaylar silsilesine verilen isimdir.⁵⁰⁶

Mihne her ne kadar 218 yılında Me'mûn ile resmi olarak ortaya çıksa da daha önceden fikri bir alt yapıya sahipti. Erken dönemde Müslümanlar arasında yaşanan savaşlar, sınırların genişleyip farklı felsefelere sahip insanların bu düşünceleri ile İslam'a girmesi ve Müslümanlar arasında fitne yayılmaya çalışılması gibi olaylar neticesinde meydana gelen itikâdî görüş ayrılıklarının bir sonucu olarak halku'l-Kur'ân düşüncesinin somut bir zemini vardı. Öyle ki bu fikrin öncülerinden olan Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) Emevi halifesi II. Mervan'ın (ö. 132/750) eğitimi ile sorumlu olan kişiydi.⁵⁰⁷ Bu noktada halku'l-Kur'ân görüşünün öncüleri sayılırken Kur'an için,

⁵⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. 13/401.

⁵⁰⁶ “Mihne - TDV İslâm Ansiklopedisi”, TDV İslam Ansiklopedisi, erişim: 01 Mayıs 2022, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mihne>.

⁵⁰⁷ Serdar Demirel, *Hadis Tasnifinin Altın Çağında Halku'l-Kur'ân Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi*, 1. bs (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021), 19-28.

“*Bu beşer sözüdür.*”⁵⁰⁸ deyip hakkında ayet inen Velid b. Muğire⁵⁰⁹ (ö. 1/622), Beyân b. Sem’ân, Ca’d b. Dirhem, Cehm b. Safvân (ö. 128/745), Yuhannâ ed-Dimeşkî (ö. 131/749 [?]), Bişr b. Giyâs el-Merîsî (ö. 218/833) ve Mihne kadısı Ahmed b. Ebî Duâd (ö. 240/854) zikredilmektedir.⁵¹⁰

Bu arka plan içerisinde Mutezili düşünceye yakın olan ve çevresindeki insanları da bu düşünceden seçen Abbâsî halifesi Me’mûn, 218 yılında gönderdiği bir mektup ile resmi olarak Mihne sürecini başlatmıştır. Bağdat valisi İshak b. İbrahim’e gönderdiği bu mektupta oranın kadılarını, muhaddislerini ve fakihlerini teşbih ve halku’l-Kur’ân noktasında imtihan etmesini istemiştir. Bunu kabul etmeyenlerin zincire vurulmuş bir şekilde kendine gönderilmesini emretmiştir. Halku’l-Kur’ân fikrini desteklemek için ayetlerden oluşan etkili bir de konuşma yazmıştır. Ehl-i hadisi fikh etmemekle ve akıllarını kullanmamakla suçlamaktadır. İlk olarak sorguya çekilen yedi isim şunlardır: Muhammed b. Sad, Ebû Müslim Abdurrahman b. Yunus el-Müstemlî (ö. 224/839), Yahya b. Maîn, Züheyr b. Harb, İsmail b. Davud (ö. ?), İsmail b. Ebî Mes’ud (ö. ?) ve Ahmed ed-Devrakî (ö. 246/861). Bu isimler takiyye olarak bu imtihana icabet ettiler. İshak b. İbrahim bu isimler dışında başka kimseleri de imtihana çekti ve verdikleri cevapları Me’mûn’a ilettiler.⁵¹¹ Ardından İshak b. İbrahim, Mihne’ye cevap veren halk ve alimler nazarında etkili bu isimleri evinde topladı ve cevaplarını insanların arasında ifşa ederek onlara da bu görüşü kabul ettirdi.⁵¹² Daha sonra bu kimseler verdikleri cevapların takiyye olduğunu⁵¹³ ve öldürülmekten korktukları için halku’l-Kur’ân görüşünü kabul ettiklerini belirtmişlerdir.⁵¹⁴ Ahmed b. Hanbel ilk sorguya çekilen bu alimler için, “*Eğer onlar Allah için sağlam dursalardı iş daha başlamadan biter ve Me’mûn bu kadar ileri gidemezdi. Ama onlar bunu kabul edince –ki onlar şehrin en önde gelenleridir- diğerlerine karşı daha da cüretkâr oldu.*” demektedir. Ahmed b. Hanbel bu isimleri hatırladığı zaman kederlenir ve “*Açılan ilk*

⁵⁰⁸ Velid b. Muğire’nin bu sözü kelami tartışma olan halk’ul-kuran konusu ile pek de alakalı gözükmemektedir. Zira bu söz kafirlerin genel inkar tavrı için söylenmiş bir sözdür. Bkz.: Serdar Demirel, 29.

⁵⁰⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl Dârimî, *er-Reddu ale’l-cehmiyye*, 1. bs (Kahire: el-Mektebetü’l-İslâmîyye, 2010), 179.

⁵¹⁰ Serdar Demirel, *Hadis Tasnifinin Altın Çağında Halku’l-Kur’ân Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi*, 29-40.

⁵¹¹ Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya’kub İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem ve teâkübü’l-himem*, 1. bs (Beyrut: Daru’l-kütübî’l-ilmîyye, 2003), c. 3/415-416.

⁵¹² Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, c. 8/634.

⁵¹³ Süyûtî, *Târîhu’l-hulefâ’*, 490; Ebû’l-Arab, *Kitâbu’l-mihen*, 344.

⁵¹⁴ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, c. 5/248-249.

gedik bu gediktir.” derdi.⁵¹⁵ Mihne’ye pek çok isim icabet etse de Ahmed b. Hanbel’e en zor gelen isimlerin Yahya b. Maîn ve Ebû Hayseme olmasının diğer bir nedeni de bu isimlerin onun katında diğer alimlerden daha önde olmasıdır. Meretebe olarak diğerlerinden daha üstün gördüğü bu iki isim, herhangi bir eziyete maruz kalmadan - ona göre- hemen Mihne’ye icabet ettikleri için çok daha derin bir etki bırakmıştır.⁵¹⁶ Bundan dolayı kendisine ziyarete geldiklerinde bu iki isimle konuşmamıştır. Bir seferinde de ziyarete gelenin Ebû Hayseme olduğunu görünce kapıyı yüzüne kapatıp sinirli bir şekilde kendi kendine söylenerek içeri girmiştir.⁵¹⁷ Anlaşılan Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn kendilerini affettirmek için birden fazla kere arkadaşları Ahmed b. Hanbel’in kapısını çalmışlar ama başarılı olamamışlardır.

Birinci mektubun ardından ikinci bir mektup daha gönderen Me’mûn, bu sefer valisinden Ahmed b. Hanbel, Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî, el-Hasan b. Hammâd es-Seccâde, Muhammed b. Nuh ve diğer başka kişileri imtihan etmesini istemiştir. Bu isimler başta buna karşı gelmişlerdir. Bundan dolayı eziyete maruz kalmışlardır ve Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Nuh hariç bu görüşü takıyye olarak da olsa kabul etmek durumunda kalmışlardır. Bu nedenle Ahmed b. Hanbel kendisi ile beraber imtihana çekilen ve zindana atılıp ardından halku’l-Kur’ân görüşünü ikrar eden Ubeydullah bin Ömer Kavârîrî ve Hasan bin Hammâd Seccâde’nin mazeretlerini kabul etmiş ve *“Bağlanıp hapsedilmediler mi? Zira Allah “Kalbi imanla mutmain olduğu halde zorlanan kimse hariç” buyurmaktadır. Bağlanmak zorlamadır, hapis zorlamadır, kırbaç zorlamadır. Ama bunlardan birine maruz kalmadan kabul edenin mazereti yoktur.”* demiştir.⁵¹⁸ Bu sözler Ahmed b. Hanbel’in, Yahya b. Maîn ve Ebû Hayseme gibi herhangi bir eziyet görmeden öldürülme korkusundan dolayı Mihne’ye cevap veren kimselere bakış açısını da ortaya koymaktadır. Ona göre somut bir eziyete maruz kalmadan herhangi bir korkudan dolayı bu görüşü kabul etmek mazeretsiz bir durumdur.

⁵¹⁵ Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed Makrîzî, *el-Muqaffa’l-kebîr*, 2. bs ((Şamile) Beyrut: Daru’l-garbi’l-islami, 2006), c. 1/487.

⁵¹⁶ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *Menâkibu’l-ımam ahmed*, 2. bs (Daru hicr, 1409), 519.

⁵¹⁷ İbnü’l-Cevzî, 523-24.

⁵¹⁸ Makrîzî, *el-Muqaffa’l-kebîr*, c. 1/487.

Mihne yıllar içerisinde uygulama olarak şiddetlenip gevşerken 231/845-846 senesinde Yahya b. Maîn ve Ebû Hayseme gibi hadis ehlini koruması altına alan Ahmed b. Nasr el-Huzâî (ö. 231/846) halife Vâsık'ın devam edegelen Mihne politikasını şiddetlendirdiğini görünce halifeye karşı çıkmak için insanlardan biat almıştır. Ashabu'l-hadis'in desteğini de almış fakat bunu haber alan devlet daha isyan başlamadan engel olmuştur.⁵¹⁹ Bu durum takiyye olarak halku'l-Kur'ân görüşünü kabul edenlerin ellerine geçirdikleri ilk fırsatta durumu düzeltmek için gayret içinde olduklarını göstermektedir.

İlk sorguya çekilenlerden birinin Ebû Hayseme olduğunu belirtmiştik. Hüseyin b. Fudayl, Ebû Hayseme'nin imtihan edildikten sonraki durumunu şöyle haber vermektedir:

“Züheyr b. Harb'in yanına geldim. Me'mûn onu imtihan etmiş, o da bunu kabul etmişti. Bana söylediği ilk şey “Mürtedlerden hadis yazıyor musun?” oldu. Ben “Allah korusun. Sen mürted değilsin. Zira Allah teâlâ ikrah altında olanlara müsamaha göstermiştir” dedim.” Ardından başından geçenleri uzunca sordum.” Ebû Hayseme bu olayları anlatırken kendilerine en zor gelen durumun ise Allah'ın kelamı olan Kur'an'ı yine Allah'ın kelimesi olan İsa b. Meryem'e kıyas ederek kendilerini köşeye sıkıştırmaları olduğunu söylemiştir. Bunu duyan Hüseyin, Ebû Hayseme'ye buna karşı nasıl delil getireceğini öğretir. Ebû Hayseme delili öğrendikten sonra, *“Allah'a yemin olsun ki Me'mûn'un yanına getirildiğimde bu bilgiyi bilseydim de rivayetlerimin üçte birini kaybetseydim.”* demiş ve Hüseyin'den bu bilgiyi oğlu Ebû Bekir Ahmed'e de öğretmesini istemiştir. Hüseyin de Ahmed'i mescidde gizlice bir kenara çekip bu delili öğretmiştir.⁵²⁰

Ahmed b. Hanbel bu delili kısaca şöyle açıklamaktadır: İsa (as.) Allah'ın “kûn (كن)” sözü ile meydana gelmiştir. Kendisi “kûn” değildir. Bu kelime ile yaratılmıştır. Yoksa kelimenin kendisi mahluk değildir.⁵²¹

⁵¹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve teâkübü'l-himem*, c. 4/95-96.

⁵²⁰ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'aql ve'n-naql*, 2. bs (Suudi Arabistan: Camiatu'l-imam muhammed bin saûd el-islamiyye, 1991), c. 7/254-257 (Kısaltarak ve tasarruf ile).

⁵²¹ Ebû Abdillâh Ahmed eş-Şeybânî el-Mervezî İbn Hanbel, *er-Reddu ale'l-cehmiyye ve'z-zenâdika*, 1. bs (Riyad: Daru's-sebât, 2003), 125-26; İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'aql ve'n-naql*, c. 7/257-259.

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) yukardaki olayla alakalı aslının doğru olsa bile detaylarında bazı değişikliklerin olduğunu düşünmektedir. Zira Ebû Hayseme, Me'mûn ile karşılaşmamıştır.⁵²² Bizim de baktığımız kaynaklar ittifakla Ebû Hayseme'nin İshak b. İbrahim'in huzurunda imtihana çekildiğini göstermektedir. Bu noktada İbn Teymiyye'nin tenkidinin ve ulaştığı sonucun yerinde olduğunu söyleyebiliriz. Mihne'nin baş kahramanı ve emir vereni Me'mûn olduğu için böyle bir anlatım yapılmış olabilir.

Ebû Hayseme kendini bu şekilde azarlarken Mihne'deki tutumundan dolayı Ahmed b. Hanbel'e diğer alimlerin de yaptığı gibi⁵²³ kimseye göstermediği saygıyı ve tebcili göstermiştir.⁵²⁴

Diğer taraftan Ahmed b. Hanbel'in Mihne imtihanına tabi tutulup buna olumlu cevap verenlerden hadis aktarmadığı rivayet edilmiştir.⁵²⁵ Buna rağmen Ebû Hayseme'nin *Müsned-i Ahmed*'de⁵²⁶ 34 tane rivayeti bulunmaktadır. Lakin bunlar oğlu Abdullah'ın rivayetleridir⁵²⁷. Abdullah'ın bu rivayetleri babasının izni olmadan koyması veya en azından onun razı olmayacağını bildiği halde koymuş olma ihtimali bize uzak gelmektedir. Ama bu konu hakkında açık bir bilgiye de ulaşmış değiliz. Lakin bu duruma ışık tutabilecek bir olay şöyle gerçekleşmiştir: Ahmed b. Hanbel, Ebû Muhammed Mahmud b. Haddâş'a (ö. 250/864-865) Ali b. Asım'dan (ö. 201/816-817) rivayet etmesini yasaklamıştır. Aradan zaman geçtikten sonra oğlu Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed'e gelip hadislerine bakmak istemiştir. Ali b. Asım'dan hadis göremeyince nedenini sormuştur. Ebû Muhammed de babasının kendisini Ali'nin rivayetlerinden yasakladığını söylemiştir. Bunun üzerine Abdullah, "*Babam bana onun tüm hadislerini tekrar yazmamı emretti.*" demiştir.⁵²⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû

⁵²² İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'aql ve'n-naql*, c. 7/257.

⁵²³ Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-hanâbile* (Kahire: Matbaatu sünneti'l-muhammediyye, t.y.), c. 1/403-404.

⁵²⁴ Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Ali el-Yemânî İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâşim ve'l-kavâşim fi'z-zeb'an sünneti Ebî'l-Kâsım*, thk. Şuaby el-Arnâvut, 1. bs (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1992), c. 4/289.

⁵²⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/970.

⁵²⁶ Ebû Abdillâh Ahmed eş-Şeybânî el-Mervezî İbn Hanbel, *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, 1. bs (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1997).

⁵²⁷ Bu rivayetler şunlardır: 518, 556, 938, 1013, 1044, 1092, 1104, 1130, 1137, 1148, 1156, 1187, 1208, 1214, 1217, 1218, 1294, 1303, 1305, 1335, 1344, 1351, 1366, 1378, 7117, 16658 (a), 16658 (b), 16658 (c), 18965, 18966 (b), 20897, 21168, 21263 ve 22787.

⁵²⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk*, c. 47/206.

Hayseme hakkında da sonradan görüşünden dönmüş ve oğluna onun hadislerini tekrar yazmasını söylemiş olabilir.

Her ne kadar *Müsned*'de Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hayseme'den rivayeti bulunmasa da oğlu Abdullah babasının kitaplarında kendi el yazısı ile Ebû Hayseme'ye ait rivayetleri gördüğünü aktarmaktadır.⁵²⁹ Anlaşılan Mihne olaylarından sonra tavrı aldığı Ebû Hayseme'nin bu rivayetlerini kitabından kaldırmıştır. Abdullah'ın *Müsned*'e eklediği hadisler babasının zamanında silmiş olduğu bu hadisler olabilir. Veya babası, bu hadislerin direk kendisi yerine oğlu vasıtası ile kitabında bulunmasına izin vermiş olabilir.

Ahmed b. Hanbel Mihne'de kırbaçlanırken arkadaşları Yahya b. Maîn ve Ebû Hayseme örnek gösterilerek kendisinden onlar gibi cevap vermesi istenmiştir.⁵³⁰ Bu durum Ahmed b. Hanbel'in daha önceden yedikleri içtikleri ayrı gitmeyen yakın arkadaşlarına karşı tavrını şiddetlendirmesinde etkili olmuş olabilir.

Serdar Demirel çalışmasında Züheyr b. Harb'ın kendisi gibi takiyye yapan akranlarına nazaran kendisinden hadis rivayet edilmesi noktasında akranlarından ayrıldığını söyler. Takiyye yapan kimselerden rivayet etmede çekingenlik gösteren bazı alimler Züheyr b. Harb'dan rivayet etmede bir beis görmemişlerdir.⁵³¹ Züheyr b. Harb her ne kadar takiyye olarak halku'l-Kur'ân imtihanında yerilen cevabı verse de yukarıda imtihan sonrasındaki tutumunun da net bir şekilde ortaya koyduğu gibi bundan açıkça pişmanlık duymuş ve oğlunun da belirttiği gibi Kur'an'ın mahluk olmadığını çoğu kez vurgulamıştır. Ayrıca yine yukarıdaki anlatılan hadiseye bakarak onun delil getirme acziyetinden dolayı da Mihne'ye icabet ettiği düşünülebilir. Karşı delili öğrenince rivayetlerinin üçte biri pahasına bu ilmi bilip sorguya böylece girmeyi temenni etmiş ve oğluna da bu delilin hemen öğretilmesini istemiştir. Dolayısıyla Ebû Hayseme resmi olarak Mihne'ye icabet etse de sosyal çevresinde sürekli bunun aksini savunmuştur. Bu durum alimlerin ondan rivayet etmede genişlik göstermesinin nedeni

⁵²⁹ Halid Rabat ve Seyyid İzzet İ'd, *el-Camiu li ulimi 'l-imam Ahmed*, 1. bs (Mısır: Dar'ul-Felah, 2009), c. 16/75.

⁵³⁰ Salih b. Ahmed b. Hanbel, *Siyretü 'l-imam Ahmed b. Hanbel*, 3. bs (Riyad: Daru's-selef, 1995), 62.

⁵³¹ Serdar Demirel, *Hadis Tasnifinin Altın Çağında Halku'l-Kur'ân Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi*, 120-21.

olabilir. Ahmed b. Hanbel'in ondan hiç rivayet etmemesi ise kendisine özgü bakış açısından kaynaklanmaktadır.

2.2.8. Akîdesi

Bilindiği gibi Müslümanların kelimesi bazı meseleler hariç akide noktasında birdi. Peygamberden (sav.) sonra sahâbe arasında iç karışıklıklar çıkıp batıl mezhepler türese de ehl-i sünnet denilen yapının ortak bir görüşü vardı. Bu görüş ilerleyen zamanda ehl-i hadîsin görüşü olarak ehl-i sünnet içerisinde ayrı bir yer alacak olsa da başlangıçta tüm Müslümanlar için ortaktı. Ama yapılan fetihler ve genişleyen İslam coğrafyası ile başka milletlerden insanların kendi kültür ve felsefelerini koruyarak İslam'a girmeleri ve iç düşman olan zındıkların inanç noktasında Müslümanlar arasında fitne çıkarmaya başlaması ile yavaş yavaş ehl-i sünnet arasında da özünde olmasa da inanç noktasında ciddi ayrışmalar baş gösterdi. Özellikle Mihne'den sonra Müslümanlar arasında inancı felsefe boyutunda ele alan kimseler de çıktı ve önceden tüm ehl-i sünneti temsil eden ehl-i hadîsin görüşü belli bir kesimin akîdesi haline geldi. Ebû Hayseme'nin akîdesinden bahsedildiği zaman bu noktayı da hatırlamak yerinde olacaktır.

Ebû Hayseme ehl-i hadîsin önemli muhaddislerindedir. Bu noktada zamanın ehl-i hadîs alimlerinin genel çerçevede itikadı ne ise onun da bu itikada sahip olduğu söylenebilir. Yine yakın arkadaşları olan Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ali b. Medînî gibi isimler ile aynı itikada sahip olması şaşılacak bir durumdur. Bu noktada Allah teâlânın isim ve sıfatları konusunda naslarda geçenleri Allah'a nispet edip ispat ettiği, teşbihten ve tecsimden kaçınıp keyfiyetlerini Allah'a havale ettiği Kur'an'ın Allah'ın kelamı olup mahluk olmadığı inancından da anlaşılabilir. Onun bu inancını şüphe bırakmayacak kadar açıkça ortaya koyan bilgiler şunlardır:

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn'in, "*Kur'an Allah'ın azze ve celle kelimidir. Yarattılmamıştır.*" dediklerini duyduğunu aktarmaktadır.⁵³² Yine Abdullah b. Ahmed, Züheyr b. Harb'in Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyen biri

⁵³² Ebû Abdurrahman eş-Şeybani Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu's-sünne*, 1. bs (Suudi Arabistan: Daru ibni'l-kayyim, 1986), c. 1/162.

ile tartıştığını aktarmaktadır.⁵³³ Ebû Hayseme Mihne'de verdiği bu cevabın korkudan olduğunu daha sonradan söylemektedir.⁵³⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Züheyr babasını birçok kere, “*Kur'an Allah'ın kelimidir. Yararılmamıştır. Bundan başkasını bilmeyiz.*” derken işittiğini haber vermektedir. Yine oğlunun aktardığına göre bir seferinde Yahya b. Maîn Ebû Hayseme'ye, “*Senin Kur'an Allah'ın kelimidir deyip sustuğunu, yaratılmıştır veya yaratılmamıştır demediğini söylüyorlar.*” deyince Ebû Hayseme, “*Hayır. Allah korusun. Kur'an Allah'ın kelimidir ve yaratılmamıştır. Kim bundan başka bir şey derse Allah'ın laneti onun üzerine olsun.*” diyerek karşılık vermiştir.⁵³⁵

Ebû Hayseme, arkadaşları Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn ile yürürken Cehmî ve Mutezilî Bîşr b. Giyâs el-Merîsî'yi (ö. 218/833) görünce arkadaşlarına dönüp, “*Yahudilere şundan daha fazla benzeyen birini gördünüz mü?*” demiştir.⁵³⁶ Anlaşıldığı üzere bu olay Mihne'nin başlamasından önce olmuştur. Zira Mihne'de gösterdikleri zayıflıktan dolayı Ahmed b. Hanbel, Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn ile bağlarını koparmıştır.

Her ne kadar Ebû Hayseme Kur'an'ın mahluk olduğunu söylemenin küfür olduğu görüşünde olsa da İbn Uleyye'nin bu görüşün dalâlet bid'atı olduğunu söylediğini de aktarmaktadır.⁵³⁷ Ayrıca Veki'den de bu görüşün küfür olduğunu aktarmıştır⁵³⁸

Tüm bunlar onun Kur'an noktasındaki inancını ve akîdesini ortaya koymaktadır. Akâide dair ulaşabildiğimiz diğer görüşleri aşağıdaki gibidir:

Cennetle müjdelenen on sahâbî hakkında onların Cennet'te olduğuna şehadet getirilmemesini ifade eden fikre Ebû Hayseme ve Ahmed b. Hanbel karşı gelmişler ve onların Cennet'te olduğuna şehadet getirmişlerdir.⁵³⁹ Bu olay ashâbu'l-hadîsin din

⁵³³ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, c. 1/116.

⁵³⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, c. 14/173-174.

⁵³⁵ Ebû'l-Kâsım (Ebû'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr Lâlekâî, *Şerhu uşûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* (İskanderiyye: Mektebetü dari'l-basîra, t.y.), c. 1/238.

⁵³⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn Hallâl, *es-Sünne*, 1. bs (Riyad: Daru'r-râye, 1989), c. 2/102.

⁵³⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn Maîn, *Min kelâmi ebî zekeriyyâ yahya b. maîn fi'r-ricâl (rivâyetu tahmân)*, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf (Beyrut: Daru'l-Me'mûn li't-turâs, t.y.), 124.

⁵³⁸ İbn Maîn, 124-25.

⁵³⁹ Hallâl, *es-Sünne*, c. 1/362.

anlayışı noktasında da bize bilgi vermektedir. Onlar, eğer bir hadis sahih tarikile geldi ise o hadis dışında veya ona muhalif bir görüş bildirmekten kaçınmışlar ve bunu çirkin bulmuşlardır. İtikada konu olan meselelerde de aynı tavrı takınmışlardır.

Ebû Hayseme de Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye (ö. 238/853), Ebû Davud et-Tayâlisî (ö. 204/819), Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve Abdullah b. Mübarek gibi namazın tüm vakti çıkana kadar teammüden terk eden bir kimseyi tekfir edenler arasındadır.⁵⁴⁰ Ebû Hayseme imanda istisna yapmanın caiz olduğunu ve “Allah katında” demedikten sonra hakiki olarak mü’min olduğunu söyleyip istisna yapmayan kimsenin de Mürcie sayılmayacağını söylemektedir.⁵⁴¹

Diğer bir görüşü ise iman ve İslam hakkındadır. Ebû Hayseme imanın söz ve amel olduğunu, İslam’ın ise ikrar olduğunu söylemektedir. Bu görüşü Ahmed b. Hanbel de söylemektedir.⁵⁴² İman ve İslam’ın birbirinden farklı olduğunu gösteren buna benzer diğer bir görüşü ise İslam’ın ikrar, imanın ise tasdik olduğu görüşüdür.⁵⁴³ İkinci görüşte her ne kadar ameli imana katmamış gibi dursa da kanaatimizce Ebû Hayseme’nin burada vurgulamak istediği iman ve İslam’ın birbirinden ayrı olduğudur. Yoksa amelin imandan sayılmadığını vurgulamak değildir.

Allah teâlânın görüleceğini nakleden Ebû Hayseme’nin de bu inançta olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁵⁴⁴ Yine Ebû Bekr (ra.) ve Ömer’i (ra.) sevmenin imandan olduğunu aktaran Ebû Hayseme’nin inancı da bu şekildedir.⁵⁴⁵

2.2.9. Dini İlimlerdeki Yeri

Bu başlıkta hadis dışındaki diğer ilimlerdeki yerine değinilecektir. Hadis ilmindeki yeri ise ikinci bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

⁵⁴⁰ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh Münzirî, *et-Terğîb ve’t-terhib*, 1. bs (Riyad: Mektebetü’l-meârif, 1424), c. 1/263.

⁵⁴¹ Ebû’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *el-İmân*, 5. bs (Beyrut: el-Mektebetü’l-islâmî, 1996), 199.

⁵⁴² İbn Teymiyye, 258.

⁵⁴³ Ebû’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb, *Ravâiü’t-tefsîr (Tefsîru ibn receb el-hanbelî)*, 1. bs (Riyad: Daru’l-âsime, 2001), c. 2/292.

⁵⁴⁴ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu’s-sünne*, c. 1/243.

⁵⁴⁵ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, c. 2/580.

Ebû Hayseme'nin ilme verdiği önemi gösteren bir olay şu şekilde gerçekleşmiştir. Mekke valisi İsa b. Mûsâ'nın kâtibi olan kardeşi Zâhir ona, “*Ne dilersin?*” diye sormuştur. Ebû Hayseme de, “*Süfyan b. Uyeyne'yi çağırırsan da bize hadis aktarsa.*” şeklinde cevap vermiştir. Süfyan b. Uyeyne gelmiş ve senedsiz bir şekilde hadisleri aktarmaya başlamıştır. Bunun üzerine Ebû Hayseme kardeşine Süfyan'ın hadisleri senedleriyle beraber aktarmasını istemesini söylemiştir. Kardeşi Süfyan'a bunu söyleyince Süfyan, “*Bu sizin işiniz değildir*” diyerek karşılık vermiş. Ebû Hayseme bu olayda Süfyan'ın kendisini görmediğini eklemektedir.⁵⁴⁶ Burada Ebû Hayseme'nin, Süfyan'nın kendisini görmediğini belirtmesi önemlidir. Zira Süfyan, devlet erkana sened ilminin onların işi olmadığını belirtmek istemiştir. Yoksa bu sözü söyleme nedeni Ebû Hayseme'nin bu işe ehil olmadığını belirtmek değildir.

2.2.9.1. Fıkıh İlmindeki Yeri

Bu bölümde Ebû Hayseme'nin kendi sözlerinden ve görüşlerinden öte fıkıha dair rivayetlerini de konu edineceğiz. Zira ehl-i hadîsin genel metodu bir konuda bir eser kendilerine ulaşmış ise kendi görüşleriyle amel etmektense o esere göre görüş bildirmektir. Dolayısıyla kendinden önceki selef imamlarının görüşlerini aktardığı rivayetler eğer hilafına bir söz söylememişse büyük bir olasılıkla onun da kabulüdür ve kendi görüşü olarak sunulabilir.

Bu noktada akıllarda şüphe oluşturabilecek bir olayı açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Bağdâdî'nin aktardığına göre gassal olan bir kadın içlerinde Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn gibi başka bilginlerin de hazır bulunduğu bir meclise gelmiş ve hayızlı bir kadının ölüyü yıkayıp yıkayamayacağını sormuştur. Bunun üzerine müzakere meclisinde bulunanlar birbirlerine bakmışlar ve kadını o sırada gelmekte olan yoldaki Ebû Sevr İbrahim b. Halid b. Ebî 'l-Yemân'a (ö. 240/854-855) yönlendirmişlerdir. O da, “*Hayzın senin elinde değildir.*”⁵⁴⁷ ve “*Ben hayızlı iken Resûlullah'ın (sav) saçını tarardım.*”⁵⁴⁸ hadislerine kıyas yaparak ölünün yıkamada daha evla olduğunu söylemiş ve kadına bu konu da izin vermiştir. Delil getirilen

⁵⁴⁶ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, c. 1/287.

⁵⁴⁷ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Davud*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Daru'l-risaleti'l-alemiyye, 2009), c. 1/187 (Hadis No: 261, Sahih).

⁵⁴⁸ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *Sünenü'n-Nesai*, 1. bs (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2014), 181 (Hadis No: 277, Sahih).

hadisleri duyan müzakere meclisindeki kimseler de hadisleri onaylayarak hangi tariklerden geldiğini söylemişlerdir. Kadın daha sonra, “(Madem biliyordunuz hadisleri) öyleyse şimdiye kadar neredeydiniz?” diyerek müzakere meclisinde bulunanlara sitem etmiştir.⁵⁴⁹

Rivayeti anlamlandırmada yardımcı olması için Ebû Sevr’i de tanımak önemlidir. Süfyan b. Uyeyne, Veki’ ve İsmail b. Uleyye gibi büyük muhaddislerden hadis almıştır. Kendisinden Müslim ve Ebû Davud hadis rivayet etmiştir. Bağdâdî onun sika, Me’mûn ve dinde alem olan imamlardan olduğunu söyledikten sonra hadisi ve fıkıhı birleştirdiğini aktarmaktadır. İmam Ahmed kendisine helal ve haram noktasında fetva sormaya gelen kimseleri Ebû Sevr’e yönlendirirdi. Ayrıca onun önceden ehli reyden ve özellikle Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’den (ö. 189/805)⁵⁵⁰ fıkıh alıp Irak ekolüne göre görüş bildirdiğini, İmam Şafî (ö. 204/820) Bağdat’a geldikten sonra ise ona gidip gelerek ehl-i hadîs ekolüne geçiş yaptığı da aktarılmaktadır. Ebû Sevr’in, “Şafî gelene kadar bidatimizde ısrar etmiştik”, dediği de nakledilmektedir.⁵⁵¹

Öncelikle bu rivayetin senedinde meçhul bir kimse vardır ve delil olma noktasında kuvvetli değildir. Her ne kadar Râmhürmüzî (ö. 360/971) kendi kitabında bu kişinin Yusuf b. es-Sâd (ö. ?) olduğunu söylese de yaptığımız araştırmada hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Ama bu meçhul kimsenin sâlih biri olduğu varsayıldığında bile büyük muhaddislerin basit bir fıkıh meselesini daha bilemedikleri izlenimi veren zahiri anlamı kabul etmek yerinde değildir. Hem Züheyr b. Harb hem de Yahya b. Maîn böyle olmaktan çok üstündür. Bağdâdî bu rivayeti *el-Fakîh ve’l-mütefakkih*⁵⁵² eserinde aktardıktan sonra fakih muhaddisleri savunmuştur. Aynı rivayeti Râmhürmüzî de kitabına⁵⁵³ “Rivayeti ve Dirayeti Cem Edenlerin Fazileti” babına eklemesinin bu noktada kanaatimize işaret ettiğini düşünmekteyiz. Lakin Râmhürmüzî ve Bağdâdî’nin Ebû Sevr’e odaklanarak

⁵⁴⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 6/579-580; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Bağdâdî, *Nasihatu ehli’l-hadis*, thk. Abdülkerim Ahmed el-Verikât, 1. bs (Ürdün: Mektebetu’l-menâr, 1988), 38-39.

⁵⁵⁰ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân fi târihi’l-a’yân*, c. 15/72.

⁵⁵¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 6/576-582.

⁵⁵² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkih*, 1. bs (Cidde: Daru İbni’l-Cevzi, 1996), c. 2/160-161.

⁵⁵³ Râmhürmüzî, *el-Muhaddissü’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’i*, 2016, 246-47; Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrahmân Râmhürmüzî, *el-Muhaddissü’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’i*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, 3. bs (Daru’l-fikr, 1984), 250 (Muhakkiklerin açıklamalarına bakılabilir.).

zayıf olduğu halde kitaplarına aldıkları bu rivayet diğer yandan Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn gibi dereceleri çok yüksek olan kimseler hakkında olumsuz bir kanı da barındırmaktadır. Râmhürmüzî ilerleyen sayfalarda hadis alanında bilgi sahibi olmayan fakihleri eleştirirken bu durumun Ebû Hayseme ve meclisinde bulunanların sorulan soru karşısında hayrete düşmeleri gibi kabih bulunduğunu söylemektedir.⁵⁵⁴ Zahire göre Râmhürmüzî orada bulunan muhaddislerin fikh etmede zayıflık gösterdiklerini söylemiş olmaktadır. Diğer taraftan Râmhürmüzî'nin bu olayı kendilerini hedef alan fakihlere karşı kullandığı noktadan bakılırsa kendi düşüncesi böyle olmasa bile fakihlerin kabullerine göre cevap vermiş olabilir. Ayrıca konu ile alakalı bir sonraki örnek içinde “*iddia ettikleri gibi*” lafzını kullanmıştır. Dolayısıyla varsayım üzere konuşmuş olabilir. Diğer taraftan Bağdâdî'nin de *Nasihatu ehli'l-hadis*'te bu olayı hadisçilere saldırma üzerinden değerlendirerek bir savunma güdüsü ile cevap verdiği görülmektedir.⁵⁵⁵ Dolayısıyla onlar olayın kendileri katında doğruluğundan ziyade bu anlatının kullanılarak muhaddislerin kötülenmesi noktasından yaklaşmış görünmektedirler. Her ne olursa olsun bizler olayın Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn'in bu kadar basit bir meselede bile fikh etme zafiyetlerinin olması şekilde yorumlanmasına uzak bakıyoruz. Hadis müzakere meclisini bozmak istememeleri, kıyas yapmak yerine direk bu konu ile alakalı rivayet hatırlamaya çalışmaları, fetva vermenin yükünden korktukları için zaten fetva veren Ebû Sevr'e bu işi bırakmaları gibi daha makul izahlar varken bu büyük muhaddisleri daha okuduğunu bile anlamayan, fıkihtan hiçbir nasibi olmayan kimseler olarak değerlendirmenin büyük bir yanılğı olacağını düşünmekteyiz. Ebû Hayseme'nin kendi kitabında fetva vermenin sakıncalarından bahseden rivayetlere yer vermesi⁵⁵⁶ ashâbu'l-hadîsin fetvaya bakış açısını da yansıtmaktadır. Aksine bu rivayet onların kıymetini artırmaktadır. Konu ile ilgili bilgileri olsa dahi işi uzmanına bırakarak ondan cevap beklemişlerdir. Direk akıllarına gelen ilk cevabı söylememişlerdir. Bu da onların din noktasındaki insaflarını, doğruluklarını ve bu işi ne kadar ciddiye aldıklarını göstermektedir. Ayrıca Ebû Sevr yukarıda zikri geçen alimlerle aynı tabakadadır. Dolayısıyla yaş farkından dolayı diğerlerinin Ebû Sevr'i öncelemesi de duruma uygun bir yorum değildir. Sehâvî (ö. 902/1497) söz konusu rivayet ile ilgili Ebû'l-Feth Nasr

⁵⁵⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddissü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 2016, 311.

⁵⁵⁵ Bağdâdî, *Nasihatu ehli'l-hadis*, 40.

⁵⁵⁶ Züheyr b. Harb b. Şeddâd (Eştâl) en-Nesâi Ebû Hayseme, *Kitâbu'l-ilm*, thk. Nasıruddin Elbanî, 1. bs (Riyad: Mektebetu'l-meârif li'n-neşri ve't-tevzî', 2001), 10-11,15 (Hd. No.: 10,11,21,24).

b. İbrâhîm el-Makdisî ed-Dımaşkî'ye (ö. 490/1096) ait ilimlerin taksim edilmesi ve insanların bir ilim dalını bilip diğerinden cahil olmasının yadırganmaması şeklinde yaptığı yorumu kitabına⁵⁵⁷ almış olsa da bu rivayetin en sağlıklı ve makul değerlendirmesi Ebû Sevr'in ehli hadis mezhebine intikal ederek bu gibi alimlerin güvenini kazandıktan sonra fetva verme sorumluluğunu üzerine alıp bu iş ile meşgul olmasıdır. Diğer imamlar bundan dolayı kadını Ebû Sevr'e yönlendirmişlerdir. Yoksa bilgisizliklerinden dolayı değil. Zaten ehl-i hadîsin ehl-i reye karşı çıkması için önce hadisi anlamaları ondan sonra ehli rey'in istidlalini anlamaları ardından bu istidlalin hadise ters olduğu sonucuna varmaları gerekir. Yani ehl-i hadîsin ehl-i reye reddiyeleri hadisleri anlamadan ve fikh etmeden gerçekleşemez. Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn de ehli hadisin büyük imamlarındandır. Bu açıklamadan sonra Ebû Hayseme'nin fıkıh ile ilgili görüşlerine geçebiliriz.

Ebû Hayseme'ye has bazı fikhî görüşler şunlardır:

Ebû Hayseme secdede burun ve alnın yere değmesi gerektiğini, bunlardan birinin değmesi ile secdenin gerçekleşmeyeceğini⁵⁵⁸ ve rükûda dizlere, secdede yere iki elinde değmesi gerektiğini söylemektedir.⁵⁵⁹

Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn mestlerle ilgili müzakerede bulunurken, Ebû Hayseme kızılı boyanmış mestlerde bir problem görmediğini açıklamıştır. Yahya b. Maîn de kızılı veya siyaha boyanmış olanlarında bir problem olmadığını söylemiştir.⁵⁶⁰

Ebû Hayseme'den gelen diğer bir fikhî görüş de imam namazı oturarak kıldığı zaman ona uyanların da oturarak kılması gerektiğidir.⁵⁶¹ Ayrıca geceye kadar evine

⁵⁵⁷ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, thk. İbrahim Bâcis Abdulmecid, 1. bs (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1999), c. 1/75-76.

⁵⁵⁸ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. en-Nisâbü'rî İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 1. bs (Riyad: Daru taybe, 1985), c. 3/176; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 3. bs (Kahire: el-heyetü'l-mısriyye el-âmmeh li'l-kütüb, 1987), c. 1/346.

⁵⁵⁹ İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, c. 3/180.

⁵⁶⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn Maîn, *Târîhu Yahya b. Maîn*, 1. bs (Mekke: Merkezü'l-bahsi'l-ilmî, 1979), c. 4/370.

⁵⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, c. 3/220.

ulaşabilecek kadar uzaklıkta olan kimseye Cuma namazının farz olduğu görüşünü kabul edenler arasında Ebû Hayseme de bulunmaktadır.⁵⁶²

Ebû Hayseme de Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve Ebû Davud gibi darbe ve tokattan dolayı kısas gerektiği görüşündedir.⁵⁶³

Ebû Hayseme deve etinden dolayı abdest alınması gerektiğini koyun etinden gerekmediğini,⁵⁶⁴ kişinin erkeklik organına ister bilerek ister bilmeyerek dokunmasının abdesti bozduğunu,⁵⁶⁵ ikinci namazından sonra nafile namaz kılınmasının tavsiye edilmediği ama yapanın da kınanmayacağını,⁵⁶⁶ namazda Fatiha Suresinden sonra açık bir şekilde âmin denmesi gerektiğini,⁵⁶⁷ kişinin namazda şaşıracağına emin olursa selamdan önce olmazsa selamdan sonra sehiv secdesi yapması gerektiğini,⁵⁶⁸ imamın kıraatin gizli olması gereken namazlarda açıktan okumasında sehiv secdesinin gerekmediğini,⁵⁶⁹ sehiv secdelerinin genel olarak selamdan önce yapılması gerektiğini,⁵⁷⁰ vitir namazını bir rekat olarak kılmanın caiz olduğunu,⁵⁷¹ azat edilen kölenin miras alabileceğini⁵⁷² ve yemini bozmadan önce verilen kefaretin caiz olduğunu⁵⁷³ söylemektedir.

Ebû Hayseme'nin fıkha dair aktardığı bazı görüşler ise şunlardır:

A'meş'in (ö. 148/765) İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) hakkında, "İbrahim'in kendi görüşü ile bir şey söylediğini işitmedim." dediği rivayet Ebû Hayseme kanalı ile

⁵⁶² İbn Receb, *Ravâiü't-tefsîr (Tefsîru ibn receb el-hanbelî)*, c. 2/446.

⁵⁶³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-'âlemîn* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.), c. 1/240.

⁵⁶⁴ İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, c. 1/139-140.

⁵⁶⁵ İbnü'l-Münzir, c. 2/206.

⁵⁶⁶ İbnü'l-Münzir, c. 2/397.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Münzir, c. 3/132.

⁵⁶⁸ İbnü'l-Münzir, c. 3/286-287.

⁵⁶⁹ İbnü'l-Münzir, c. 3/302.

⁵⁷⁰ İbnü'l-Münzir, c. 3/312.

⁵⁷¹ İbnü'l-Münzir, c. 5/185.

⁵⁷² Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. en-Nisâbü'rî İbnü'l-Münzir, *el-Evsat mine's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 2. bs (Riyad: Daru'l-felâh, 2010), c. 7/568.

⁵⁷³ İbnü'l-Münzir, c. 12/220.

gelmektedir.⁵⁷⁴ Zeyd b. Vehb, Enes b. Malik ve Şakîk b. Seleme'nin sakallarını sarıya boyadığını aktaran rivayet Ebû Hayseme⁵⁷⁵ yolu ile nakledilmektedir.⁵⁷⁶

Yahya b. Sâid'e nebiz içimine dair sorulan soruya Süleym et-Teymi'nin kişinin bunu içerek dinini tehlikeye atmaması gerektiğine dair sözü ile cevap verdiğini aktaran rivayet Ebû Hayseme kanalı ile gelmektedir.⁵⁷⁷

Nebiz hakkında görüşünü daha açık bildiren bir durum da şudur: İmam Ahmed b. Hanbel, hadis imamı ve hâfızı olan Cafer b. Muhammed b. Ebî Osman et-Tayalisi'ye (ö. 282/895-96), “*Senin nebizi helal kılmak için Ebû Hayseme ve bir grup insanla tartışıp onlara galip geldiğini duydum.*” dedikten sonra Cafer onunla da tartışmak isteyince İmam Ahmed b. Hanbel bu tartışmaya girmek istememiştir.⁵⁷⁸ Görüldüğü gibi Ebû Hayseme, Cafer ile nebizin helal olmadığına dair münazarada bulunmuştur. Bu da nebizi helal görmediğine işaret etmektedir.

Ebû Hayseme, Ebû Muhammed Abdullah b. İdrîs'in hurma veya üzümden yapılması fark etmeksizin çoğu sarhoşluk veren içeceğin ve şıranın azının da haram olduğunu söylediğini aktarmaktadır.⁵⁷⁹

Ehl-i hadîsin olmuş olan olaylar hakkında fetva verip konuşması ve olmayan olaylar hakkında görüş bildirmekten geri durduğu bilinmektedir. Zeyd b. Sabit'in tutumunun da bu olduğunu gösteren rivayet Ebû Hayseme tarafından aktarılmaktadır.⁵⁸⁰

⁵⁷⁴ Ebû Zur'a, *Tarihu Ebî Zur'a ed-Dimeşkî*, 348.

⁵⁷⁵ Muhakkik bu rivayette adı geçen “Ebû Hayseme”yi Ebû Hayseme Züheyr b. Muaviye (ö. 173/789) ile karıştırmıştır. Oysa ki Ebû Zur'a Hicrî 200 yılına yakın bir zamanda doğmuştur. Dolayısıyla Züheyr b. Muaviye'den hadis aktarması imkansızdır. Halbuki Ebû Zur'a, Ebû Hayseme Züheyr b. Muaviye'den başka yerlerde arada vasıta ile aktarmıştır. Buna rağmen muhakkik burada Ebû Hayseme'nin Züheyr b. Muaviye olduğunu söylemektedir.

⁵⁷⁶ Ebû Zur'a, *Tarihu Ebî Zur'a ed-Dimeşkî*, 353.

⁵⁷⁷ Ebû Abdillâh Ahmed eş-Şeybânî el-Mervezî İbn Hanbel, *el-İlelu ve marifetu'r-ricâl ani'l-imam Ahmed b. Hanbel (rivayetul'l-Merveziyyi ve ğayruhu)*, 1. bs (Hindistan: ed-Daru's-selefiyye, 1988), 282.

⁵⁷⁸ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. 7/82.

⁵⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, c. 3/540; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 4/1137.

⁵⁸⁰ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 2/473.

Şâbi'nin (ö. 104/722) Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Mes'ud ve Zeyd b. Sâbit'in ilimlerinin birbirine benzemesi ve birbirlerinden faydalanmasına dair sözünü Ebû Hayseme nakletmektedir.⁵⁸¹

Abdullah b. Mes'ud'un başa gelen bir iş hakkında hüküm verirken Kur'an'a, orada bulamazsa sünnete, orada da bulamazsa salih kimselerin hükmettiği ile, eğer onların sözleri arasında da bulamazsa içtihat etmesini, buna güç yetiremez ise utanmayıp o konuda hüküm vermemesini oğluna nasihat ettiği rivayet Ebû Hayseme kanalı ile gelmektedir.⁵⁸²

2.2.9.2. Tefsir İlmindeki Yeri

Yaptığımız araştırmada tefsir ilminde Ebû Hayseme'ye ait herhangi bir görüşe ulaşamadık. Onun tefsir ilmindeki yeri daha çok rivayet ile alakalıdır. Bu noktada tefsire dair fazla rivayeti de bulunmamaktadır.

Tefsire dair aktardığı bazı görüşler şunlardır:

Habbab b. Eret ve Âs b. Vâil arasında geçen borç tartışmasından sonra inen Meryem Sûresi 77. ayetin sebab-i nuzulünü Ebû Hayseme rivayet etmektedir.⁵⁸³

Hasan Basrî'nin (ö. 110/728) kafirin derisinin Cehennem'de günde yetmiş bin kere yakılacağını belirttiği görüşü Ebû Hayseme tarafından aktarılmaktadır.⁵⁸⁴

Ebû Hayseme, “*Bizleri muttakilere imamlar kıl.*” (Furkan, 25/74) ayeti ile ilgili Mücâhid'in (ö. 103/721), “*Biz, bizden öncekilere uyarız. Bizden sonrakiler de bize uyarlar.*” dediğini nakletmektedir.⁵⁸⁵ Yine Mücâhid'in, “*Nerede olursam beni mübarek kıl.*” (Meryem, 19/31) ayetini, “*Hayrı öğreten kıl.*” şeklinde tefsir etmesini Ebû Hayseme bildirmektedir.⁵⁸⁶ Mücâhid'in Allah'a, elçisine ve ulu'l-emre itaatın

⁵⁸¹ Begavî, c. 2/474.

⁵⁸² İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakki'in 'an rabbi'l-âlemîn*, c. 1/50-51.

⁵⁸³ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 2/271-272.

⁵⁸⁴ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. en-Nisâbûrî İbnü'l-Münzir, *Kitâbu tefsiri'l-kurân*, 1. bs (Riyad: Daru'l-meâsir, 2002), c. 2/759.

⁵⁸⁵ Ebû Hayseme, *Kitâbu'l-ilm*, 18 (Hd. No.: 29).

⁵⁸⁶ Ebû Hayseme, 18 (Hd. No.: 30).

emredildiği Nisa 59. ayetle ilgili, “*Ulu’l-emr, fıkah ve ilim sahibi olanlardır.*” tefsirini yine Ebû Hayseme aktarmaktadır.⁵⁸⁷

Araştırmamızda dikkatimizi çeken diğer bir nokta da çoğu tefsir kitabında Müslim’in veya Ebû Ya’lâ’nın Ebû Hayseme’den rivayet ettiği hadislerin yer almasıdır. Bazılarında sayıları daha fazla bazılarında ise azdır. Yer yer de Buhari ve İbn Hibban’ın rivayetleri yer almaktadır.

Ebû Hayseme sadece bir yerde ayette bahsedilen kimseleri kendisi saymaktadır. Bu bilgi ise zaten rey ile ulaşılamayacak bir bilgidir. Dolayısıyla bu görüşü de rivayete dayanmak durumundadır:

Tevbe Suresi’i 92. ayetinde cihada gidecek binek bulamadıkları için ağlayan kimselerin kim olduklarını Ebû Hayseme şöyle tespit etmektedir: en-Numan b. Mukrin, Süveyd b. Mukrin, Ma’kul b. Mukrin, Sinan b. Mukrin, Ukayl b. Mukrin, Abdurrahman b. Mukrin ve Abdurrahman b. Ukayl b. Mukrin.⁵⁸⁸

2.2.9.3. Tarih İlmindeki Yeri

Tarih ilmi büyük oranda rivayete dayanmaktadır. Ebû Hayseme’nin tarih ilmindeki yeri de rivayet bağlamındadır. Bu rivayetlere getirdiği herhangi bir yoruma ulaşamadık. Ebû Hayseme’nin tarihle ilgili rivayetlerinin çoğu Taberî vasıtası ile gelmektedir. Bu noktada *Tarihu Taberî*’de ki rivayetleri genellikle Ömer b. Şebbe > Ebû Hayseme > Vehb b. Cerir kanalı ile gelmektedir.

Ebû Hayseme’nin tarihi olaylara dair yaptığı bazı rivayetleri şunlardır:

Hz. Osman’ın (ra.) teşrik günlerinde şehit edildiğine dair bilgi oğlu Ahmed vasıtası ile babasından aktarılmaktadır.⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ Ebû Hayseme, 29 (Hd. No.: 62).

⁵⁸⁸ (Zikri geçen Ebû Hayseme’nin kimlik tespitini yapmaya çalıştık ama bir sonuca ulaşamadık. Muhammed b. Sa’d ile birlikte zikredildiği için Züheyr b. Harb olma ihtimali üzerinden bu bilgiyi vermekteyiz.) Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 1. bs (Beyrut: Daru ibn hazm, 2002), 600.

⁵⁸⁹ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, c. 4/417.

Hz. Ali'nin (ra.) Cemel Savaşı'ndan önce Talha b. Ubeydullah (ra.) (ö. 36/656) ve Zübeyr b. Avvam (ra.) (ö. 36/656) ile olan konuşması, savaştan önce gelişen olaylar, savaş ve savaştan sonra ölümlerin sayısı hakkında bilgiler ihtiva eden yaklaşık iki sayfalık bilgiyi Ebû Hayseme anlatmaktadır.⁵⁹⁰ Hz. Ali'nin Bedir Savaşında sadece bir atlıları olduğunu söylediği haber Ebû Hayseme kanalı ile gelmiştir.⁵⁹¹

Ebû Hüreyre'nin (ra.) Bahreyn'den birçok malla geldiğini ve bu malları acemlerin yaptığı gibi divan şeklinde dağıtma yapmayı ve buna mukabil muhacir, ensar ve Peygamber (sav.) eşlerine verilecek maaşların belirtildiği rivayet Ebû Hayseme yolu ile gelmektedir.⁵⁹²

Hâricîlerin Basra'daki ayaklanmalarını anlatan Gureyb b. Murre el-Ezdî (ö. 50/670) ve Zahhaf b. Zahr et-Tai'nin (ö. 50/670) başkaldırışını Ebû Hayseme rivayet etmektedir.⁵⁹³

Ubeydullah b. Ziyâd'ın (ö. 67/686), Hâricî Urve b. Ediyye (ö. 58/677-678), Mirdâs Ebû Bilal (ö. 61/681) ve diğer Hâricîlere karşı verdiği mücadele ve onların öldürülme sebeplerine dair bilgileri ihtiva eden iki rivayet Ebû Hayseme'den aktarılmaktadır.⁵⁹⁴ Yezîd b. Muâviye'nin (ö. 64/683) ölümünden sonra Ubeydullah b. Ziyâd'ın Basra halkı ile olan durumunu anlatan beş rivayet Ebû Hayseme tarafından bildirilmektedir.⁵⁹⁵

Amr b. Hureys'in (ö. 85/704) Basra valiliğinden azledilip yerine başka birinin atanması ile ilgili bir rivayet⁵⁹⁶, hicrî 65 yılında Basra'da meydana gelen ve Carif Taunu diye meşhur olan salgın hastalığa dair bir rivayet⁵⁹⁷, Hâricî lideri Nâfi' b. el-Ezrak'ın (ö. 65/685) ölümü ve Hâricîlerin durumunun şiddetlenmesi ile ilgili birkaç rivayet⁵⁹⁸, Haccac b. Yusuf'un (ö. 95/714), "*Sizin ailenizde bıraktığınız bir elçi mi yoksa halife mi daha değerlidir.*" diyerek halife ile Abdulmelik b. Mervan'ı (ö.

⁵⁹⁰ Taberî, c. 4/508-510.

⁵⁹¹ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 5/293-294.

⁵⁹² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 4/195-196.

⁵⁹³ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, c. 5/237-238.

⁵⁹⁴ Taberî, c. 5/312-314.

⁵⁹⁵ Taberî, c. 5/504-507,510-514.

⁵⁹⁶ Taberî, c. 5/528-529.

⁵⁹⁷ Taberî, c. 5/612-613.

⁵⁹⁸ Taberî, c. 5/613-617.

86/705), elçi ile de Peygamber'i (sav) kastettiğini aktaran bir rivayet⁵⁹⁹, Ömer b. Abdulaziz'e (ö. 101/720) kadar valilerin Cuma günü için zekat ve oşür mallarından Mescid-i Nebevi'yi buharlayıp Ramazan ayında ise kokuladıklarını ama Ömer b. Abdulaziz'in bu işleme son verip koku izlerini Mescid'den sildirdiğine dair bir rivayet⁶⁰⁰ ve Ebû Ğadîra Abdurrahman b. Hafsa'nın (ö. ?) Hz. Ömer'e bir heyet ile gittiği, ihtiyaçlarını karşıladığı ve aralarında geçen olayı anlattığı bilgi Ebû Hayseme ile gelmektedir.⁶⁰¹

2.2.10. Ebû Hayseme'nin Hak Ettiği Şöhrete Ulaşamamasının Sebepleri

Hem geçmişte hem de günümüzde Ebû Bekir b. Ebî Hayseme babasına nazaran daha fazla şöhret bulmuştur. Öyle ki Ebû Hayseme'nin hoca ve öğrenci sayılarına bakarsak bir ilgi azlığının olduğunu hemen söyleyebiliriz. Şöyle ki tespit edebildiğimiz kadar Ebû Hayseme'nin kendilerinden ilim aldığı hocalarının sayısı 175'tir. Öğrencilerinin sayısı ise 77'dir. Hocaları neredeyse öğrencilerinin 3 katıdır. Normalde beklenen ise öğrenci sayılarının daha fazla olmasıdır. Ebû Hayseme'nin şöhret eksikliği noktasındaki ulaştığımız kanaatler şu şekildedir:

Ebû Hayseme'nin oğlu Ahmed'in, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. Medînî ve Musab b. Abdillâh ez-Zübeyrî (ö. 236/850-51) gibi babasının tabakasındaki kimselere yetişmiş olup onlardan ders alması, hali hazırda *et-Tarihu'l-kebir*'inin elimizde olması ve bu kitabın babasından istifade ettiği bilgileri de içermesi nedeniyle çalışmalar daha çok oğluna odaklanmış gözükmektedir. Ayrıca babasının onu erken yaşta hadis meclislerinde bulundurduğunu ve bu durumun onu babasının hocalarından da istifade etmesine olanak sağladığını belirtmiştik. Bundan dolayı Zehebî de İbn Ebî Hayseme'nin hocalarının babasınınkinden daha fazla olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn daha önceden değindiğimiz gibi Ebû Hayseme'nin yakın arkadaşlarıdır. Özellikle ilim öğrenme ve yazma dönemi olan rihle devirlerini beraber geçirmişlerdir. Dolayısıyla ilim noktasında ortak bir zemine sahiptirler. Bundan dolayı Ebû Hayseme bu iki alimin gölgesinde kalmış

⁵⁹⁹ Ebû'l-Arab, *Kitâbu'l-mihen*, 199.

⁶⁰⁰ İbn Sa'd, *Kitâbu't-tabakâti'l-kebir*, c. 7/386.

⁶⁰¹ İbn Sa'd, c. 8/286.

gözükmektedir. İnsanlar Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn'den bu bilgileri elde edince Ebû Hayseme'ye pek iltifat etmemiş olabilirler. Her ne kadar Mihne'den sonra Ahmed b. Hanbel Ebû Hayseme ile bağlarını koparsa da Mihne, onların rihle devrinden sonra gerçekleşmiştir. Büyük ihtimalle Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn'e nispet edilen görüşlerin söylendiği o meclislerde onların hemen yanında Ebû Hayseme bulunmakta ve onları tasdik etmekteydi. Bu durum dostlukları ölene kadar devam eden Yahya b. Maîn için daha barizdir. Ebû Hayseme'nin geri planda kalmasının bir nedeni de bu olabilir.

Bu görüşümüzü destekler nitelikte olan bir olay şöyle gerçekleşmiştir. Yahya b. Maîn'e, Şeddâd b. Said er-Râsibî (ö. ?) hakkında sorulmuş o da, "*Sikadır.*" demiştir. Bunun ardında soruyu soran kişi, "*İbn A'ra're onun zayıf olduğunu söylüyor.*" deyince İbn Maîn öfkelenmiş ve "*O sikadır.*" diyerek görüşünü yinelemiştir. Ardından Ebû Hayseme, Yahya b. Maîn'in görüşünü doğrulayarak, "*Şeddâd b. Said sikadır.*" demiştir.⁶⁰² Görüldüğü üzere Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn aynı meclistedir. Ebû Hayseme, Yahya b. Maîn ile aynı bilgiye sahiptir. Ama cevabı veren Yahya b. Maîn'dir. Eğer soruyu soran kişi Yahya b. Maîn'e itiraz etmese ve Ebû Hayseme'nin devreye girmesi gerekmeseydi Ebû Hayseme'nin bu kişi hakkındaki hükmüne ulaşamayacaktık. Zira Yahya b. Maîn ile ortak ilmi mirasa sahip olduğu için onun tekrardan söz söylemesi gerekmeyecekti ve Yahya b. Maîn'in sözü ile yetinilecekti.

Diğer taraftan Ebû Hayseme'ye ait kitapların günümüze ulaşmaması da bu duruma etki etmiştir. *Kitabu'l-ilm*'i daha sonradan tahkik edilip basılsa da gerek hacmi gerekse de içerdiği konu bakımından ayrıyeten üzerine düşülmesini sağlayacak bir etki meydana getirmemiştir. Ayrıca her ne kadar İbn Ebî Hayseme'nin tarihi kendi ismi ile anılsa da kitapta babasından oldukça fazla nakil yapmış adeta babasının birikimini kitabına yedirmiştir. Daha önceden de bu kitabın baba, oğul ve torun olan üç hâfızın ortak çalışması olarak görülebileceğini belirtmiştik.

⁶⁰² İbn Maîn, *Suâlâti ibni'l-cüneyd li Ebî zekeriyya yahya b. maîn*, 443.

2.2.11. Eserleri

Ebû Hayseme'nin kaynaklarda belirtilen *Kitabu'l-müsned* ve *Kitabu'l-ilm* adında iki eseri vardır. ⁶⁰³ Kitaplarını telif ederken oğlu Ahmed'den istifade etmiş ve ona eserlerini imla ettirmiştir. ⁶⁰⁴

İbn Asâkir, Ebû Hayseme'nin *Hurûbu'l-ezârika* isimli bir kitabından da bahsetmektedir. Lakin bu bilgiyi başka bir kaynakta görmedik. Oğlunun çeşitli dallarda eser verdiği göz önüne alınarak bu kitabın oğlunun kitabı olması daha olasıdır. Ama İbn Asâkir kitabı Ebû Hayseme'ye atfetmektedir. ⁶⁰⁵ Bu kitap hakkında bir araştırma yaptık ve Muhammed b. Abbâd b. Habîb b. el-Muhelleb'in (ö. 216/831-832) de aynı isimde bir eserinin olduğunu bulduk. ⁶⁰⁶ Eğer ikisi aynı kitap ise zikri geçen kitabın Muhammed b. Abbâd'a ait olduğu ortaya çıkar.

Kitabu'l-feraiz isimli bir kitabından da bahsetmektedir. İbn Ebî Hayseme, babasının Ebû Sehl Muhammed b. Sâlim (ö. 150/767-768) hakkında, "*Kitabu'l-feraiz'e ondan tek bir harf bile koymadım.*" dediğini aktarmaktadır. ⁶⁰⁷ Ama bu kitap müstakil bir eserden ziyade feraiz ile ilgili hadislerin derlendiği bir sâhife olabilir. Zira Yahya b. Maîn de Muhammed b. Sâlim'in hadislerini *el-Feraiz'e* yazdırmıştır. ⁶⁰⁸

Ebû Hayseme'ye nispet edilen diğer bir kitap ismi ise *Fedâilu's-sahâbe* kitabıdır. İbn Hacer eserinde, Ebû Hayseme'nin ⁶⁰⁹ *Fedâilu's-sahâbe*'de Dahhâk > en-Nizâl b. Sebra yolu ile getirdiği rivayette Hz. Ali'in (ra.) Hz. Osman (ra.) hakkında, "*O, Mele-i âlâ'da zunnûreyn (iki nur sahibi) olarak çağırılan bir kimsedir.*" dediğini nakletmektedir. ⁶¹⁰

⁶⁰³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 321.

⁶⁰⁴ Bağdâdî, *el-Câmiu liahlâki'râvi ve âdâbi's-sâmi'*, c. 2/25.

⁶⁰⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk*, c. 27/411.

⁶⁰⁶ Ebû Bekr Muhammed İbn Hayr, *Fihrist ibn hayr el-işbilî*, 1. bs (Tunus: Daru'l-garbi'l-islami, 2009), 295, 597.

⁶⁰⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 7/273; Cemmâilî, *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, c. 2/225; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, c. 25/240-241.

⁶⁰⁸ Kâ'bi, *Kabulu'l-ahbar ve marifetu'r-ricâl*, c. 2/147.

⁶⁰⁹ et-Türkî'nin tahkikiyle basılan nüshada "Ebû Hayseme" yerine "Hayseme" yazmaktadır ve muhakkik dipnotta diğer mahtutuda "Ebu" kelimesinin geçtiğini söylemektedir. Bkz.: Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. bs (Kahire: Merkezu'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-arabiyye ve'l-islamiyye, 2008), c. 7/103.

⁶¹⁰ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995), c. 4/377-378.

Ama et-Türki'nin de tespit etmede tercih ettiği gibi bu eserin Hayseme b. Süleyman el-Etrâbilisî'ye (ö. 343/954-955) ait olması daha muhtemeldir. Zira aynı isimde eseri bulunmaktadır.⁶¹¹

Kitabu'l-müsned, müsned türü bir kitap olup Ebû Hayseme'nin bolca yazdığı rivayetlerinin semeresidir. Bu kitap hâli hazırda gün yüzüne çıkarılmamıştır. *Kitabu'l-ilm* ise Ebû Hayseme'nin diğer bir eseri olup 168 rivayet bulunan ilimle alakalı bir kitaptır.

DİA maddesinde Kâtip Çelebi'nin *Tarihu ruvâti'l-hadis (et-Tarihu'l-kebîr)* eserini Ebû Hayseme'ye nispet ettiği söylenmektedir. Lakin bu kaynakta geçen ibare “Ebû Hayseme Ahmed b. Züheyr” şeklindedir.⁶¹² Bir yazım yanlışından dolayı “İbn” kelimesi unutulmuştur. Baştaki Ebû Hayseme yazısını gören yazar kitabın direk Ebû Hayseme Züheyr b. Harb'a nispet edildiğini düşünmüş olmalıdır. Diğer taraftan Kâtip Çelebi İbn Ebî Hayseme'nin vefat tarihini Hicrî 279 yerine 179 olarak vermektedir. Aynı hataya kitabı tahkik eden kişi de düşmüş gözükmektedir. Zira vefat yılı olan 179'un yanına Ebû Hayseme'nin vefat tarihi olan 234'ü köşeli parantez ile yazmıştır.

2.2.11.1. Müsned

Kaynaklar Ebû Hayseme'ye ait bir *Müsned*'den bahsetmektedir. Lakin bu eser hâli hazırda kayıptır. Bu kitabın ne zaman kaydolduğuna dair bir bilgiye ulaşamadık. Kitabı en son olarak gördüğünü tespit ettiğimiz kimseler yine Ebû Hayseme'nin kendi öğrencileri olan Hüseyin b. Muhammed, Ebû'l-Kasım el-Beğavi ve hocasının tüm rivayetlerini topladığını söyleyen Ebu Ya'la el-Mevsilî'dir. Kaynaklarda bu *Müsned*'e dair verilen bilgiler ise şu şekildedir:

Hakim en-Nisabûrî müsned türü eserler hakkında bilgi verirken şöyle demiştir: “*Bu müsned türlerinin ilkleri Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî ve Ebû Davud Süleyman b. Davud et-Tayâlisî'dir (ö. 204/819). Ardından Ahmed b. Hanbel, İshak b. İbrahim el-Hanzalî (ö. 238/853), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb ve Ubeydullah b. Ömer el-*

⁶¹¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 15/412.

⁶¹² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, c. 1/295.

Kavadisî (ö. ?) onları takip etmiştir.”⁶¹³ Ayrıca hadis hâfızı Ebû Ali Hüseyin b. Ali en-Nisâbûrî (ö. 349/960-961) önemli müsnedleri sayarken Ebû Hayseme'nin *Müsnedi*'ni de zikretmektedir.⁶¹⁴

İbn Sa'd, Ebû Hayseme'nin *Müsned*'i ve kitapları tasnif ettiğini aktarmıştır.⁶¹⁵ Zehebî de kitap tasnif ettiğini söylemektedir.⁶¹⁶

Öğrencilerinden Hüseyin b. Muhammed b. Abdirrahman b. Fehm, Yahya b. Maîn'den rical ilmini, Musab b. Abdillâh'tan neseb ilmini, Ebû Hayseme'den “*el-Müsned*”i ve Hasan b. Hammad Seccâde'den ise fıkıh aldığını aktarmıştır.⁶¹⁷

Ebû'l- Kasım el-Begavî, hocası Ebû Hayseme'nin sahâbî Kays b. el-Cuzzâmî'ye (ö. ?) ait bir rivayeti *Müsned*'de tahrîc ettiğini söylemektedir.⁶¹⁸ Buna göre Beğavî, hocasının kitabını görmüştür.

Diğer yandan Ebû Hayseme'den 2548 adet rivayet aktaran ve bunların 1845 tanesine *Müsned* tertibine göre kendi *Müsned*'inde yer veren Ebû Ya'la el-Mevsilî'nin bu eserden faydalanmış olma olasılığı çok yüksektir. Öyle ki kendi tertibi ile Ebû Hayseme'den rivayet ettikleri hadislerin sırası neredeyse aynıdır. Bu noktada Ebû Ya'la'nın bu *Müsned*'i kendi eseri içerisine kattığı ve Ebû Hayseme'nin kitabının içeriğinin bu vasıta ile günümüze geldiğini söylemek garip karşılanmayacaktır.

Kaynaklarda geçen diğer bir bilgi de Ebû Hayseme'nin *Müsned*'ini işin ehillerine okumasıdır.⁶¹⁹ Bu durum Ebû Hayseme'nin kitabını oluştururken hocalarının ve arkadaşlarının görüşlerinden istifade edip onlarından tashihler aldığını ortaya koymaktadır.

⁶¹³ Hâkim, *el-Medhal ilâ kitâbil'l-iklîl*, 30.

⁶¹⁴ Bağdâdî, *el-Câmiu liahlâki'râvi ve âdâbi's-sâmi*, c. 2/185.

⁶¹⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, c. 9/357-358; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, c. 15/11.

⁶¹⁶ Zehebî, *el-İber fi haberi men aber*, c. 1/328.

⁶¹⁷ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. 8/658; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 13/12; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 6/744.

⁶¹⁸ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 5/31.

⁶¹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, c. 11/249.

İbn Hacer eserinde, Ebû Hayseme'nin *Müsned*'ine nispet ettiği bir rivayeti, “*Ebû Hayseme Müsned'inde dedi ki*” deyip Yezid b. Harun > Süfyan es-Sevrî > Zübeyd -o el-Eyâmî'dir- > Abdurrahman b. Ebî Leyla senedi ile Ömer'in (ra.), “*Kurban Bayramı Namazı iki rekattır. Ramazan Bayramı Namazı iki rekattır.*” dediğini aktarmaktadır. Ardından Ebû Hayseme, Yezid b. Harun'un diğerlerinden teferrüt ederek Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın rivayeti, “*Ömer'i işittim.*” lafzı ile aktardığını söylemektedir. Diğer kimseler ise Ömer'den (ra.) “an” ile aktarmıştır. Ardından rivayeti “an” lafzı ile aktaran kimselerin senedlerini vermiştir.⁶²⁰ Bu durum bizlere İbn Hacer'in *Müsned*'i gördüğünü zannettirse de ulaştığı hadis kitaplarının ve cüzlerinin isimlerini belirttiği eserinde sadece Abdullah b. Amr b. As *Müsned*'inin bir cüzüne vakıf olduğunu kendisi belirtmektedir.⁶²¹

Ebû Hayseme'nin *Müsned*'ine nispet edilen bu rivayet *Müsned*'in bazı özellikleri hakkında bize bilgi vermektedir:

1. Ebû Hayseme *Müsned*'inde sened zincirini verirken gerekli yerlerde râviyi tanıtabilcek bilgileri vermektedir.
2. Rivayeti verdikten sonra ille ilmüne konu olan bilgiler vermektedir. Bu rivayette Yezid b. Harun'un rivayeti diğerlerinden farklı aktardığı bilgisi verilmektedir.
3. Ebû Hayseme aynı zamanda bahsi geçen konu ile ilgili rivayetleri veya senedleri vermektedir. Burada diğer râvilerin hadisi nasıl aktardıkları verilmiştir.

İbn Hacer'in kitaplarında Ebû Hayseme'nin *Müsned*'ine nispet ettiği başka rivayetler de vardır. Sadece Abdullah b. Amr'a ait bir cüzü gördüğü belirtmesi ile beraber düşünüldüğünde bu rivayetleri başka kaynaklardan yararlanarak *Müsned*'e nispet ettiği düşünülebilir. İbn Hacer'in eserlerinde Ebû Hayseme'nin *Müsned*'ine nispet ettiği diğer rivayetler şu şekildedir:

⁶²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, c. 6/261-262.

⁶²¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mücemu'l-mufehrese*, 1. bs (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1998), 147.

1. Taif'in muhasara altına alınmasını konu edinen rivayet, Amr b. Dinar > Ebû'l-Abbas > Abdullah b. Ömer senedi ile Ebû Hayseme'nin *Müsned*'inde bulunmaktadır.⁶²²
2. “*Ashabıma sövmeyin! Nefsimi elinde bulundurana yemin ederim ki içinizden biri Uhud dağı kadar altın infak etse onların infak ettiği bir müdde yetişemez. Hatta yarısına.*” hadisini Ebû Hayseme *Müsned*'inde tahrîc etmiştir.⁶²³
3. “*İmamlar Kureyş'tendir.*” hadisini Veki' > A'meş > Sehl > Bukeyr > Enes b. Malik senedi ile Ebû Hayseme *Müsned*'inde tahrîc etmiştir.⁶²⁴

2.2.11.2. Kitabu'l-İlm

Ebû Hayseme'nin günümüze ulaşan tek eseri *Kitâbu'l-ilm*'dir.⁶²⁵ Kitap, Ebû Hayseme'nin öğrencisi Ebû'l-Kâsım el-Beğavi yolu ile gelmektedir. Eserin başında verilen kitabın senedi şu şekildedir: İzzü'd-din Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Cezerî > Mecüdü'd-din Ebû'l-Ferec Yahya b. Mahmud b. Sad el-İsfehani > Ebû'l-Feth İsmail b. el-Fadl b. Ahmed b. el-Ehşîd es-Serrâc (518 ve 522 senesinde) > Ebû Tahir Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahim > Ebû Hafs Ömer b. İbrahim b. Ahmed el-Kettânî el-Mukri' > Ebû'l-Kasım el-Beğavî > Ebû Hayseme.⁶²⁶ Ebû Hafs Sirâcüddin el-Kavzîni (ö. 750/1349-1350) de *Kitabu'l-ilm*'i hocasından dinlediği söylemekte ve Ebû Hayseme'ye kadar senedini vermektedir.⁶²⁷ Onun verdiği sened ise şöyledir: Necmüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ğazâş b. Muzaffer > eş-Şerif Ebû'l-Bedr Muhammed b. Ömer b. Ebû'l-Kasım ed-Dâî er-Reşîd > Hâfız Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî > Ebû'l-Berekât Abdulvehhâb b. el-Mübarek b. el-Enmâtî > Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Hezârmerde es-Sarîfmî > Ebû Hafs Ömer b. İbrahim b. Kesîr el-Kettânî > Ebû'l-Kasım el-Beğavî > Ebû Hayseme. İki sened de Ebû Hafs el-Kettânî yolu ile gelmektedir.

⁶²² Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyu's-sâri mukaddimetu fethi'l-bâri* (el-Mektebetü's-selefiyye, t.y.), 382.

⁶²³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-Emâlî'l-mutlaka*, 1. bs (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1995), 50-51.

⁶²⁴ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Kitâbu muvâfakatu'l-haberi'l-haber*, 2. bs (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1993), c. 1/474.

⁶²⁵ Kitap Mektebetü'l-meârif li'n-neşri ve't-tevzî' yayınevi tarafından 2001 yılında Muhammed Nâsirüddin Elbânî (1914-1999) tahkiki ile Riyad'da basılmıştır.

⁶²⁶ Ebû Hayseme, *Kitâbu'l-ilm*, 7.

⁶²⁷ Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ömer Sirâcüddin el-Kavzîni, *Meşyehatu'l-kavzîni*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-beşâiri'l-İslamiyye, 2005), 202-3.

Ayrıca kitabın İzzü'd-din Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Cezerî tarafından 614 senesinde Ramazan ayında Musul'da kardeşinin evinde alındığını bildiren bir bilgi de bulunmaktadır. Birzâlî (ö. 739/1339) bu kitaptaki hadisleri, iki saray arasında bulunan hocasının dükkanında ona okuduğunu söylemektedir.⁶²⁸

Eser besmele ve Allah'tan başarı isteme ile başladıktan sonra kitabın yukarıda zikredilen senedi verilerek ilimle alakalı 168 rivayetin aktarılmasından sonra Allah'a hamd ve Peygamber'e (sav.) salat ile bitmektedir. 163'üncü rivayette Ebû Hayseme'nin rivayetleri son bulmaktadır. Geri kalan 5 rivayet ise öğrencisi Ebû'l-Kasım el-Begavi'ye aittir.

Kitap, müsned hadislerden daha ziyade sefeye ait eserlerden meydana gelmektedir. Bu eserlerden bazılarının müsned olarak gelen tarikleri de vardır. Ama kitapta eser hali ile yer almaktadır.

Karasu makalesinde *Kitabu'l-ilm*'in bilimsel açıdan öneminin ilimde usul ortaya koymak, hadis kitabeti, râviler hakkında bilgi ve tabiiinden gelen tefsir rivayetlerine yer vermek olduğunu söylemektedir.⁶²⁹

Zehebî, İbrahim b. Ali b. Abdillâh el-Askalânî'nin (ö. ?), Bağdat'ta Ali b. Muhammed b. Ali el-Mevsilî'den (ö. 263/ 876-77) Ebû Hayseme'nin "*İlm*" kitabını dinlediğini aktarmaktadır.⁶³⁰ Süyûtî (ö. 911/1505) de *ed-Durru'l-mensur* isimli eserinde Ebû Hayseme'nin bu kitabından bahsetmektedir.⁶³¹

⁶²⁸ Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Yûsuf el-İşbîlî ed-Dımaşkî Birzâlî, *el-Muktefî alâ kitâbi'r-ravdateyn (Târihu'l-berzalî)*, 1. bs (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2006), c. 2/341.

⁶²⁹ Taner Karasu, "Zühre b. Harb ve Kitâbü'l-'ilim Adlı Eseri", 2017, 183-85.

⁶³⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 14/497.

⁶³¹ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *ed-Dürü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Daru'l-fikr, t.y.), c. 3/538.

BÖLÜM III

EBÛ HAYSEME'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Ebû Hayseme ile direk bağlantısı olup ondan fazlaca istifade ettiklerinden dolayı onun hakkında bilgi edinmeye yarayacak olan tabakât ve tarih kitapları haricindeki ana kaynaklar tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır: *Sahih-i Müslim* (764 rivayet), Ebû Ya'la'nın *Müsned*'i (1845 rivayet), oğlu İbn Ebî Hayseme'nin *Tarihu'l-kebîr*'i, öğrencisi Ebû'l-Kasım el-Begavi'nin *Mucemu's-sahâbe*'si (88 rivayet), *Sünen-i Ebî Davud* (43 rivayet), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in telifleri ve İbn Ebî'd-Dünya'nın eserleridir. Ahmed b. Hanbel Mihne'den sonra Ebû Hayseme'yi eserlerinden çıkartsa da oğlu Abdullah Ebû Hayseme'den oldukça istifade etmiş ve teliflerinde ondan nakiller yapmıştır. Oğlu Ahmed b. Züheyr *et-Tarih*'inde babasından oldukça nakiller yaptığı gibi diğer öğrencisi Ebû Ya'la ise, "*Ebû Hayseme'nin müsned, mevkuf ve tefsire dair tüm rivayetlerini ve hadislerini topladım.*" demektedir.⁶³²

Kaynaklarımızda Ebû Hayseme sürekli Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. Medînî ve Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ile beraber zikredilmektedir. Bu da onun büyüklüğünü ortaya koyan ve onların tabakasında olduğunu gösteren bir karinedir. Hatta Ebû Hayseme'nin hadis yazması ile ilgili bölümde bahsettiğimiz Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hayseme'yi konuşmada öncelemesi, Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hayseme'ye duyduğu saygıyı ve takdiri daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca Ebû Hayseme'nin Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'ye tercih olunduğuna da değinmiştik. Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn gibi Bağdat'ta hadislerin kendilerinden sorulduğu ve insanların hadiste ana merkez kabul ettikleri kimseler arasında Ebû Hayseme de vardır.⁶³³ Bir keresinde Mahmud b. Haddâş hadis rivayetini ehil olup olmadığını öğrenmek için Ahmed b. Hanbel'e gider. Ahmed b. Hanbel onun bu işe ehil olduğunu ama hadisleri aldığı hocalarının isimlerinin yazılı olduğu kağıtları kendisine getirmesini ister ve onlardan kırk küsur tanesinin üzerini çizer. Mahmud bu sefer

⁶³² Zehebî, *Şiyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 14/179.

⁶³³ İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-hanâbile*, c. 1/5.

isimleri başka bir kâğıda yazar ve Yahya b. Maîn'e gider. Yahya da aynı isimlerin üzerini çizer. Mahmud yine isimleri ayrı bir kâğıda yazar ve Ebû Hayseme'nin yanına gider. Ebû Hayseme de Ahmed ve Yahya'nın çizdiği isimleri çizer. Çizilen isimler arasında Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) de bulunmaktadır.⁶³⁴ Bu olay bu üç ismin, buldukları yerde hadis konusunda kendilerine müracaat edilen otoriteler olduklarını gösterdiği gibi aynı zaman da ilmi alt yapılarının da ortak olduğunu göstermektedir.

Aşağıda vereceğimiz birkaç örnek onun hadis ilmindeki yetkinliğini ve otoritesini ortaya koymaktadır:

Ebû Hatim, Ebû Hayseme'nin imamlığını şu sözleri ile belirtmektedir: “*Sonra hadis ilmini, râvileri ve rivayetleri tenkid edip seçme görevini başkaları aldı. Bu kimseler hadisleri toplamak için şehirleri gezdiler, ülkeleri ve farklı bölgeleri araştırdılar ve metruk kimselere vakıf oldular. Öyle ki eser noktasında kendilerine uyulan alemler ve yollarından gidilen imamlar oldular. Bu kimselerin yolundan giden bazı isimler şunlardır: Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. Medînî, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim el-Hanzalî (ö.237/851-52), Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî (ö. 233/847-48) ve Ebû Hayseme Züheyr b. Harb.*”⁶³⁵

İbn Mende ise, “*Ardından ilim saydığımız tüm bu mutekaddim alimlerden şu imamlara intikal etti.*” deyip Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. Medînî, Osman b. Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb ve Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr'i saymıştır.⁶³⁶

Ebû İshak İbrahim el-Harbî (ö. 285/899) ise şöyle demektedir: “*Medine, Kûfe, Basra, ve Şam halkının rivayet ettiği Resûlullah'ın (sav.) ilmi şu dört isimde toplandı: Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ebû Hayseme ve Ebû Bekir b. Ebî Şeybe.*”⁶³⁷

⁶³⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimesşk*, c. 47/205.

⁶³⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, c. 1/51-52.

⁶³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed İbn Mende, *Şurûtu'l-eimme*, 1. bs (Riyad: Daru'l-müslim, 1995), 67.

⁶³⁷ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb, *Şerhu ileli't-tirmizi*, 1. bs (Ürdün: Mektebetu'l-menâr, 1987), c. 1/481.

Hakim en-Nisaburi beşinci tabaka muhaddisleri sayarken Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Züheyr b. Harb ve Amr b. Muhammed en-Nâkid'i (ö. 232/846-847) saymış ve bu isimlerin tedlis yapmadığını aktarmıştır.⁶³⁸

Kuteybe b. Saîd Rey şehrine döndüğünde insanlar ondan hadis anlatmasını istediler. Ama o, “*Meclislerimde Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. Medîni, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Ebû Hayseme bulunurken nasıl hadis rivayet edebilirim.*” diyerek bu isteği reddetmiştir.⁶³⁹

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Ferheyânî'ye Yahya b. Maîn, Ali b. Medîni, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hayseme sorulduğunda şöyle demiştir: “*Ali hadisi ve ileli en iyi bilenleridir, Yahya ricali en iyi bilenleridir, Ahmed fikhî en iyi olanlarıdır. Ebû Hayseme ise nubelâdandır.*”⁶⁴⁰

Kuteybe b. Saîd bir hadisi aktardıktan sonra, “*Onda yedi alamet gördüm: Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ebû Hayseme, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Yahya el-Himmânî, Ebû Zur'a er-Râzi ve Müslim b. Haccac.*” demiştir.⁶⁴¹

İbnü'l-Cevzi Kuteybe b. Saîd'den rivayet edenleri söylerken, “*İmamlar ondan hadis rivayet etmiştir.*” dedikten sonra Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ebû Hayseme, İbn Ebî Şeybe, Ebû Zur'a, Buhari ve Müslim'i zikretmektedir.⁶⁴²

Suyûtî (ö. 911/1505) “*el-e'lâm (الاعلام)*” ifadesi ile Mütevekkil döneminde vefat eden önemli imamları sayarken Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr, İshak b. Râhûye (ö. 238/853), Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Ali b. Medîni ve Yahya b. Maîn'i de zikrettiği isimler arasına Züheyr b. Harb'ı da eklemektedir.⁶⁴³

Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ebû Hayseme'nin San'a'ya Abdurrezzak'tan hadis dinlemek için gittikleri yolculukta Abdurrezzak'ın Mekke'deki arkadaşları,

⁶³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim, *Marifetu ulumi'l-hadis*, 1. bs (Beyrut: Daru ibn hazm, 2003), 357.

⁶³⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 12/41.

⁶⁴⁰ Bağdâdî, c. 13/429.

⁶⁴¹ Bağdâdî, c. 14/483.

⁶⁴² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 11/279-280.

⁶⁴³ Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ'*, 551-52.

“Sana hâfızlar gelecek.” deyip onu uyarmışlardır.⁶⁴⁴ Bu da Ebû Hayseme’nin hadis ilmindeki önemini gösteren ayrı bir bilgidir.

Ebû Hayseme’nin böyle bir dereceyi nasıl elde ettiği hakkında fikir veren ve onun hadise olan ilgisini ve gayretini gösteren bir olay da şudur: Davud b. Reşid, Ebû Hayseme’nin kendisine gelerek, “*Hıyanet ve yalan dışında Mü’min her tabiatta olabilir.*”⁶⁴⁵ hadisini dinlemek istediğini söyler. Bunun için kendisine bolca dil döktüğünü ve oldukça ısrarcı olduğunu, sonunda hadisi ona anlattığını belirtir.⁶⁴⁶

Ebû Hayseme’nin kabaca Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. Medînî ve İbn Ebî Şeybe gibi emsallerinin tabakasında olduğunu söylenebilir. Bunu daha da özelleştirmek istersek kaynaklardaki sıralama genellikle Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn’in Ebû Hayseme’ye öncelenmesi şeklindedir. Diğer taraftan İbn Ebî Şeybe’den üstün olduğu veya ona tercih edildiğini de zikretmiştik. Buna bakarak Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn’den sonra, İbn Ebî Şeybe’den ise önce yer aldığını söyleyebiliriz.

Ebû Hayseme’nin Ahmed b. Hanbel’den sonra yer aldığı kanaatimizi destekleyen bir görüş de Ebû Zur’a’dan gelmektedir. Kendisi Ahmed b. Hanbel’i İshak b. Râhûye, Yahya b. Maîn ve Ebû Hayseme’ye öncelemiş ve onun daha bilgili, daha fakih daha faziletli ve daha zahid olduğunu belirtip bu mecrada söz sahibi olan kişilerin Ahmed b. Hanbel’i Yahya b. Maîn ve Ebû Hayseme’ye öncelediğini uzun zamandan beri duyduğunu aktarmıştır.⁶⁴⁷ Ebû Hatim ise Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ali b. Medînî’yi Ebû Hayseme’ye öncelemiştir.⁶⁴⁸

⁶⁴⁴ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân fi târihi’l-a’yân*, c. 14/116; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk*, c. 36/175-176.

⁶⁴⁵ Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî Abdurrezzak es-Sanânî, *el-Musannef*, 2. bs (Beyrut: Daru’t-ta’sîl, 2016), c. 10/218 (Hd. No.: 21270, mevkuf olarak); Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *Kitâbu’l-îmân*, thk. Muhammed Nasrûddin Elbanî, 2. bs (Beyrut: el-Mektebetü’l-islâmî, 1983), 35 (Hd. No.: 80-82, mevkuf olarak sahih merfu olarak zayıf); Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-musannef fi’l-ehâdisi ve’l-âsâr*, 1. bs (Beyrut: Daru’t-tâc, 1989), c. 6/162 (Hd. No.: 30339); İbn Hanbel, *Müsnedü’l-imam Ahmed b. Hanbel*, c. 36/504 (Hd. No.: 22170, zayıf); Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübra*, c. 21/49 (Hd. No.: 20866, aşırı zayıf); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *el-Câmiu li şuabi’l-iman*, 1. bs (Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 2003), c. 6/454-455 (Hd. No.: 4469, zayıf).

⁶⁴⁶ İbn Adî, *el-Kâmil fi du’afâ’i’r-ricâl*, c. 1/103-104.

⁶⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 1/294, 309.

⁶⁴⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine’l-muhaddisîn*, c. 1/51-52.

Zehebî hadis hâfızlarının tabakalarından bahsederken Ali b. Medînî, Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye gibi isimleri altıncı tabakaya koyarken Ebû Hayseme, İbn Ebî Şeybe ve İbn Numeyr gibi isimleri on üçüncü tabakaya koymuştur. Ebû Hayseme'nin oğlu Ahmed'i ise on dördüncü tabakaya koymuştur.⁶⁴⁹ Altı ve on üçüncü tabaka arasındaki isimler sırası ile şunlardır: (Yedinci tabaka) Buhari, Ebû Zur'a er-Râzi, Ebû Hatim er-Râzi, Ebû Davud, Müslim, (sekizinci tabaka) Nesâî, Mûsâ b. Harun (ö. 294/906-907), Salih b. Muhammed Cezera (ö. 293/905-906), İbn Huzeyme (ö. 311/924), (dokuzuncu tabaka) İbnü's-Şarkî (ö. 325/936-937), sahâbe ve tâbiûndan bir grup, (onuncu tabaka) Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764-765), İbn Avn (ö. 151/768-769), Mis'ar (ö. 155/771-772), (on birinci tabaka) Zâide (ö. 161/777-778), Leys b. Sad (ö. 175/791-792), Hammad b. Zeyd (ö. 179/795-796), (on ikinci tabaka) Yezid b. Harun, Ebû Usame (ö. 201/816-817) ve İbn Vehb (ö. 197/812-813).

Ebû Hayseme'nin Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. Medînî ve İshak b. Râhûye gibi isimlerden daha geride olduğu noktasında Zehebî ile örtüşsek de onlar ile Ebû Hayseme arasını bu kadar fazla ayırması dikkat çekicidir.

Diğer taraftan İbn Hazm (ö. 456/1064) sünnetin korunmasında büyük çabası olan mütekaddim imamlardan Horasanlı olup Bağdat'a yerleşen isimleri sayarken Abdullah b. Mübarek, Nuaym b. Hammad, Ebû Sevr, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye ile beraber Ebû Hayseme'yi de saymaktadır. Ebû Hayseme'nin bu isimlerle bir olduğunu ama ilmî genişliğinin bu isimler kadar olmadığını da belirtmektedir.⁶⁵⁰

Önemli öğrencilerinden Ebû'l-Kasım Abdullah el-Beğavi *Mucemu's-sahâbe*⁶⁵¹ isimli kitabında hocası Ebû Hayseme'den bolca yararlanmıştı. Ebû Hayseme'nin lafızlarına öncelik vermiştir.⁶⁵² Diğer taraftan İbn Ebî'd-Dünya da eserlerinde hocasından bolca istifade etmiştir. Beğavi'nin hocasından oldukça fazla yararlanmasının bir nedeni de hocasının ilmi kemâle erip ömrünün sonlarına yaklaştıktan sonra ona talebelik

⁶⁴⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *el-Mûkiza fi ilmi mustalahi'l-hadis*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, 2. bs (Haleb: Mektebetü'l-matbûâti'l-islamiyye, 1412), 70-73.

⁶⁵⁰ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Menşûrâtu dari'l-âfâki'l-cedîde, t.y.), c. 5/102-103.

⁶⁵¹ Begavî, *Mucemu's-sahabe*, c. 1/125, 1/137, 1/257, 1/283, 1/285, 1/300, 1/301, 1/328, 1/517, 1/564, 1/565, 2/68, 2/100, 2/129, 2/191, 2/193, 2/201, 2/220, 2/221, 2/271, 2/344, 2/364, 2/371, 2/373, 2/384, 2/426, 2/428, 2/467, 2/473, 2/474, 2/497, 3/14, 3/20, 3/32, 3/64, 3/89, 3/119 ve başka yerlerde de tespit edebildiğimize göre 88 yerde hocasından istifade etmiştir.

⁶⁵² Begavî, c. 1/138, 2/365, 3/131, 3/453.

yapmasıdır. Beğavi hocasından yaptığı bir rivayette tarih vermekte ve Hicrî 232 senesinin Muharrem ayında kendisine ilgili hadisi aktardığını söylemektedir.⁶⁵³

Kaynaklarda Ebû Hayseme'nin mürsel hadise bakış açısını veren bir bilgi de bulunmaktadır. O, Abdurrahman b. Mehdî, Yahya el-Kattân, Ali b. Medînî, Yahya b. Maîn, İbn Ebî Şeybe, Buhari, Müslim, Ebû Davud, Tirmîzî, Nesâî ve daha pek çok hadis alimi gibi mürsel haberin hüccet olmadığı görüşündedir.⁶⁵⁴

3.1. Akranları ile İlişkisi

Ebû Hayseme kendi tabakasından olan Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ali b. Medînî ile daha çok zaman geçirirdi. Onlarla ilmi meclislerde bulunduğu gibi sosyal hayatta da bir arada bulunuyordu. Ebû Ya'la el-Mevsilî, Ebû Hayseme'yi Yahya b. Maîn, Half b. Sâlim el-Muharremî (ö. 231/845-46) ile beraber arkadaşları olan Ahmed ed-Devrakî'nin (ö. 242/856-57) yanında yemek yerken gördüğünü aktarmaktadır. Sağ eli ile yemek yemeğe devam eden Yahya b. Maîn sol eli ile Ebû Ya'la'ya işaret edip yemeğe davet etmiştir.⁶⁵⁵ Yahya b. Maîn'in yemeğe ara vermeden böyle bir harekette bulunması onun yemeğe düşkünlüğünü gösteren bir işaret olarak yorumlanmaktadır. Yine bir seferinde aralarında Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ebû Hayseme'nin olduğu bir davette ev sahibi bol ve değerli bir yemek getirince Ebû Hayseme bunun israf olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel ise, “*Eğer tüm dünya tek bir lokmaya sığsaydı ve kişi bunu din kardeşinin ağzına koysaydı yine müsrif sayılmazdı.*” diyerek bu durumu israf olarak görmediğini söylemiştir. Yahya da Ahmed'i doğrulamıştır.⁶⁵⁶ Ayrıca bu üç arkadaş genelde birlikte hareket ederdi. Hocalarının yanına beraber girer ve beraber çıkarlardı.⁶⁵⁷

Ebû Hayseme'nin akranları ile ilişkisine ışık tutan diğer bir olay da şudur: Ahmed b. Ebû Hayseme'nin aktardığına göre babası, Musab b. Abdillâh ez-Zübeyrî ve Yahya b.

⁶⁵³ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî Sübkî, *Mücemu's-şuyûh*, 1. bs (Daru'l-garbi'l-islami, 2004), 212.

⁶⁵⁴ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî Alâî, *Câmiu't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsil*, 2. bs (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1987), 35.

⁶⁵⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, c. 1/219.

⁶⁵⁶ İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-hanâbile*, c. 1/106. Zehebî bu olayın münker olduğunu söyleyerek böyle bir anının sabit olmadığını belirtmiştir. Bkz.: Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, c. 11/303.

⁶⁵⁷ İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-hanâbile*, c. 1/153-154.

Maîn, Musab'ın kapısında sohbet için oturlardı. Bir gece bir adam geldi, Yahya b. Maîn ile konuştu ve gitti. Ahmed babasına bu kişinin kim olduğunu sorduğunda babası “*el-Medâini*⁶⁵⁸” diye cevap vermiştir.⁶⁵⁹ Bu olay Ebû Hayseme'nin akranları ile gece sohbetleri yaptığını ve onlarla samimi ortamlar paylaştığını göstermektedir.

Ebû Hayseme'nin akranları ile olan bir ilişkisi de onlardan rivayette bulunmasıdır. İmam Suyûtî akranların birbirinden rivayetine dair örnek verirken Ebû's-Şeyh İshebanî'nin (ö. 369/979) kitabına aldığı söylediği Ahmed b. Hanbel > Ebû Hayseme Züheyr b. Harb > Yahya b. Maîn > Ali b. Medînî > Abdullah b. Muâz > babası > Şu'be > Ebû Bekr b. Hafs > Ebû Seleme > Aişe senedi ile, “*Peygamber'in (sav.) eşleri kulaklarını geçecek ölçüye kadar saçlarını kısaltırlardı.*” rivayetini aktarmaktadır ve seneddeki ilk beş ismin birbiri ile akran olduğunu söylemektedir.⁶⁶⁰ Hadisin metni sahihtir ve Müslim⁶⁶¹ tarafından tahrîc edilmiştir. Ama Ebû's-Şeyh'in mezkur kitabının günümüzdeki baskısına baktığımızda Ahmed b. Hanbel'in akranlarından yaptığı rivayetlerin zikredildiği bölümde rivayet, Ahmed b. Hanbel > Ali b. Medînî > Abdurrahman b. Mehdî > Muâz b. Muâz > Şu'be > Ebû Bekr b. Hafs > Ebû Seleme b. Abdurrahman senedi ile verilmektedir ve Ebû's-Şeyh bu senedi Ahmed b. Hanbel'in Ali b. Medînî'den rivayeti başlığı ile sunmaktadır.⁶⁶² Hadis ilmüne dair yazılan ileri dönem kitaplarında sened Suyûtî'nin verdiği şekli ile verilmektedir. el-İrâkî (ö. 806/1404)⁶⁶³, İbn Akîle el-Mekkî (ö. 1150/1737)⁶⁶⁴, Ebû'l-Fayd Muhamme Yasin el-Fâdânî (ö. 1990)⁶⁶⁵ bunlardan bazılarıdır. Dolayısıyla ya Ebû's-Şeyh'in basılan kitabının tahkiki doğru yapılmamıştır ya da diğer rivayetin kitaplardaki senedi yanlıştır. Ama hadis ilmüne genel olarak bakıldığında beş akran olacak şekilde bir sened olması garip durmaktadır.

⁶⁵⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Medâini (ö. 235/849-50).

⁶⁵⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/638-639.

⁶⁶⁰ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *İtmâmü'd-dirâye likurrâi'n-nikâye*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1985), 58.

⁶⁶¹ Müslim b. Haccâc, *Sahihu Müslim*, 2. bs (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2020), 181-182 (Hadis No:728).

⁶⁶² Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İshebanî Ebu's-Şeyh, *Zikrû'l-akrân ve rivâyâtühüm 'an ba'zihim ba'zan*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1996), 115.

⁶⁶³ Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân Irâkî, *Şerhu't-tabsira ve't-tezkira*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002), c. 2/175.

⁶⁶⁴ Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd el-Mekkî İbn Akîle, *el-Fevâ'idü'l-celîle fi müselselâti ibn 'Akîle*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-beşâiri'l-islamiyye, 2000), 118-19.

⁶⁶⁵ Ebu'l-Fayd Muhammed Yâsîn b. Muhammed el-Mekkî Fâdânî, *el-Ucâle fi'l-ehâdîsi'l-müselsele*, 2. bs (Dimeşk: Daru'l-besâir, 1985), 36.

Akranların birbirinden rivayetine diğerk bir örnek de Ebû Hayseme'nin Yahya b. Maîn'den rivayet ettiği Hz. Peygamber'in (sav.) tek bir selam ile namaz kıldığını bildiren rivayettir.⁶⁶⁶

3.1.1. Ahmed b. Hanbel

Ebû Hayseme'nin hem ilim yoldaşı hem de arkadaşı olan isimlerin başında Ahmed b. Hanbel gelmektedir. Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi bu arkadaşlık Mihne ile sınıandıktan sonra devam etmese de bu sınanmadan önce çok kuvvetli idi. Ebû Hayseme'nin rihlelerinden bahsettiğimiz bölümde pek çok yere beraber yolculuk yaptıklarını söylemiştik.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn ile erken bir dönemde tanışmıştır: Ahmed b. Hanbel, Huşeym'in meclisinde gerçekleşen bir olayı anlatırken Yahya b. Maîn'den bahsedince oğlu Abdullah, “*O zamanlardan tanıyor muydun Yahya'yı?*” demiştir. Ahmed b. Hanbel bunu onaylayarak Ebû Hayseme'nin de aynı mecliste kendisine hadis yazdığını söylemiştir.⁶⁶⁷ Ebû Hayseme'nin o dönemde Ahmed b. Hanbel için hadis yazması arkadaşlıklarının kuvvetini, güvenini ve yaşını ortaya koymaktadır.

Züheyr b. Harb, Ahmed b. Hanbel'den oldukça istifade etmiştir. Ona hem rical hem de cerh ve tadil ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Bunlardan birini Ebû Hayseme şöyle haber vermektedir: “*Ahmed b. Hanbel, bana, “Kesir b. Abdillab b. Amr el-Müzenî'den hiçbir şey nakletme.” dedi.*”⁶⁶⁸

Diğerk bir örnek de şudur: Ebû Hayseme Veki'den aldığı bir hadiste râvilerden birinin ismini Ruzeyn b. Süleyman olarak verir. Kendisine bu noktada itiraz edilir. Ahmed b. Hanbel ise iki tarafın da doğru olduğunu Veki'in bu rivayeti aktarıırken bir keresinde Ruzeyn b. Süleyman dediğini bir keresinde de Süleyman b. Ruzeyn dediğini söyler.⁶⁶⁹

⁶⁶⁶ İbn Adî, *el-Kâmil fî du 'afâ 'i 'r-ricâl*, c. 2/271.

⁶⁶⁷ İbn Hanbel, *Kitâbu 'l-ileli ve marifeti 'r-ricâl*, c. 2/142-143.

⁶⁶⁸ Rabat ve İ'd, *el-Camiu li ulimi 'l-imam Ahmed*, c. 18/507.

⁶⁶⁹ Rabat ve İ'd, c. 17/24.

3.1.2. Yahya b. Maîn

Ebû Hayseme'nin Yahya b. Maîn ile de sıkı bir arkadaşlık bağı vardır. Ona olan saygısını kendisine hitap ederken “*Ey Ebû Zekerîyya*” deyip künyesini kullanarak göstermektedir.⁶⁷⁰ Ebû Hayseme'nin Yahya b. Maîn ile arkadaşlığı uzun sürmüştür. Bundan dolayı gerek kendisi gerek oğlu Ahmed, Yahya b. Maîn'den oldukça istifade etmişlerdir.

Ebû Hayseme ve İbn Maîn'in ilim dışında sosyal hayatlarında da birlikte olduklarını söylemiştik. Beraber yemek yerler ve sohbet ederlerdi. Birbirlerinin hayatları hakkında detay sorular sorarlardı. Bir keresinde Ebû Hayseme, İbn Maîn'e neden kına kullanmadığını sormuş o da babasının kınadan hoşlanmadığı için kullanmadığını söylemiştir.⁶⁷¹ Bu durum onların yakınlığını ortaya koymaktadır. İnsanlar Yahya b. Maîn ile aralarında olan problemde aracı olması için Ebû Hayseme'ye müracaat ederlerdi.⁶⁷²

Yahya b. Maîn vefat ettikten sonra ardında pek çok yazılmış hadis bırakır. Yahya b. Eksem (ö. 242/856-57) yazılı sayfaları 200 dinara almak ister ama Ebû Hayseme bu sayfaların satılmasını engeller.⁶⁷³ Bu durum Ebû Hayseme'nin Yahya b. Maîn ile ilgili konularda ne derece etkin olduğunu göstermektedir. Vefatından sonra bile onunla ilgili işlerde tasarruf sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. Yahya b. Maîn'in Medine'de vefat ettiği haberi Ebû Hayseme'ye geldiğinde ise ağlamaklı bir şekilde arkadaşının arkasından mersiye okuyarak kendisinin de yakın zamanda ona kavuşacağını söyler.⁶⁷⁴ Ebû Hayseme ile Yahya b. Maîn'nin vefatı arasında yaklaşık sekiz ay (23 Zilkade 233-7 Şâban 234) bulunmaktadır.

İbn Ebû Hayseme'nin *Tarih*'inde Yahya b. Maîn'den bolca nakil yaptığını söylemiştik. Bu nokta da babası da özellikle cerh ve tadil alanında ondan epeyce istifade etmiştir. Bir keresinde Ebû Hayseme, Ebû Süleyman el-Cürcânî (ö. ?) hakkında ondan bilgi

⁶⁷⁰ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, c. 1/66-67.

⁶⁷¹ İbn Maîn, c. 2/238.

⁶⁷² Cemmâîlî, *el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, c. 9/366-367.

⁶⁷³ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. 16/271; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 5/967.

⁶⁷⁴ Halîlî, *el-İrşâd fi ma'rifeti 'ulemâ'i'l-ḥadîs*, c. 2/596.

almıştır. İbn Maîn onun güvenilir biri olduğunu elinden gelse onu ortadan kaldırmayı istediğini söylemiştir.⁶⁷⁵

Ahmed b. Hanbel, Ebû Hayseme'yi kendi eserlerinden çıkardığı için onun eserlerinde Ebû Hayseme ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bunun aksine İbn Maîn'in eserlerinde aralarındaki arkadaşlığa ve ilmi müzakerelerine ışık tutacak bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan birkaç örnek aşağıdaki gibidir:

Bir keresinde Ebû Hayseme, Yahya b. Maîn'e, "*Süfyan es-Sevri'nin İbn Ebî Nüceym'den aktardığı rivayeti biliyor musun?*" diye sorar. İbn Maîn, "*O rivayeti Veki ve Ebû Davud el-Hifri'den biliyorum.*" der. Ebû Hayseme ise, "*Ben bunu Selm b. Kuteybe'den işittim.*" der.⁶⁷⁶

Bu müzakereye başka bir örnek de şudur: Yahya b. Maîn Ebû Hayseme'ye, "*Süfyan'ın İbn Ebî Nüceym'den onun da Mücâhid'den rivayet ettiği Azer'in, İbrahim'in (as.) babasının ismi değil bir putun ismi olduğunu belirten hadisi biliyor musun?*"⁶⁷⁷ diye sorar.

Diğer bir örnek de şudur: Yahya b. Maîn, Ebû Hayseme'ye, "*İbn Uleyye'den yazdığım Halid > İkrime > İbn Abbas kanalı ile gelen İbn Mesud'un "el-batşate'l-kübra (البطشة الكبرى)"yı Bedir günü olarak tefsir ettiği rivayeti biliyor musun?*" dedi. Ebû Hayseme, "*Ezberlemedim*" diye cevap verdi.⁶⁷⁸ Bu şekilde birbirlerine sorular sorarak hadisleri müzakere ederlerdi.

Züheyr b. Harb'in Yahya b. Maîn'in ilmine olan güvenini de gösteren diğer bir örnek de şudur: Ebû Hayseme, Hubeyş b. Mesir ile bir rivayet hakkında anlaşmazlığa düşer ve, "*Ey Ebû Abdullah! Ebû Zekeriyya bu rivayeti Affân'ın böyle yazdığını iddia ediyor.*" der. Mesele Yahya'ya ulaştınca Affân'ın kitabının aslından hadisi kendilerine imla ettirdiğini belirtir.⁶⁷⁹ Bu tartışmada Ebû Hayseme, İbn Maîn'in verdiği bilgiyi esas almaktadır.

⁶⁷⁵ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, c. 1/163.

⁶⁷⁶ İbn Maîn, c. 2/22-23. Buna benzer başka örnekler için bkz.: 2/59.

⁶⁷⁷ İbn Maîn, c. 2/24-25. Buna benzer başka örnekler için bkz.:2/27, 58, 62.

⁶⁷⁸ İbn Maîn, c. 2/28-29.

⁶⁷⁹ İbn Maîn, c. 2/57.

Ebû Hayseme rical ilminde de İbn Maîn'den faydalanmıştır. Bir keresinde ona Said b. Ebî Arube'den (ö. 156/773) rivayet eden Kesir isimindeki râvinin kim olduğunu sormuştur.⁶⁸⁰

Ebû Hayseme'nin, İbn Maîn'den faydalandığı başka bir nokta da illel ilmidir. Bir keresinde Ebû Hayseme müzakere meclisinde Sad (ra.) ile ilgili bir hadisi, A'meş > Ebî Salih > Sad > Resulullah (sav.) kanalı ile aktarmıştır. Ama İbn Maîn sahâbînin Sad'ın dışında başka bir kimse olduğunu ve konunun Sad ile ilgili olduğundan dolayı onun isminin râvi olarak verildiği rivayetin yanlış olduğunu söylemiştir.⁶⁸¹

3.2. Rical İlmindeki Yeri

Alimlerin onun hakkındaki sözlerine yer verdiğimiz başlıkta açıkladığımız gibi Ebû Davud Süleyman b. el-Eşas'a Ebû Hayseme'nin rical ilminde hüccet olup olmadığı sorulduğu zaman, "*Onun ilmi ne de güzeldir.*" şeklinde cevap vermiştir.⁶⁸²

Ebû Hayseme'nin rical ilmi noktasında yardım aldığı iki önemli isim Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn'dir. Bir keresinde Ebû Hayseme, Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn'e, Ebû Muaz Sad b. Abdilhamid b. Cafer'in (ö. 219/834-35) kim olduğu sorulmuştur. Onlar da Abdulhamid b. Cafer el-Medenî'nin oğlu olduğunu söylemişlerdir. Ardından nasıl biri olduğu sorulduğunda ise Bağdat'ta Ensar mahallesinde oturduğunu ve Malik b. Enes'in kitaplarını arz yolu ile dinlediğini iddia ettiğini söyleyerek ondan emin olmadıklarını belirtmişlerdir.⁶⁸³

Ebû Hayseme rical ilminde hem kendi görüşleri olan hem de bu alanda mutekaddim alimlerin görüşlerini aktaran bir konumdadır.

⁶⁸⁰ İbn Maîn, *Târîhu Yahya b. Maîn*, c. 4/204-205.

⁶⁸¹ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, c. 2/58.

⁶⁸² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/510.

⁶⁸³ Bağdâdî, c. 10/182; Rabat ve İ'd, *el-Camiu li ulimi'l-imam Ahmed*, c. 17/96.

3.2.1. Rical İlimindeki Görüşlerine Örnekler

Ebû Hayseme'nin bu ilimde kendine has görüşlerine bazı örnekler aşağıdaki gibidir: Muhammed b. İshak b. Harb (ö. ?) hakkında Ebû Hayseme, *Tarihu Merv* kitabının sahibi Ahmed b. Seyyar el-Mervezi'ye (ö. 268/881-882) Muhammed b. İshak'ı, hıfzını ve ilmini öven bir açıklama yapmıştır. Onun Horasanlı olduğunu söylemiştir. Ayrıca Aristoteles'in kitabını ezberlemek için Bağdat'a geldiğini aktarmıştır.⁶⁸⁴

Ebû Hayseme, Cerir'in Mansur b. el-Mutemer'den (ö.132/749-750) yaklaşık 1200 adet rivayeti olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁵ Hocası Bişr b. Hâris hakkında ise, “*Eğer bir kimsenin, mezhebini takip ettiği kimseyi (Süfyan es-Sevrî) geçtiğini söyleyecek olsaydım Bişr b. Hâris derdim. Lakin Süfyan es-Sevrî ilim ve sünendeki üstünlüğünden dolayı ondan öndedir.*”⁶⁸⁶

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) hakkında Horasanlı, tefsir sahibi deyip künyesinin Ebu'l-Hasan olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁷ Ebû Ebî el-Uşerâ'nın isminin Utarid b. Bedr olduğunu açıklamıştır.⁶⁸⁸

Ebû Hayseme, Hz. Ali'nin Ebû Zeyd Ata b. es-Sâib'in (ö. 133/750-51) başını okşayıp ona dua ettiğini haber vermektedir.⁶⁸⁹ Ebû Utbe İsmail b. Ayyaş'ın (ö. 181/797-98) şaşı olduğunu söylemiştir.⁶⁹⁰ Yahya b. Said'in Ebû Cafer'in Hâşimiyye'deki kadısı olduğunu bildirmektedir.⁶⁹¹

Yezid b. Harun âmâ olduktan sonra kendi kitabındaki hadisleri başka birine okutturmuştur. Okunan hadisleri de ezberlemiştir. Ebû Hayseme, yaptığı bu işten dolayı Yezid b. Harun'un ayıplandığını aktarmaktadır. Bu durum âmâ bir kimseden

⁶⁸⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 2/36-37.

⁶⁸⁵ İbn Maîn, *Suâlâti ibni'l-cüneyd li Ebî zekeriyya yahya b. maîn*, 316.

⁶⁸⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk*, c. 10/189.

⁶⁸⁷ İbn Asâkir, c. 60/111.

⁶⁸⁸ Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 1. bs (Daru'l-vatan, 1998), c. 5/2472; Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir İbnü'l-Kayserânî, *İydâhu'l-işkâl*, 1. bs (Kuveyt: Mektebetu'l-muallâ, 1988), 61.

⁶⁸⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 3/699.

⁶⁹⁰ Zehebî, c. 4/809.

⁶⁹¹ İbn Maîn, *Suâlâti ibni'l-cüneyd li Ebî zekeriyya yahya b. maîn*, 412.

yalnızca âmâ olmadan önceki ezberlediği rivayetlerin nakledilmesi gerektiğini göstermektedir.⁶⁹²

Ebû Bekir b. Ebî Hayseme babasının Hammâd b. Ebî Süleyman el-Eşa'ri'nin (ö. 119/737) künyesinin Ebû İsmail olduğunu söylemiştir.⁶⁹³ Ahmed b. Züheyr, babasından er-Rebi' b. Sabîh el-Basrî'nin (ö. 160/776-77) künyesinin Ebû Bekr olduğunu aktarmaktadır.⁶⁹⁴ Ebû Bekir b. Ebî Hayseme babasının Ebû Mahzûra'nın (ö. 59/678-79) isminin Semura b. Mi'yar olduğunu söylediğini nakletmektedir.⁶⁹⁵ Ebû Hayseme, Muhammed b. el-Münkedir b. Abdillâh'ın (ö. 130/747-48) künyesinin "Ebû Abdillâh" olduğunu söylemiştir.⁶⁹⁶

Bir keresinde bir râvinin ismi sorulmuş ve Ebû Hayseme, Yahya b. Maîn'den önce davranıp râvinin ismini söylemiştir. Ardından Yahya b. Maîn onu doğrulamıştır.⁶⁹⁷

Ebû Hayseme, Ebû Sufyan el-Muammêrî'nin (ö. 182/798-99) isminin Muhammed b. Humeyd olduğunu söylemektedir.⁶⁹⁸ İbn Ebî Hayseme, babasının Ebû Câfer el-Medâinî'nin (ö. 121/738-39) isminin Abdullâh b. Misver olduğunu ve ondan Ebû Abdurrahman Halid b. Ebî Kureyme'nin (ö. 150/767-68'den önce) rivayet ettiğini söylediğini aktarmaktadır.⁶⁹⁹ Ebû Hayseme rivayet ettiği hadiste geçen Abbâd b. Temîm'in (ö. 91/709-710) amcasının isminin Abdullâh b. Zeyd (ö. 63/ 682-683) olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁰

⁶⁹² İbn Receb, *Şerhu ileli't-tirmizi*, c. 1/510.

⁶⁹³ Hâkim el-Kebîr Kerâbîsî, *el-Esami ve'l-kuna*, c. 1/142.

⁶⁹⁴ Hâkim el-Kebîr Kerâbîsî, c. 1/371; İbn Mende, *Fethü'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elkâb*, 136.

⁶⁹⁵ Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, c. 4/2018.

⁶⁹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 3/522.

⁶⁹⁷ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, c. 1/140, 2/104.

⁶⁹⁸ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân İbn Şâhin, *Târîhu esmâ'i's-sikât*, 1. bs (Kuveyt: ed-Daru's-selefiyye, 1984), 213.

⁶⁹⁹ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân İbn Şâhin, *Kitâbu târihi esmâ'i'd-duafâ ve'l-kezzâbîn*, 1. bs, 1989, 116.

⁷⁰⁰ Müslim b. Haccâc, *Sahihu Müslim*, 192 (Hd. No.: 804).

Ebû Hayseme, Yezdâd (Ezdâd) b. Kasâe'nin (ö. ?),⁷⁰¹ Huzeym b. Amr es-Sâdî'nin,⁷⁰² Hizâm b. Hâlid el-Ensârî'nin,⁷⁰³ sahâbî olduğunu ortaya koymuştur. Hafs b. Ğiyas'ın ise 194 senesinde öldüğünü söylemiştir.⁷⁰⁴

Ebû Hayseme'ye Cerîr b. Abdilhamîd'in irsali hakkında sorulmuş o da Cerîr'in müdellis olmadığını belirtmiştir. Ardından neden böyle zannedildiğini açıklamıştır.⁷⁰⁵ Ebû Hayseme, Ömer b. Yunus'un künyesinin Ebû Hafs,⁷⁰⁶ Muhammed b. Hasan b. Zebâle'nin künyesinin Ebu'l-Hasan,⁷⁰⁷ Ali b. Hafs'ın künyesinin Ebû'l-Hasan,⁷⁰⁸ Harun b. İsmail'in (ö. 206/821-22) künyesinin Ebû'l-Hasan,⁷⁰⁹ Habbân b. Hilâl'in künyesinin Ebû Habîb⁷¹⁰ ve Abdullah b. Saîd'in künyesinin Ebû Safvân⁷¹¹ olduğunu söylemiştir.

Ebû Hayseme hadis imamlarının neredeyse hepsi gibi Ahmed b. Hanbel'e saygı duyar, onu yüceltir ve selam ile anardı.⁷¹² Bir keresinde de, "*Ahmed b. Hanbel gibisini görmedim. Onunki gibi şiddetli bir kalp de görmedim. Nice işkence ve ölümü gördüğü halde asla taviz vermedi. Onun yaptığını kimse yapamadı. Yıllarca imtihan edildi. Onun sebat ettiği gibi kimse sebat edemedi.*" demiştir.⁷¹³

İçinde Ebû Hayseme'nin de bulunduğu bir mecliste Ahmed b. Hanbel bolca övülmüş. İçlerinden biri övmenin fazla olduğunu söylediğin de ise Yahya b. Maîn, "*Eğer onu övmek için ayrı bir meclis kursaydık yine hakkını veremezdik.*" demiştir.⁷¹⁴

⁷⁰¹ İbn Mende, *Marifetu's-sahabe*, 215.

⁷⁰² İbn Mende, 422.

⁷⁰³ İbn Mende, 535.

⁷⁰⁴ Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn Kelâbâzî, *Ricâlu sahihi'l-buhârî*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-mârifetü, 1987), c. 1/182.

⁷⁰⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4/821.

⁷⁰⁶ İbn Mende, *Fethü'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elkâb*, 214.

⁷⁰⁷ İbn Mende, 226.

⁷⁰⁸ İbn Mende, 227.

⁷⁰⁹ İbn Mende, 229.

⁷¹⁰ İbn Mende, 266.

⁷¹¹ İbn Mende, 436.

⁷¹² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 6/95-96.

⁷¹³ Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.), c. 9/171; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/1017.

⁷¹⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 6/102; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/1017.

3.2.2. Rical İlminde Râvi Görevi Gördüğü Örnekler

Ebû Hayseme'nin rical ilminde râvi görevi de gördüğünü ortaya koyan bazı örnekler aşağıdaki gibidir:

Harun Reşid'in mevlası Ebû Süleyman'ın (ö. ?) hadis yazımındaki maharetini ortaya koyan rivayeti Ebû Hayseme, Ali b. Medîni'den aktarmaktadır.⁷¹⁵

Ebû Vâil Şakîk b. Seleme el-Esedî (ö. 82/701)⁷¹⁶ ve Ebû'l-Bahterî et-Tâî'nin (ö. 81/700-01)⁷¹⁷ ölünün arkasından söylenen ağıda kulak verip ardından ağladığı bilgisi, Saîd b. Cübeyr'in (ö. 94/713) kırk dokuz yaşında iken öldürüldüğüne dair bilgi,⁷¹⁸ Ebû'l-Melîh'in (ö. 151/768-69) Ali b. Nufeyl'i (ö. 125/742-43) övdüğünü ve onu iyi bir şekilde andığını belirten rivayet,⁷¹⁹ Ebû Zur'a Herim b. Amr b. Cerîr el-Becelî'nin (ö. 91/709-10) hafızasının iki sene aralıkla test edildiğini bildiren rivayet⁷²⁰ ve Eş'as el-Kummi'nin (ö. ?) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]) hakkında, “*Alimlerin en bilgilisi ve kavrayışlı olanıdır (جهيب العلماء).*” dediğini bildiren rivayet⁷²¹ Ebû Hayseme yolu ile gelmektedir.

Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn, Affân b. Müslim'e Şu'be (ö. 160/776) ve Ebû Avane (ö. 176/792) hakkında soru sormuşlardır. Affân da Şu'be'nin hadisleri hazfettiğini, Ebû Avane'nin ise hadisleri asılları ile beraber yazdığını söylemiştir.⁷²²

Buhari, Muhammed b. Yusuf'un Nemr'in kız kardeşinin oğlu olduğunu ve annesinin Bint es-Sâib olduğu bilgisini kendisine Zühayr b. Harb'in aktardığını söylemektedir.⁷²³

Yine Buhari, Haris b. Evs en-Naccârî'den Asım b. Ömer b. Katade el-Medîni'nin simai olduğunu Zühayr b. Harb'in kendisine aktardığını söylemektedir.⁷²⁴

⁷¹⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 16/587.

⁷¹⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, c. 8/221.

⁷¹⁷ İbn Sa'd, c. 8/409.

⁷¹⁸ İbn Sa'd, c. 8/384.

⁷¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 6/206.

⁷²⁰ Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, c. 4/2315-2316.

⁷²¹ İsbahani, *Târîhu İsbahân*, c. 1/272.

⁷²² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 15/641.

⁷²³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, c. 1/264.

⁷²⁴ Buhârî, c. 2/264.

3.3. Cerh ve Tadil İlmindeki Yeri

Zerkeşî (ö. 794/1392)⁷²⁵ ve Şemsüddin es-Sehâvî Ebû Hayseme'nin bolca cerh ve tadil yaptığını ve bunların başta oğlu Ahmed olmak üzere başkaları tarafından aktarıldığını söylemektedir.⁷²⁶ Ardından bu alanda konuşan alimleri saydıktan sonra, “*Bunların hepsi cerh ve tadil imamlarıdır.*” demektedir.⁷²⁷

Ebû Hayseme, cerh ve tadil noktasında diğer akranları gibi Yahya b. Maîn'den istifade etmiştir. Bir keresinde Ebû Hayseme, Hüseyin b. el-Hayyat'ın (ö. ?) hadis rivayet ettiğini ona söylediğinde, “*Ondan ancak Allah'ın lanet ettiği ve öfkelendiği bir kimse yazar.*” şeklinde cevap vermiştir.⁷²⁸ Buna diğer bir örnek de Ebû Süleyman el-Cürcânî'dir.

Ebû Hayseme'nin cerh ve tadil noktasında görüş bildirdiği bazı örnekler:

Ebû Hayseme, Ebû Cafer Muhammed b. İsa b. et-Tabbâ' (ö. 224/838-839) hakkında, “*İsnadı sormadan yanımızdan çıktı.*” demiştir.⁷²⁹

Ebû Hayseme, Yunus b. Bükeyr hakkında, “*Ondan yazdım.*” diyerek tevsik etmiştir.⁷³⁰ Asım b. Ebî'n-Nucûd'un (ö. 127/744-745) hadisinin muzdarip olduğunu ve ondan yüz çevrilmesini gerektiğini belirtmiştir.⁷³¹ Subeyh b. Said el-Bağdâdî'nin (ö. ?) Huld bölgesine yerleştiğini ve yalancı biri olduğunu söylemiştir.⁷³² Ebû Ömer Haris b. Süreyc en-Nakkâl (ö. 236/850-51) hakkında “*sahibu şağabin*” diyerek hadisleri karıştırdığını söylemiştir.⁷³³

⁷²⁵ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî Zerkeşî, *en-Nüketü ala mukaddimeti ibnü's-salah*, 1. bs (Riyad: Advâu's-selef, 1998), c. 3/442.

⁷²⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Zikru men yu'temedu kavluhu fi'l-cerh ve't-tâdil*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, 4. bs (Beyrut: Daru'l-beşâiri'l-islamiyye, 1990), 185; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh*, 1. bs (Riyad: Daru's-samûi, 2017), 518.

⁷²⁷ Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh*, 519; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed Sehâvî, *el-Mutekellîmüne fi'r-ricâl*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, 4. bs (Beyrut: Daru'l-beşâiri'l-islamiyye, 1990), 103.

⁷²⁸ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, c. 1/66.

⁷²⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 3/689.

⁷³⁰ İbn Maîn, *Suâlâtü ibni'l-cüneyd li Ebî zekerîyya yahya b. maîn*, 298.

⁷³¹ İbn Hanbel, *Kitâbu'l-ileli ve marifeti'r-ricâl*, c. 3/26.

⁷³² Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ Ukaylî, *Kitâbu'd-duafâi'l-kebir*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y.), c. 2/214.

⁷³³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9/104.

Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ebû Hayseme'nin Bühlül b. Ubeyd el-Kindî'yi (ö. 190/805-806) iskat ederek rivayetlerini reddettikleri nakledilmiştir.⁷³⁴ Ebû Davud, Ebû Hayseme'ye Bekir b. el-Ahnes es-Sedûsî'yi sormuş o da “*şeyhun, caizu'l-hadis*” şeklinde hadisinin makbul olduğunu söylemiştir.⁷³⁵ Ebû Hayseme, “*Eğer bir kimsenin Resûlullah'a (sav.) yalan attığını söylemeye cesaret edebilseydim, Ebû'l-Bahterî derdim.*” diyerek Ebû'l-Bahterî'yi cerh etmiştir.⁷³⁶

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini terk eden alimler arasında Ebû Hayseme de bulunmaktadır. Oğlu Ahmed, Ebû Hayseme'nin kendi kitabından Kûfe ehlinin hadislerini okurken Ebû Hanîfe'nin hadislerine gelince okumayıp geçtiğini haber vermektedir.⁷³⁷ Ebû Hayseme, “*Alış-veriş yapanlar ayrılmadıkları sürece muhayyerdirler.*” hadisine Ebû Hanîfe'nin, “*Gemide olsalar ne yapacaklar o zaman?*”⁷³⁸ diyerek hadislere misal getirdiğini söyleyip, “*Bundan daha şerlisini duydunuz mu?*” diyen hocası Süfyan b. Uyeyne'den etkilenmiş gözükmektedir.⁷³⁹ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'yi de çizip ondan hadis aktarılmaması gerektiği görüşünde olduğunu önceden söylemiştik.

Ebû Bekr Muhammed b. İshak es-Sağânî, el-Vâkıdî'nin (ö. 207/823) sika bir râvi olduğunu söylerken Ebû Hayseme'nin⁷⁴⁰ ve diğer üç hadis imamının ondan hadis rivayet etmesini delil olarak getirmektedir.⁷⁴¹ Sıbt İbnü'l-Cevzi bu rivayeti aktarırken Ebû Hayseme'yi kesin olarak zikretmektedir. Ayrıca Ebû İshak İbrahim b. Câbir el-Bağdâdî'yi (ö. 310/ 922-23) es-Sağânî ile karıştırarak İbrahim b. Câbir es-Sağânî olarak aktarmıştır.⁷⁴²

⁷³⁴ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-elfiyye*, 1. bs (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2007), c. 1/582.

⁷³⁵ es-Seyyid Ebu'l-Meâtî en-Nûrî vd., *el-Camiu fi'l-cerhi ve't-tadil*, c. 1/110.

⁷³⁶ Halîlî, *el-İrşâd fi ma'rifeti'ulemâ'i'l-hadis*, c. 2/589.

⁷³⁷ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilberr, *el-İntikâ' fi fezâ'ili's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ' Mâlik, Ebî Hanîfe ve's-Şâfi'î*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, 1. bs (Haleb: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslamiyye, 1997), 275.

⁷³⁸ Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805) İbrahim en-Nehâî'nin (ö. 96/714) bu hadisi aktardıktan sonra, “*Alış-veriş hakkında konuşmayı bırakmadıkça.*” şeklinde tevil ettiğini söylemiştir. İmam Muhammed bu görüşün Ebû Hanîfe ve mezhep fukahasının genelinin görüşü olduğunu söylemektedir. Bkz.: Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, 1. bs (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2015), 511 (Hd. No.: 1419).

⁷³⁹ İbn Abdilberr, *el-İntikâ' fi fezâ'ili's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ' Mâlik, Ebî Hanîfe ve's-Şâfi'î*, 276.

⁷⁴⁰ Sağânî'nin bu sözünü aktaran kişi “*Ebû Hayseme olduğunu zannediyorum*” diyerek aktarmıştır.

⁷⁴¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 4/13-14.

⁷⁴² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, c. 14/25.

Ebû Hayseme, Ali b. Medîni ve Yahya b. Maîn bir araya gelip Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. As'ın (ö. 118/ 736-737) babasından ve dedesinden yaptığı rivayetleri incelemişlerdir. Daha sonra onun sebt ve hüccet olduğunda ittifak etmişlerdir.⁷⁴³

Oğlu Ahmed, babasının yalancılıkla itham edilen Ebu'l-Hasan Ali b. Âsım b. Suheyb el-Vâsifî'den (ö. 201/816-17) hadis nakletmediğini ve eserlerinde de ondan tahrîc yapmadığını bildirmektedir.⁷⁴⁴ Yine İbn Ebî Hayseme, babasının Abdulvehhab b. Ata'nın (ö. 206/821-822) hiçbir rivayetini *Müsned*'ine koymadığını söylemektedir.⁷⁴⁵ Bu durum Ebû Hayseme'nin, Ali b. Âsım ve Abdulvehhab b. Ata'nın rivayetlerine güvenmediğini göstermektedir. Ahmed b. Hanbel ise Abdulvehhab b. Ata'yı zayıf bulsa bile kitabına almış⁷⁴⁶ ve ondan 173 adet hadis rivayet etmiştir.

Ebû Hayseme, Ahmed b. Hanbel'in kendisini Kesîr b. Abdillâh el-Müzenî'den (ö. 151/768-69) hadis rivayet etmemesi noktasında uyardığını söylemektedir.⁷⁴⁷ İbn Adî (ö. 365/976) bu kişiyi zayıf râvileri topladığı kitabına almış ve alimlerin onun hakkında genel olarak ittifak ettikleri "*münkiru'l-hadis*" ve "*leyse bişey*" görüşlerini vermiştir. Anlaşılan Ebû Hayseme, Ahmed b. Hanbel'i doğrulamış ve bu kişinin hadislerini aktarmamıştır. Kesîr b. Abdillâh'ın rivayetlerini inceledik ve Ebû Hayseme'nin ondan herhangi bir rivayetine ulaşamadık. Lakin Ebû Bekir b. Ebî Şeybe⁷⁴⁸, Buhari⁷⁴⁹, İbn Huzeyme⁷⁵⁰, Ebû Davud⁷⁵¹ ve Tirmizi⁷⁵² bu kişiden hadis rivayet etmiştir. Diğer taraftan İmam Ahmed, *Müsned*'inde⁷⁵³ bu kişiden başka bir hadisi desteklemek ve semâ'ını belirtmek için hadis tahrîc etmiştir.

⁷⁴³ Burhaneddin el-Ebnâsî, *eş-Şeza'l-fiyâh min ulumi ibni's-salâh*, c. 2/565.

⁷⁴⁴ İbn Şâhin, *Zikru men ihtelefe'l-ulemâu ve nukkâdu'l-hadis fihî*, 105; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân İbn Şâhin, *el-Muhtelef fihim*, 1. bs (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1999), 50; İbn Şâhin, *Kitâbu târihi esmâi'd-duafâ ve'l-kezzâbîn*, 126.

⁷⁴⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü tehzîbi'l-kemâl*, c. 8/379.

⁷⁴⁶ Moğultay b. Kılıç, c. 8/377-378.

⁷⁴⁷ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, c. 7/187.

⁷⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mace, *Sünenü İbn Mace*, 1. bs (Beyrut: Daru't-ta'sîl, 2014), c. 1/241 (Hd. No.: 164).

⁷⁴⁹ Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*, c. 2/387 (Hd. No.: 1731).

⁷⁵⁰ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme, *Sahih-i İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 3. bs (el-Mektebetü'l-İslâmî, 2003), c. 1/698 (Hd. No: 1438).

⁷⁵¹ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Davud*, c. 4/667 (Hd. No.: 3062).

⁷⁵² Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre Tirmizî, *Sünenü Tirmizî (el-Câmiu'l-kebir)*, thk. Beşşar Avvad, 1. bs (Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslami, 1996), c. 1/500 (Hd. No.: 490).

⁷⁵³ İbn Hanbel, *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, c. 5/7 (Hd. No.: 2785).

Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn, Sabîh el-Huldî el-Merrâk (ö. ?) hakkında Huld bölgesinde yaşadığını ve Osman b. Affân ve Mü'mimlerin annesi Aîşe'den (rah.) hadis nakleden pis bir yalancı olduğunu söylemişlerdir.⁷⁵⁴

Ebû Hayseme ve Ahmed b. Hanbel, Ebû Hafs Ömer b. Saîd ed-Dimeşkî'nin⁷⁵⁵ (ö. 225/839-40) yanına hadis yazmak için giderler. Ebû Hafs, Ebû Abdurrahman Saîd b. Beşir'in (ö. 168/784-85) kitabını çıkarır. Ama onun Saîd b. Ebî Arûbe'ye (ö. 150/767-68) ait hadisler olduğunu gördüklerinde Ebû Hafs'dan hadis almazlar.⁷⁵⁶

Ebû Ya'lâ, Ebû Hayseme'nin Ebû Kâmil Muzaffer b. Mudrik el-Horasânî hakkında Kûfelilerin Veki'sinden ve Basralıların Abdurrahman'ından aşağı kalmayacağını söylediğini aktarmaktadır.⁷⁵⁷

Ebû Hayseme, Ebû Amr b. el-Alâ en-Nahvî (ö. 154/770-71) hakkında "*la be'se bihi*" dedikten sonra ezber yapmadığını söylemiştir.⁷⁵⁸ Ebû Abdullah Fadl b. Mûsâ es-Sînânî hakkında "*emirul mü'minin*" sıfatını kullanmıştır.⁷⁵⁹ Ebû'l-Fadl Nasr b. Müzâhim el-Makbûrî el-Kufî el-Attâr (ö. 212/827/828) için "*kezzab idi*" demiştir.⁷⁶⁰ Ebû Hayseme, Ebû Sufyan Muhammed b. Humeyd'in sika⁷⁶¹ ve Ebû Cafer el-Medâinî'nin kezzab olduğunu belirtmiştir.⁷⁶²

Ebû Hayseme, Ebû Sehl Nasr b. Bâb el-Horasânî (ö. 193/808-09) için "*kezzab*" hükmünü vermiştir. Abdullah, babası Ahmed b. Hanbel'e bunu bildirdiğinde Nasr'ın İbrahim es-Sâîğ'den (ö.) hadis dinlediğini söylediği için onun suçlandığını ama onun şehriden olduğu için es-Sâîğ'den hadis dinlemesinin inkar edilecek bir durum

⁷⁵⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 10/461; İbn Maîn, *Târîhu Yahya b. Maîn*, c. 4/205, 391-392; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, c. 5/136.

⁷⁵⁵ Ömer b. Sa'id zayıf bir râvi dir bkz: İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, c. 7/453-454.

⁷⁵⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 6/111; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 13/35.

⁷⁵⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 15/158; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 5/197.

⁷⁵⁸ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 3/616.

⁷⁵⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, c. 1/195.

⁷⁶⁰ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1986), c. 3/160.

⁷⁶¹ İbn Şâhin, *Târîhu esmâ'i's-sikât*, 213.

⁷⁶² İbn Şâhin, *Kitâbu târihi esmâ'i'd-duafâ ve'l-kezzâbîn*, 116.

olmadığını söylemiştir. Bundan dolayı Ebû Hayseme gibi onu yalancı olarak nitelermeye cüret edemeyeceğini belirtmiştir.⁷⁶³

Ebû Hayseme, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellam b. Ubeydillâh el-Basrî (ö. 231/845-46) hakkında onun kadercilikle itham edildiğini bundan dolayı ondan hadis yazmadıklarını ve ondan sadece şiir yazdıklarını belirtmiştir.⁷⁶⁴ Muhammed b. Sellam zaten bir ediptir. Şairlerin tabakalarıyla ilgili bir kitap tasnif ettiği de kaynaklarda geçmektedir. Lakin Sıbt İbnü'l-Cevzi muhaddislerin genelinin bu kişinin saduk ve sika kanaatinde olduğunu söylemektedir.⁷⁶⁵

Şa'bi, Ali b. Medîni ve Ebû Hayseme Hz. Ali'in (ra) arkadaşı Ebû Züheyr el-Hâris b. Abdillâh el-Hemdâni (ö. 65/684-85) için "*kezzab*" ifadesini kullanmışlardır. Zehebî ise Şa'bi'nin bunu hata anlamında kullanıldığını zira Hâris'ten rivayeti olduğunu söylemektedir.⁷⁶⁶ Buradan Ali b. Medîni ve Ebû Hayseme'nin bunu yalancı anlamında kullandığı da ortaya çıkmaktadır. Zehebî ardından "*la yuhteccu bihi*" den "*sika*"ya varacak şekilde alimlerin onun hakkındaki sözlerini aktarmaktadır. Bazı alimlerin onu "*insanların en fakihî*", "*en iyi hesap bilenî*" ve "*en iyi faraiz bilenî*" gibi sözlerinden yalancı olmasa da hadisten çok fıkıhla ilgilendiği ve hadiste zayıf olduğu söylenebilir. Burada Ebû Hayseme de "*kezzab*" ifadesini hata anlamında kullanmış olabilir. Zehebî de zaten onu Kûfe alimlerinden bir fakih olarak görmektedir.

Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn, Affân b. Müslim'den 219 senesinin Safer ayından sonra hadis almayı bıraktıklarını ve ardından birkaç gün sonra onun vefat ettiğini söylemişlerdir.⁷⁶⁷

Ebû Hayseme, yalancılıkla itham olunan Ebû Davud Süleyman b. Amr'ın Mısırlı Ebû Reça Yezid b. Ebî Habîb'den (ö.128/745-46) hadis rivayet ettiğini, "*Ama sen Mısır'a*

⁷⁶³ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 8/469; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 15/377; İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, c. 8/283; İbn Şâhin, *Zikru men ihtelefe'l-ulemâu ve nukkâdu'l-hadis fihî*, 98.

⁷⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 11/172.

⁷⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, c. 14/420-421.

⁷⁶⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 2/625-626.

⁷⁶⁷ Zehebî, c. 5/401.

gitmedin.” denildiğın de ise, “*Mısır’da değil Babu’l-ebvâb’da hadis aldım.*” diyerek kendisini kurtarmaya çalıştığını gösteren olayı anlatmaktadır.⁷⁶⁸

Bu örneklerin çokluğu Ebû Hayseme’nin cerh ve tadil alanında önemli bir yere sahip olan bir imam olduğunu göstermektedir. Ayrıca Ebû Hayseme’nin gerçekleştirdiği cerh ve tadiller genellikle Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn ile örtüşmektedir. Özellikle bu üç ismin kırk küsur râvinin cerh edilmesinde birbirlerinden habersiz olarak ittifak ettiklerini belirtmiş ve ortak bir ilmi zeminlerinin olduğuna vurgu yapmıştık. Buna rağmen Ebû Hayseme ne Yahya b. Maîn’i ne de Ahmed b. Hanbel’i taklit edip bire bir onların sözlerini tekrarlamıştır. Lüzum gördüğünde onlara muhalefet etmekten çekinmemiştir. Nasr b. Bâb el-Horasânî ve ileride zikri gelecek olan Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî hakkında Ahmed b. Hanbel’e muhalefet etmiş ve farklı bir görüş tercih etmiştir. Bu tavrı daha önceden zikrettiğimiz Ravh b. Abâde hakkında olumsuz konuşan hocası Affân b. Müslim’e de göstermiş ve nakilci bir yönü olduğu gibi nakd eden bir tarafının olduğunu da ortaya koymuştur. Aktardığımız örneklerde Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ali b. Medîni gibi alimlerin söz söylemediği kimseler hakkında kendine has hükümlerinin bulunması Ebû Hayseme’nin başlı başına bir cerh ve tadil imamı olduğunu ortaya koymaktadır.

3.4. İlel İlmindeki Yeri

Ebû Hayseme elde ettiği yetkinlikle ilel alanında da söz sahibidir. Zaten onun gibi hadiste önde gelen bir imamın bu alanda söz söylememesi garip bir durum olurdu. Özellikle Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ali b. Medîni gibi isimlerle anılması Ebû Hayseme’nin de ilel noktasında birikiminin olduğuna işaret etmektedir.

Diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da Ebû Hayseme’nin konumu hem faal olarak hem de bir râvi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda faal olarak yer aldığını gösteren bazı örnekler aşağıdaki gibidir:

Erkeklik uzvuna dokunanın abdest alması gerektiğini bildiren hadis Zeyd b. Hâlid > Urve b. Zübeyr > Muhammed b. Müslim es-Zührî senedi ile gelmiştir. Hadisi rivayet

⁷⁶⁸ es-Seyyid Ebu’l-Meâti en-Nûri vd., *el-Camiu fi’l-cerhi ve’t-tadil*, c. 1/342.

eden Ebû Hayseme bunun vehm olduğunu, Urve'nin bunu Busra'dan rivayet ettiğini söylemiştir.⁷⁶⁹ Yine “*Cinsel organına dokunan abdest alsın.*”⁷⁷⁰ hadisini Ebû Hayseme Yakub b. İbrahim > babası > İbn İshak > Muhammed b. Müslim ez-Zührî > Urve b. Zübeyr > Zeyd b. Halid el-Cühenî > Resulullah (sav.) senedi ile aktardıktan sonra bunun vehm olduğunu ve doğru olan hadisin Urve b. Zübeyr'in Sebre'den⁷⁷¹ rivayet ettiğini söylemiştir.⁷⁷²

“*Resûlullah (sav.) namazda iken gözleri ile sağa ve sola bakar ama sırtını çevirerek bakmazdı.*”⁷⁷³ hadisi Yahya b. Maîn'in yanında aktarılınca Ebû Hayseme, “*Bu hadisi Veki rivayet etmektedir ve mürseldir.*” demiştir. Yahya, “*Peki o sana kimden naklediyor?*” dediğinde ise Ebû Hayseme, “*Mü'minlerin emiri Fadl b. Mûsâ'dan (ö. 192/807-08).*” şeklinde cevap vermiştir.⁷⁷⁴ “Mü'minlerin emiri” sıfatı ilimdeki yerini vurgulamak içindir. Ebû Nuaym el-Mülâi Fadl b. Dukeyn onun İbn Mübarek'ten daha sebt olduğunu söylemektedir.⁷⁷⁵ Bu ayrıca Fadl b. Mûsâ hakkında Ebû Hayseme'den bir tadildir.

Ebû Umeyye Muhammed b. İbrahim (ö. 273/886-887) Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ebû Hayseme'nin hadis meclislerinde, “*Ammar'ı başkaldırmış bir topluluk öldürecektir.*” hadisini müzakere ettiklerini ve bu konuda hiçbir sahih rivayetin bulunmadığını söylediklerini aktarmaktadır.⁷⁷⁶

⁷⁶⁹ Râfiû, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, c. 2/27.

⁷⁷⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, 1. bs (Riyad: Daru'l-muğni, 2000), c. 1/564 (Hd. No.: 752); İbn Hanbel, *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, c. 19/36, 45/19 (Hd. No.: 21689, 27294); Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik Bezzâr, *Müsnedü Bezzâr (el-Bahrü'z-zehhâr)*, 1. bs (Medine: Mektebetü'l-ulumu ve'l-hikem, 1988), c. 9/219 (Hd. No.: 3762); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, c. 1/73 (Hd. No.: 441).

⁷⁷¹ Bu noktada tahricini vermiş olduğumuz yerlerde hadislerdeki ifade “Sebre” yerine “Busra”dır. Yani ilk iki harf yer değiştirmiştir. Dolayısıyla İbn Adî'nin kitabının basımında bir hata olmuş olabilir. Ebu Hayseme'nin sözünün aktaran Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) Marifetü's-süneninde de Busra olarak geçmektedir. Bu da el-Kâmil'de baskı hatası olduğu kanısını kuvvetlendirmektedir. Bkz.: Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî Beyhâkî, *Marifetü's-süneni ve'l-âsâr*, thk. Abdulmu'ti Emîn Kal'acı, 1. bs (Haleb: Daru'l-va', 1991), c. 1/391 (Hd. No.: 1031,1032).

⁷⁷² İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, c. 7/270.

⁷⁷³ Tirmizî, *Sünenü Tirmizî (el-Câmiu'l-kebîr)*, c. 1/583; İbn Huzeyme, *Sahih-i İbn Huzeyme*, c. 1/274 (Hd. No.: 485); Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi sahih-i ibn hibban*, ed. İbn Balbân, thk. Şuayb Arnavut, 1. bs (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1988), c. 6/66 (Hd. No.: 2288, sahih); Taberânî, *el-Mucemu'l-kebîr*, c. 11/223 (Hd. No.: 11559); Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, c. 1/362 (Hd. No.: 864, sahih); Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*, c. 2/454 (Hd. No.: 1864).

⁷⁷⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, c. 1/195.

⁷⁷⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, c. 9/104.

⁷⁷⁶ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Müntehab min ileli'l-halâl*, 1. bs (Riyad: Daru'r-râye, 1998), c. 1/222.

Ebû Hayseme, Yezid b. Harun > Süfyan es-Sevrî > Zübeyd > Abdurrahman b. Ebî Leyla senedi ile Ömer'in (ra.), "*Kurban Bayramı Namazı iki rekattır. Ramazan Bayramı Namazı iki rekattır.*" dediğini aktardıktan sonra Yezid b. Harun'un teferrüt ederek Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın rivayeti "semi'tu" lafzı ile rivayet ettiğini söylemiştir. Diğerlerinin ise hadisi Ömer'den "an" lafzı ile rivayet ettiğini belirterek ilgili rivayetleri vermiştir.⁷⁷⁷

Ebû Hayseme'ye Ebû Bekir el-Hanefî (ö. 204/ 819-20) ve Ebû Ali el-Hanefî (ö. 209/ 824-25) sorulmuş, o da Ebû Ali'yi tercih etmiştir.⁷⁷⁸

İlel alanında râvi görevi de gördüğünü ortaya koyan bir örnek aşağıdaki gibidir:

Ebû Hayseme, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Müsennâ el-Ensârî el-Basrî'nin (ö. 215/830) Peygamber'in (sav.) oruçlu ve ihramlı iken hacamat yaptırdığına dair rivayeti İbn Abbas > Meymune b. Mihran > Habîb b. eş-Şehîd kanalı ile aktardıktan sonra Muaz b. Muaz el-Anberî ve Yahya b. Saîd el-Kattân'ın bu rivayeti reddettiğini söylemiştir.⁷⁷⁹ İmam Nesâî (ö. 303/915) de bu hadisin Habîb tarihiyle sadece el-Ensârî'nin rivayet ettiği için münker olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁰ Bağdadî de Nesâî'nin söylediğine vurgu yapmıştır.⁷⁸¹

3.5. Tenkit Edilen Rivayetleri

Ebû Hayseme ne kadar büyük bir hadis imamı olsa da diğer alimler gibi hata yapmaktan ve tenkit edilmekten kurtulamamıştır. Onun rivayetlerine yapılan bazı tenkitler aşağıdaki gibidir:

"*Şehirler kılıç ile feth olunmuştur. Ama Medine Kurân ile feth olunmuştur.*" rivayeti Ebû Hayseme > Muhammed b. el-Hasan el-Medîni > Malik > Hişâm b. Urve > Urve > Aişe (ra) > Resulullah (sav.) isnadı ile gelmiştir. Seneddeki Muhammed b. el-Hasan alimler

⁷⁷⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü 't-tehzîb*, c. 6/261-262.

⁷⁷⁸ es-Seyyid Ebu'l-Meâtî en-Nûrî vd., *el-Camiu fi'l-cerhi ve't-tadil*, c. 2/123, 2/164.

⁷⁷⁹ İbn Hanbel, *Kitâbu'l-ileli ve marifeti'r-ricâl*, c. 2/28; Rabat ve İ'd, *el-Camiu li ulimi'l-imam Ahmed*, c. 19/256.

⁷⁸⁰ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali Nesâî, *es-Sünenü'l-kübra*, 1. bs (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2001), c. 3/343-344 (Hadis No: 3218).

⁷⁸¹ Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, c. 3/407.

tarafından “hadis çalardı”, “metruku’l-hadis”, “kezzab” ve “sika değildir” hükümleri ile cerh edilmiştir.⁷⁸² İbn Adî, Muhammed b. el-Hasan’ın bu hadisinin reddedildiğini söylemektedir.⁷⁸³ Ahmed b. Hanbel ise bunun münker bir hadis olduğunu ne Hişam’ın ne de Malik’in bu rivayeti dinlemediklerini ve bu sözün Malik’in kendi sözü olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁴

Müslim b. Haccac, Ebû Hayseme’den İshak b. İsa > İbn Lehîa > Mûsâ b. Ukbe > Bîsr b. Said > Zeyd b. Sâbit kanalı ile Peygamber’in (sav.) Mescid’de hacamat olduğunu belirten hadisi aktardıktan sonra bu hadisin her yönden fasit olduğunu ve hadiste fahiş bir hata olduğunu belirtmiştir. Hem metninde hem de senedinde hata olduğunu, İbn Lehîa’nın metinde tashif yapıp “ihtecera/alan edindi (احتجر)” olan kelimeyi “ihteceme/hacamat oldu (احتجم)” olarak rivayet ettiğini ve senedinde ise Mûsâ ile Bîsr arasında Ebû’n-Nadr’ın bulunduğuna dikkat çekmiştir. Bu hatanın nedenini ise hadisin hocandan dinlenmeyip Mûsâ’dan yazı ile alınmasına bağlamaktadır.⁷⁸⁵

Ebû Zur’a er-Razî’ye Ebû Hayseme’nin Şebâbe > Muğira b. Müslim > Ata > İbn Abbas tariki ile rivayet ettiği, “Kim anne ve babasını razı etmiş bir halde sabahlarsa Cennet’ten kendisine açılmış iki kapıya sahip bir şekilde sabahlamış olur.” hadisi hakkında Muğira’nın Ata’dan bir şey dinlemediğini ve hadisin mürsel olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁶

Ebû Hayseme’nin Hasan b. Mûsâ > İbn Lehîa > Derrâc > Ebû’l-Heysen > Ebû Said tarikiyle rivayet ettiği, “Cehennem’in dört duvarı vardır. Her duvarının kalınlığı ise kırk sene uzunluğundadır.” hadisi için İbnü’l-Cevzi hadisin sahih olmadığını ve İbn Lehîa’nın “zâhibu’l-hadis” olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁷

Ukaylî (ö. 322/934) Ebû Hayseme’nin, Yezid b. Harun > Kaz’a b. Suveyd el-Bâhilî > Asım b. Mahled > Ebû’l-Eş’as > Şeddâd b. Evs kanalı ile rivayet ettiği, “Kim yatsı

⁷⁸² İbn Adî, *el-Kâmil fî du’afâ’i’r-ricâl*, c. 7/370.

⁷⁸³ İbn Adî, c. 7/372.

⁷⁸⁴ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *Kitâbu’l-mevduât*, 1. bs (el-Mektebetü’s-selefiyye, 1966), c. 2/216-217.

⁷⁸⁵ Müslim b. Haccâc, *Kitâbu’t-temyîz*, 2. bs (Riyad: Şirketu’tibaâti’l-arabiyye, 1982), 187-88.

⁷⁸⁶ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebi Hâtim, *Kitâbu’l-ilel*, 1. bs (Matâbiu’l-hamîdî, 2006), c. 5/474-475.

⁷⁸⁷ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *el-İlelu’l-mütenâhiyye fî’l-ehâdîsi’l-vâhiyye*, 1. bs (Lahor: Daru neşri’l-kütübi’l-islamiyye, 1979), c. 2/453.

vaktinden sonra şiiirden bir beyit okursa o gecenin namazı ondan kabul olmaz.” hadisinin uydurma olduğunu, Asım’ın meçhul olup teferrüt ettiği ve Kaz’a’nın ise hatası çok olan muzdarib biri olduğu söylenmiştir. Lakin İbn Hacer ve Suyûtî, Asım’ın meçhul olmadığını ve İbn Maîn’in Kaz’a’yı tevsik ettiğini söyleyerek hadisin hasen seviyesinde olduğunu söylemişlerdir.⁷⁸⁸

Ebû Hayseme’nin teferrüt ettiği diğer bir rivayet ise Resûlullah’ın (sav.) ashabına yönelik olarak söylediği, *“Sizden Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamanız, hakkı dışında Allah’ın haram kılmış olduğu bir nefsi öldürmemeniz, zina yapmamanız ve çalmamanız üzere biat alıyorum. Kim bunlardan birini yaparsa ona had cezası uygulanır -veya- had vurulur ve bu onun için kefarettir olur. Kimin de bu yaptığı günah ortaya çıkmaz ise hesabı Allah aittir. Kim de bunları yapmazsa Cennet ona gerekli olur.”* rivayetidir. Senedi Ebû Hayseme > Muhammed b. Abdirrahman > Eyyüb > Amr b. Şuayb > babası Şuayb > dedesi > Resulullah (sav.) olan Eyyüb’ün bu rivayetini Muhammed b. Abdirrahman’dan sadece Ebû Hayseme rivayet etmiştir ve bu rivayet garib addedilmiştir. Ebû Haysem’den en fazla rivayeti olan Ebû Ya’la Ebû Hayseme’nin müsned, mevkuf ve tefsire dair rivayetlerini topladığını ama bu hadisini sadece talebesi Hâmid el-Belhî’nin rivayet ettiğini söylemektedir.⁷⁸⁹

Ebû Hüreyre’nin (ra.), *“Mü’minin iki eşi vardır. Elbiseleri arasından bacağına iliği gözüdür.”* rivayeti Ebû Hayseme > Muâz b. Hişâm > Hişâm > Katade > Hallâs > Ebû Rafi’ senedi ile gelmektedir. İbnü’l-Kayserânî (ö. 507/1113) Muâz b. Hişâm’ın sika olduğunu ama bu rivayetin babasından teferrüt ettiği rivayetlerin arasında olabileceğini söylemektedir.⁷⁹⁰

Resûlullah’ın (sav.) kadın elinin belli olması için kına yakılmasını emrettiği hadisi Ebû Hayseme > Hüseyin b. Mûsâ > Muti’ b. Meymûn el-Anberî > Safiyye bint Usme > Aişe (ra.) senedi ile gelmektedir. İbn Adî, Muti’ in bu hadisinin mahfuz olmadığını söylemektedir.⁷⁹¹

⁷⁸⁸ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *el-Le’âli’l-masnû’a fi’l-ehâdisi’l-mevzû’a*, 1. bs (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1996), c. 1/199.

⁷⁸⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fi du’afâ’i’r-ricâl*, c. 7/405; Ebû’l-Fazl Muhammed b. Tâhir İbnü’l-Kayserânî, *Zahîretü’l-huffâz el-muḥrec ‘ale’l-hurûf ve’l-elfâz*, 1. bs (Riyad: Daru’s-selef, 1996), c. 1/194-195.

⁷⁹⁰ İbnü’l-Kayserânî, *Zahîretü’l-huffâz el-muḥrec ‘ale’l-hurûf ve’l-elfâz*, c. 4/1958 (Hd. No.: 4501).

⁷⁹¹ İbn Adî, *el-Kâmil fi du’afâ’i’r-ricâl*, c. 8/224-225.

Resûlullah'ın (sav.) abdest bozduktan sonra kendisine verilen selamı almak için duvardan teyemmüm yaptığını bildiren hadisi Ebû'l-Kasım el-Beğavi, Ebû Hayseme > Yakub b. İbrahim > İbrahim (babası) > Muhammed b. İshak > Umeyr mevlâ Abdullah b. Abbas > Ebû Cuheym senedi ile rivayet etmektedir. El-Hâkim el-Kebîr (ö. 378/988) Umeyr ile Muhammed b. İshak arasından Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec'in olduğunu ve hatanın Ebû Hayseme'den veya Ebû'l-Kasım el-Beğavi'den kaynaklanmış olabileceğini söylemektedir.⁷⁹²

Ebû Ya'la, Ebû Hayseme'den yol üzerinde bir hayvan leşi ile karşılaşan Resûlullah'ın (sav.), "*Muhakkak ki dünya, bunun insanlar nezdindeki değersizliğinden Allah katında daha değersizdir.*" hadisini Muhammed b. Musab > Evzaî > Zührî > Ubeydullah b. Abdillâh > İbn Abbas senedi ile rivayet etmiştir. Dârekutnî Muhammed b. Musab'ın hadisin metninde vehm yaptığını söylemektedir.⁷⁹³ Ama bu vehmin ne olduğunu açıklamamaktadır.

3.6. Bidatçılardan Rivayetleri

Kaynaklarda imamın bidatçılardan rivayet etme noktasındaki görüşüne ışık tutabilecek bir olaydan bahsedilmektedir. Olay şu şekildedir:

Ebû Hayseme Rusâfe Mescid'inde namaz kılmaktadır. Öğle ile ikinci arası nafîle namaz kılmak genelde onun adettir. Yahya b. Maîn öğle namazını kıldıktan sonra bir köşeye çekilmiştir. O sırada Ahmed b. Hanbel'in elçisi gelir. Ebû Hayseme namazı kısa tutar ve selam verip oturur. Elçi, "*Ahmed b. Hanbel sizi Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî'den çok rivayet yaptığınızdan dolayı uyarıyor ve ondan hadis aktarmamanızı istiyor. Çünkü onun Muâviye hakkında olumsuz konuştuğunu söylüyor.*" der. Yahya b. Maîn de, "*Öyleyse Ahmed'e söyle o da Abdurrezzak'tan hadis aktarmasın. Zira onun da Osman b. Affân'a dil uzattığını duyduk.*" der ve Osman'ın Muaviye'den daha faziletli olduğunu söyler.⁷⁹⁴

⁷⁹² Hâkim el-Kebîr Kerâbisî, *el-Esami ve'l-kuna*, c. 2/227.

⁷⁹³ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Talîkâtu'd-Dârekutnî ale'l-mecrûhîn li İbni hibbân el-büstî*, 1. bs (Kahire: el-Fârûk el-hadisiyye li't-tibâave'n-neşr, 1994), 252.

⁷⁹⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 16/612; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk*, c. 36/188-189.

Ahmed b. Hanbel'in arkadaşlarını bizzat değil bir elçi ile uyarması, onlara karşı takındığı tavır ve Yahya b. Maîn'in cevap tarzı bizde bu olayın Mihne'den sonra gerçekleştiği izlenimini uyandırmaktadır. Çünkü olay aralarının iyi olmadığını göstermektedir. Kanaatimizce Ahmed b. Hanbel, Ebû Hayseme ve İbn Maîn ile arkadaşlık bağlarını kopardığı gibi ilmi olarak da onlara müteşeddid bir tavır takınmaya başlamıştır. Zira Ahmed b. Hanbel'e göre Mihne'nin şiddetlenmesi ve İshak b. İbrahim'in diğer alimlere karşı daha cüretkâr olmasının nedeni, sorguya çekilen ilk isimlerin gevşeklik gösterip yeterince sabırlı olmamasıdır. Kanaatimizce bu sebepten dolayı onlara ilmi olarak da daha katı davranmaya başlamıştır.

Ahmed b. Hanbel teşeyyü' ile itham edilen Abdurrezzak'tan hadis yazmasından dolayı ayıplandığında ise onun bidatinden geri döndüğünü söylemektedir. Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn'e göre ise Ubeydullah b. Mûsâ sikadır.⁷⁹⁵ Kaynaklarda Ubeydullah b. Mûsâ hakkında hadis hâfızı olsa da teşeyyü' bidatine sahip olduğu belirtilmektedir.⁷⁹⁶ Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in arkadaşlarına yönelik yukarıdakine benzer sert tavırları hadis rivayetinde gösterdiği hassasiyet ve Mihne dönemi olayları ile alakalıdır. Zira o kendi yöntemi ve siyasi duruşu itibari ile tutarlıdır. Ubeydullah'tan hadis aktarmada dikkatli olduğu gibi Abdurrezzak'tan da görüşünden döndüğü için hadis almıştır. Ebû Hayseme Ubeydullah'tan 25, Buhari 52, Müslim ise 31 hadis tahrîc etmiştir. Bu da göstermektedir ki Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn de Buhari ve Müslim gibi onun bidatinin rivayetlerine zarar vermediği kanısındadır. Bundan dolayı onu sika olarak görmektedirler. Zaten Yahya b. Maîn'in verdiği cevaba bakarsak Ubeydullah'ın bidatinin rivayetini düşürmeyecek derecede olduğunu söylemektedir. Abdurrezzak'ın da böyle bir ithama maruz kaldığı ve eğer rivayetlerine zarar vermeyen bidatlerinden dolayı bu gibi hâfızlar terk edilecek olsaydı daha başka isimlerin de terkedilmesi gerektiğini göstermektedir.

Ebû Hayseme'nin bidatçılardan rivayet ettiği diğer bir örnek de şudur: Resûlullah'ın (sav.) ailesini Ramazan'ın son on gününde geceleri uyandırdığını bildiren hadisi Ebû Hayseme, Abdirrahman b. Mehdî > Süfyan b. Uyeyne ve Şu'be > Ebû İshak > Hubeyra > Hz. Ali senedi ile aktarmaktadır. Seneddeki Hubeyra b. Yerîm (ö. 66/685-86) itham edilmiştir. Muhtâr es-Sekafî'nin (ö. 67/687) taraf olduğu bir savaşta onun çirkin ve

⁷⁹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, c. 7/53.

⁷⁹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 9/555.

kötü bir durumda olduğu aktarılmaktadır. Buhârî onun Muhtâr'ın ordusundaki yaralıları yardım ettiğini nakletmektedir.⁷⁹⁷ Zikredilen çirkin durum bu olabilir. Buna binaen Muhtârî⁷⁹⁸ olduğu söylenmiştir.⁷⁹⁹ İbn Hacer bu cerhleri Şiilikten dolayı ayıplanma olarak sunmaktadır.⁸⁰⁰ İbn Sâd onun maruf, tanınan biri olduğunu ama rivayetlerine güvenilemeyeceğini söylemektedir.⁸⁰¹ Ahmed b. Hanbel, Hubeyrâ b. Yerîm hakkında “*la be'se bi hadisi*” demiştir. Nesâî “*leyse bi'l-kaviy*”, İbn Harrâş (ö. 91/709-10) ise “*zayıf*” hükmü vermiştir. Ebû Hatim ve Yahya b. Maîn onu meçhul gibi görmüş ve hadislerinin muhtec olmadığını belirtmişlerdir. Lakin garib hadisler rivayet etse de Yahya b. Maîn ve Abdurrahman b. Mehdî'nin onun hadislerini terk etmediği nakledilmektedir.⁸⁰² Buna göre İbn Maîn'in ve İbn Mehdî'nin onun hadislerini mutâbaat için kullanmış olmaları mümkündür. İbn Adî, Hubeyra b. Yerîm'in münker hadisler rivayet etse de yukarıdaki hadisinin müstakim olduğunu söylemektedir.⁸⁰³

Yukarıdaki örnekleri incelediğimiz zaman Ebû Hayseme'nin, bidati rivayetlerini etkilemeyecek olan bidatçılardan hadis nakletmekte bir problem görmediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Ebû Hayseme'nin, Ebû Abdillah Muhammed b. Sellam b. Ubeydillah el-Basrî'nin kadercilikle itham edildiği ve ondan hadis alınmaması gerektiğini söylediğini belirtmiştik. Bu durum Ebû Hayseme'nin Muhammed b. Ubeydillah'ın bidatinin ve onun şiddetinin rivayetlerine zarar verdiğini düşündüğünü göstermektedir.

⁷⁹⁷ Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr*, c. 8/241.

⁷⁹⁸ Muhtâr es-Sekafi ilk defa mehdilik düşüncesini çıkartanlardan biridir. Ölümünden sonra onun uç düşünceleri farklı isimler altında mezhepleşmiştir. Muhtârîye mezhebi de onlardan biridir. Bkz.: “Muhtâr es-Sekafi - TDV İslâm Ansiklopedisi”, TDV İslam Ansiklopedisi, erişim: 23 Haziran 2022, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhtar-es-sekafi>.

⁷⁹⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Mizânu 'l-itidâl fi nakdi 'r-ricâl* (Beyrut: Daru'l-mârifê, t.y.), c. 4/293.

⁸⁰⁰ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Takribu 't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvame, 3. bs (Haleb: Darü'r-reşîd, 1991), 570.

⁸⁰¹ İbn Sa'd, *Kitâbü 't-tabakâti 'l-kebîr*, c. 8/290-291.

⁸⁰² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü tehzîbi 'l-kemâl*, c. 12/127-129.

⁸⁰³ İbn Adî, *el-Kâmil fi du 'afâ 'i 'r-ricâl*, c. 8/450.

3.7. Hadis Müzakeresi ve Meclisleri

İlk bölümde “Ebû Hayseme’nin Fıkıh İlmindeki Yeri” isimli başlıkta vermiş olduğumuz müzakere hadisinde değinilmesi gereken ikinci nokta ise hadis müzakeresi ve meclislerinin mahiyeti hakkındadır.

Ebû Hayseme ve Yahya b. Maîn’in hazır bulunduğu bir müzakere meclisine gelen gassal kadın, orada gördüklerini şöyle anlatmaktadır: “*Resulullah (sav) şöyle dedi.*”, “*Bunu falanca rivayet etti.*”, “*Falancadan başkası rivayet etmedi.*”, “*Bu hadisi bize falanca rivayet etmiştir.*”, “*Bu hadisi falancanın rivayetinden tanıyoruz.*”, “*O hadisin tarikleri şunlardır.*” dediklerini işittim.”⁸⁰⁴ Açık bir şekilde görüldüğü gibi Ebû Hayseme ve bu mecliste bulunanların müzakere sistemi önce hadisin metnini ardından da hadisi rivayet eden râvileri müzakere etmektir. Diğer taraftan özellikle illel konusunda oldukça yararlı olan, bu hadisin falancadan başkasının rivayet etmemesinin altının çizilmesidir. Ayrıca hadisin kendisinin rivayeti ile tanındığı kişileri, hadisin rivayet edildiği tarikleri ve kendilerine bu hadisi aktaran hocalarının da müzakere edilip zihinlerde canlı tutulduğu da anlaşılmaktadır.

Ebû Huzeyfe Abdullah b. Mervan b. Muaviye’nin (ö. 231/845-46) Ebû Hayseme’nin meclisinde İbn Abbas’ın, “*Kur’an’daki her “sultan” kelimesi hüccet anlamına gelir.*” sözünü aktardığı kaynaklarda geçmektedir.⁸⁰⁵ Bu da Ebû Hayseme’nin kendisine ait özel hadis meclisleri olduğu ve bu meclislerde Ebû Hayseme dışında başka kimselerin de rivayet aktardığını göstermektedir.

Ebû Hayseme hadis rivayet etmenin keyfiyetine dair bazı rivayetler de aktarmaktadır. Bu rivayetlere göre hoca hadis aktarırken herkese yönelmeli ve içlerinden herhangi birine daha özel bir konum vermemelidir.⁸⁰⁶ Ayrıca hoca, hadisi öğrenciler enerjik ve istekli olduğu zaman aktarmalıdır.⁸⁰⁷ Yürürken veya uzanmış bir şekilde hadis aktarmamalıdır.⁸⁰⁸ Onları bıktıracak kadar hadis rivayet etmemelidir.⁸⁰⁹ Ayrıca kendisi

⁸⁰⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 6/579-580.

⁸⁰⁵ Bağdâdî, c. 11/387.

⁸⁰⁶ Bağdâdî, *el-Câmiu liahlâki râvi ve âdâbi’s-sâmi*, c. 1/305.

⁸⁰⁷ Bağdâdî, c. 1/331.

⁸⁰⁸ Bağdâdî, c. 1/408.

⁸⁰⁹ Bağdâdî, c. 2/128.

de günah işleyerek hâfıza gücünü zayıflatmamalı, hadisin getirdiği şekilde davranarak onunla amel etmeli⁸¹⁰ ve hâfızasındaki rivayetleri sürekli tekrar etmelidir.⁸¹¹ Ebû Hayseme'nin de bu noktalara dikkat ederek hadis meclisleri kurduğunu söyleyebiliriz. Ebû Hayseme'nin hadis meclisini bize tanıtan başka bir örnek de şudur: Ebû Hayseme ve başka kimseler Cuma kılınan büyük mescidde bir müzakere halkasında bulunuyordu. Ebû Hayseme onlara hadis müzakere ettiriyordu. Yahya b. Maîn'i işaret ederek, *“Bana bunu Yahya b. Maîn, Ebû Damra'dan rivayet etti. Ey Ebû Zekeriyya nasıldır bu rivayet?”* dedi. İbn Maîn de *“Evet. Onu bize Ebû Damra, Ubeydullah'tan rivayet etti: Zühri'ye defteri getirilir de okumadan veya kendisine arz edilmeden ona “Bunu senden rivayet ediyoruz.” derler o da ‘Tamam’ derdi”* dedi.⁸¹² Görüldüğü gibi Ebû Hayseme'nin müzakere meclislerinde hadis ve râvi müzakerelerinin dışında önceki alimlerin davranışları ve tutumları da değerlendirilip müzakere edilmektedir. Böylece hadisleri ve rivayetleri değerlendirmede belli bir sistem ve usul takip edilmekte ve oluşturulmaktadır.

Müzakere ortamını gösteren bir başka örnek de şudur: Ebû Hayseme, Yahya b. Maîn'e, *“Yahya b. Said > Şu'be > İbrahim > el-Esved kanalı ile gelen falanca hadisi biliyor musun?”* diye sordu. Yahya, *“Evet. Ondan başka birinden duymadım. O rivayeti de başka biri rivayet etmemiştir.”* dedi. Ebû Hayseme'ye, *“Size kim rivayet etti?”* diye sorulunca *“Yahya b. Said el-Kattan.”* diye cevap verdi.⁸¹³ Böylece hadis müzakeresinin karşılıklı sorular sorularak da yapıldığı görülmektedir. Orada bulunanlar diğer kimselerin bilmediğini düşündükleri bilgileri onlara soru sorarak öğretmektedirler. Böylece nadir bilgiler de zihinlerde canlı tutulmuş olmaktadır.

Ebû Hayseme, Şam'ın büyüklerinden bir büyük geldiğinde içlerinde Ebû Ali Harun b. Maruf el-Mervezî (ö. 231/845-46), Ahmed b. Hanbel, Ahmed ed-Devrakî (ö. 246/860), Abdullah b. er-Rûmî (ö. 235/849-50) ve Yahya b. Maîn'in de hazır bulunduğu bir meclise gelen alimlerden istifade etmek için katılmıştır.⁸¹⁴ Bu meclis

⁸¹⁰ Bağdâdî, c. 2/258.

⁸¹¹ Bağdâdî, c. 2/266.

⁸¹² İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, c. 2/148-149.

⁸¹³ İbn Maîn, c. 2/59.

⁸¹⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 16/268-269; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, c. 1/215-216; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 11/203-204.

aynı zamanda bir kitabet meclisidir. Şam'dan gelen alim kitabı eline almış ve Harun b. Maruf'a imla ettirmiştir.

Ebû Hayseme'nin rivayet ettiği ve hadislerin müzakere edilme zamanını gösteren bir rivayet de mevcuttur. Bu rivayete göre öğrenciler hocalarından hadisleri öğrendikten hemen sonra onları aralarında müzakere ederlerdi ve böylece rivayetleri hafızalarına kazımaya çalışırlardı.⁸¹⁵

Ebû Hayseme'nin meclisinde yaşı küçük kimselerinde bulunduğu ve dahi söze girerek fikirlerini beyan ettiğini gösteren bir örnek şudur: Kuteybe b. Said içlerinde Ebû Hayseme, Ahmed b. Hanbel ve Ali b. Medîni gibi isimlerin bulunduğu bir mecliste Abdullah b. Cafer b. Nuceyh el-Medîni'den (ö. 178/794-795) rivayet edince orada bulunan bir çocuk, Abdullah'ın kendi oğlu Ali'nin ondan razı olmadığını belirterek Kuteybe'nin Abdullah'tan rivayet etmesini eleştirmiştir.⁸¹⁶

Ebû Hayseme müzakere meclisinde sened olarak ihtilafı rivayetleri de mevzu bahis ederdi. Bir keresinde Muhammed b. Müslim'in Süfyan b. Uyeyne'ye muhalefet edip rivayeti İkrime > İbn Abbas kanalı ile aktardığını söylemiştir.⁸¹⁷

Ebû Hayseme genellikle Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn ile hadis halkası oluştururdu. Bundan dolayı İmam Şafîi Bağdat'a gelip İmam Ahmed onun meclisine mülazemet edince Yahya b. Maîn bundan yakınmış ve Ahmed b. Hanbel'e bu konuda uyarıda bulunmuştur.⁸¹⁸

Ebû Hayseme'nin hadis meclislerinin süresi hakkında fikir oluşturabilecek bir rivayeti yine kendisi aktarmaktadır. Bu rivayete göre Ebû Hüreyre (ra.) insanlara geceden sabaha kadar hadis rivayet etmiştir.⁸¹⁹ Buna göre Ebû Hayseme'nin de gerek duyduğu zaman hadis meclislerini uzattığı söylenebilir.

⁸¹⁵ Bağdâdî, *el-Câmiu liahlâki râvi ve âdâbi's-sâmi*, c. 1/237.

⁸¹⁶ Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebu Nuaym el-İsfahânî, *Kitabu'd-duafâ*, 1. bs (Daru's-sekâfe, 1984), 97.

⁸¹⁷ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, c. 2/176.

⁸¹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, c. 1/208.

⁸¹⁹ Bağdâdî, *el-Câmiu liahlâki râvi ve âdâbi's-sâmi*, c. 2/58; Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr Sem'ânî, *Edebu'l-implâ ve'l-istimplâ*, thk. Max Weisweiller, 1. bs (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1981), 38-39.

Ebû Hayseme ilginç görünen başka bir müzakere yöntemini de aktarmaktadır. Bu rivayete göre İsmail b. Recâ (ö. 120/737-738) çocukları toplar ve onlara hadis aktarırdı.⁸²⁰ Bu müzakere yöntemi daha çok muhaddisin bireysel olarak hafızasını güçlendirdiği bir idman olarak gözükmektedir.

Ebû Hayseme'nin hadis meclislerindeki edebe dair öğrencisinin aktardığı bir rivayet de şudur⁸²¹: “Bir gün Ebû Hayseme'nin yanındaydık. Hasta, şaşı bir genç geldi. Oturdu ve Ebû Hayseme'nin huzurunda ayaklarını uzattı. Mırıldanıp ses çıkarmaya başladı. Ebû Hayseme: “Ey çocuğum! Arkadaşlarına yük oluyorsun,⁸²² neyin var?” dedi. Bunun üzerine genç sinirlendi ve bineğine binip babasının yanına gitti.” Bağdâdî bu olayı aktardıktan sonra öğrencinin yüzünü hocasına dönmesi gerektiğini söylemektedir.

Ebû Hayseme'nin Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan (ö. 83/702) aktardığı, “*Hadisin canlı kalması ve diri tutulması müzakere edilmesi ile olur. Öyleyse onu müzakere edin.*” rivayeti⁸²³ Ebû Hayseme'nin hadis müzakeresine verdiği önemi göstermek açısından önemlidir.

3.8. Ebû Hayseme ve Hadis Kitaplarındaki Rivayetleri

Ebû Hayseme'nin cerh-tadil ve rical ilimlerinin dışında hadis rivayetinde de önemli bir yeri vardır. *Müsned*'inin olması bizlere onun hadis rivayetindeki yeri hakkında bilgi verse de günümüze ulaşmaması bakımından ilmi olarak onu değerlendirme imkânı pek yoktur. Ancak bu boşluğu onun hadis kitaplarındaki rivayetleri kapatmaktadır. Ebû Hayseme'den pek çok eser sahibi hadis tahrîc etmiştir. Bu isimler ve hadis sayıları aşağıdaki gibidir:

⁸²⁰ Bağdâdî, *el-Câmiu liahlâki râvi ve âdâbi's-sâmi*, c. 1/203.

⁸²¹ Bağdâdî, c. 1/198.

⁸²² “Arkadaşlarına yük oluyorsun.” şeklinde çevirdiğimiz “ente sekîlun (انت تعيل)” ibaresi geçimi zor olan kişi anlamındadır.

⁸²³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Bağdâdî, *Şerafu eshâbi'l-hadis* (Ankara: Daru ihyâi's-sünneti'n-nebeviyye, t.y.), 97.

Tablo 3.1. Ebû Hayseme'nin Hadis Kitaplarındaki Rivayet Sayısı

Sıra	Kitap	Rivayet Sayısı
1	Sahih-i Buhari	12
2	Sahih-i Müslim	764
3	Sahih-i İbn Hibban	337
4	El-Ehâdisü'l-muhtâra	213
5	El-Müstedrek ala's-sahîhayn (Hâkim)	14
6	Sünen-i Nesâî	1
7	Es-Sünenü'l-kübra (Nesâî)	2
8	Sünen-i Ebû Davud	43
9	Sünen-i İbn Mace	2
10	Sünenü'l-Beyhâki el-Kübrâ	82
11	Sünenü'd-Dârekutnî	8
12	Müsned-i Ahmed	34
13	Müsned-i Ebî Ya'la el-Mevsilî	1845
14	El-Metâlibu'l-âliyye	116
15	Şerhu meâni'l-âsâr	4
16	Şerhu müşkili'i-âsâr	2
17	El-Mucemu'l-kebîr (Taberânî)	22
18	El-Mucemu's-sağir (Taberânî)	1
19	El-Mucemu'l-evsat (Taberânî)	3

Kendisinden naklediliş şekilleri:

Tablo 3.2. Ebû Hayseme'den Hadis Naklediliş Şekilleri

Sıra	İsim	Tekrar
1	Ebû Hayseme (أبو خيثمة)	1495
2	Ebû Hayseme Züheyr (أبو خيثمة زهير)	1
3	Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (أبو خيثمة زهير بن حرب)	54
4	Ebî (أبي)	1
5	Ceddî (جدي)	3

Tablo 3.2. (devamı)

6	Hayseme (خيثمة)	1
7	Züheyr (زهير)	814
8	Züheyr Ebû Hayseme (زهير أبو خيثمة)	4
9	Züheyr b. Harb (زهير بن حرب)	919
10	Züheyr b. Harb Ebû Hayseme (زهير بن حرب أبو خيثمة)	4
11	Züheyr b. Harb el-Esedî (زهير بن حرب الأسدي)	1
12	Züheyr b. Harb er-Ruvâsî (زهير بن حرب الرواسي)	1
13	Zühery -hüve- Ebû Hayseme (زهير هو أبو خيثمة)	1
14	Züheyr -hüve- İbn Harb (زهير هو ابن حرب)	8
15	Züheyr -ya'nî Eba Hayseme- (زهير يعني أبا خيثمة)	1
16	Züheyr -ya'nî İbn Harb- (زهير يعني ابن حرب)	1

Diğer taraftan Ebû Hayseme hadisleri mana ile rivayet etme konusunda Zühri'nin, “*Manaya isabet ettiğin zaman problem olmaz.*” sözünü⁸²⁴ ve Ebû'd-Derda'nın (ra.) hadis rivayet ettikten sonra, “*Allah'ım! Bu şekilde değilse de buna benzer.*” dediğini⁸²⁵ aktarmaktadır. Buna göre Ebû Hayseme'nin her ne kadar lafızlar noktasında dikkatli olduğu bilirse de mana ile rivayete de en azından karşı olmadığı söylenebilir.

Ulaştığımız bilgilere göre Ebû Hayseme nadir de olsa aktardığı rivayetleri açıklama girişiminde bulunmuştur. Bir keresinde, “*Benden kim bir dirheme ilim satın alır?*” sözünü rivayet ettikten sonra açıklama yaparak, “*Kim bir dirheme ilim/hadis yazacağı bir sayfa satın alır?*” anlamında olduğunu söylemiştir.⁸²⁶

Buna başka bir örnek de, “*Peygamber (sav.) bir mekûk ile abdest alır, beş mekûk ile gusül alırdı.*” hadisidir. Ebû Hayseme hadisi aktardıktan sonra mekûkun, müd anlamına geldiğini söylemiştir.⁸²⁷

⁸²⁴ Bağdâdî, *el-Câmiu liahlâki râvi ve âdâbi's-sâmi*, c. 2/32.

⁸²⁵ Bağdâdî, c. 2/35.

⁸²⁶ Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, 90.

⁸²⁷ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfu'l-mehera*, 1. bs (Suudi Arabistan: Vuzâretu'ş-şuûni'l-islamiyye ve'l-evkâf ve'd-da've ve'l-irşâd, 1994), c. 2/87-88.

3.9. Ebû Hayseme ve Sahih-i Müslim

İbn Hacer, Zühre sahibinin⁸²⁸ Müslim'in Ebû Hayseme'den 1281 hadis rivayet ettiğini söylediğini nakletmektedir.⁸²⁹ Bu noktada bizim taramamızda 764 rivayete ulaşılmıştır. Aradaki bu farkın nereden kaynaklandığı noktasında kesin bir sonuca ulaşamadık. Lakin Zühre sahibinin bu kadar detaylı bir sayı vermesi abartı olma ihtimalini geri plana atmaktadır. Bu sayı sadece *Sahih- Müslim*'deki hadis sayısını değil Müslim'in Ebû Hayseme'den yaptığı tüm rivayetlerinin sayısı olabilir. Eğer böyle ise bu durum İmam Müslim'in Ebû Hayseme'nin *Müsned*'ini görmüş olma ihtimalini kuvvetlendirir.

İmam Müslim'in neden Ebû Hayseme'den bu kadar fazla hadis rivayet ettiğini araştırırsak da kesin bir sonuca ulaşamadık. Üstelik İmam Müslim halku'l-Kur'ân fitnesine karışan isimlerden uzak kalmayı seçmiş ve onlardan ya rivayet etmemiş ya da mümkün olduğunca az rivayet etmiştir.⁸³⁰ Halku'l-Kur'ân sorgusuna ilk çekilen isimlerden olan Ebû Hayseme'den ise bolca hadis aktarmaktadır. Bu noktalarda ulaştığımız kanı ise Müslim'in Ebû Hayseme'nin *Müsned*'ini görmüş olma ihtimali ve "Ebû Hayseme ve Mihne" bölümünde belirttiğimiz gibi halku'l-Kur'ân görüşünü ikrar etse de gösterdiği hassasiyetten ve delil getirme zafiyetinin onu bu ikrara götürmesinden dolayı mazur görmüş olma ihtimalidir.

Zehebî ek bir bilgi olarak, Ebû Hayseme'nin *Müsned-i Ebî Ya'la*'daki hadislerinin pek çok yerde Müslim'in tahrîc ettiği hadislerden daha âlî bir sened (muvâfaka) ile kendisine geldiğini söylemektedir.⁸³¹

İmam Müslim Ebû Hayseme'nin ismini kitabının başında rivayet ettiği ilk yerde ve onun dışında birkaç yerde Ebû Hayseme Züheyr b. Harb şeklinde vermektedir. Onun dışında Züheyr b. Harb olarak zikretmektedir.

⁸²⁸ Müellifin ismini bulmaya çalışsak da herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Sadece *Zühretü'l-muteallimin fi esmai meşahiri'l-muhaddisin* eserinin yazarı Mağribli bir kişi olduğu bilgisine ulaştık. Bkz. : Ahmed Kamil b. Câmîlîn, *Mevaridu'l-hafiz moğlutay fi kitâbihî ikmâli tehzîbi'l-kemâl* (Camiatu'l-melik suûd, 2013), 550, 1467.

⁸²⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, c. 3/344.

⁸³⁰ Serdar Demirel, *Hadis Tasnifinin Altın Çağında Halku'l-Kur'ân Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi*, 121.

⁸³¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 11/492.

Kendisinden rivayet ettiği şigalar ise genellikle “*haddese*” kalıbıdır ve şu şekilde kullanmaktadır: “*haddesena*”, “*haddeseni*”, “*haddesenahu*”, “*haddesenihi*”. Bunun dışında “*ehbera*” kalıbını da nadir olarak kullanmıştır ve şu şekildedir: “*ehbarani*”, “*ehberana*”.

Sonuç olarak İmam Müslim kitabına Ebû Hayseme’nin hadisi ile başlamış ve hadislerini kitabına alıp ondan çokça rivayet ederek ona güvendiğini göstermiştir. Onun hadisleri başka isimler tarafından da rivayet edildiği halde Ebû Hayseme’yi de zikrederek ondan rivayet etmesinin bir zorunluluk gereği olmadığını ortaya koymuştur. Ondaki rivayet ederken kesin semâ‘ işaret eden “*haddese*” ve “*ahbera*” kalıplarını kullanmış ve lafzın kime ait olduğunu belirttiği ortak rivayetlerin neredeyse yarısında Ebû Hayseme’nin lafzını tercih etmiştir.

3.9.1. Ebû Hayseme’nin Sahih-i Müslim’deki Rivayetlerinin Özellikleri

3.9.1.1. Ebû Hayseme’nin Sahih-i Müslim’deki Hocaları

Ebû Hayseme’nin hocaları bölümünde bahsettiğimiz gibi o birçok rihle gerçekleştirmiş ve pek çok hocadan hadis almıştır. *Sahihi-i Müslim* özelinde ise 57 hocası vardır. Müslim’in Buhari’den ayrıldığı noktalardan biri de Ebû Hayseme’den oldukça fazla hadis tahrîc etmesidir. Buna karşın Buhari sadece 12 hadis rivayet etmiştir. Zaten örnek olarak Sahih-i Müslim’i seçmiş olmamızın nedenlerinden bir tanesi de kütüb-i sitte içerisinde Ebû Hayseme’den en fazla hadis rivayet eden kitap olmasıdır.

İmam Müslim *Sahih*’te 764 rivayette bulunmasına ve Ebû Hayseme’nin 57 isimden rivayet etmesine karşın *el-Kunâ ve’l-esmâ*’da Abdullah b. Saîd, Hüceyn b. el-Müsenna, İbrahim b. İshâk, Ömer b. Yunus ve Ravh b. Eslem’i Ebû Hayseme’nin hocaları arasında saymaktadır. Dolayısıyla bu eserini Ebû Hayseme’den hadis almadan önce yazmış olabilir. Ya da sadece belli bir nedenden dolayı bazı hocalarının isimlerini vermiştir.

Ebû Hayseme'nin Sahih-i Müslim'deki hocaları aşağıdaki gibidir:

Abdullah b. İdris, Abdulah b. Numeyr, Abdullah b. Yezid el-Mukri, Abdurrahman b. Mehdi, Abdussamed b. Abdilvaris, Abde b. Süleyman, Affân b. Müslim, Ahmed b. İshak, Ali b. Hafs, Amr b. Asım, Bişr b. es-Seriyy, Cerir b. Abdulhamid, Dahhak b. Mahled, Ebû Ahmed Muhammed b. Abdilllah el-Kufi, Ebû Amir el-Akadi, Ebû Muaviye Muhammed b. Hazim, Ebû Safvan Abdullah b. Said, Fadl b. Dukeyn, Habban b. Hilal, Haccac b. Muhammed, Hafs b. Gıyas, Hasan b. Mûsâ, Haşim b. el-Kasım, Hişam b. Abdilmelik, Huceyn b. el-Müsenna, Humeyd b. Abdirrahman, Huşeym, Hüseyin b. Muhammed, İshak b. İbrahim, İshak b. İsa, İshak b. Yusuf, İsmail b. Ebî Üveys, İsmail b. İbrahim (İbn Uleyye), Kasım b. Malik, Kesir b. Hişam, Man b. İsa, Mervan b. Muaviye, Mualla b. Mansur, Muaviye b. Amr, Muaz b. Hişam, Muaz b. Muaz, Muhammed b. Fudayl, Muhammed b. Humeyd, Muhammed b. Ubeyd, Osman b. Ömer, Ömer b. Yunus, Ravh b. Ubade, Süfyan b. Uyeyne, Şebabe b. Sevvar, Vehb b. Cerir, Veki', Velid b. Müslim, Yahya b. Said el-Kattan, Yakub b. İbrahim, Yunus b. Muhammed, Yezid b. Harun ve Zeyd b. Hubab.

Sahih-i Müslim râvilerini derleyen İbn Mencûye (ö. 428/1036) bu eserinde Züheyr b. Harb'in *Sahih*'teki hocalarını sayarken bizim tespitlerimize göre Ebû Safvan, Hafs b. Gıyas, Kesir b. Hişam, Muaviye b. Amr, Muaz b. Muaz gibi isimleri zikretmemiştir.⁸³²

3.9.1.2. Ebû Hayseme'nin Sahih-i Müslim'de Rivayet Ettiği Sahâbîler

Ebû Hayseme'nin *Sahih-i Müslim*'de kendilerinden hadis rivayet ettiği sahâbîler aşağıdaki gibidir:

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Sercis, Abdullah b. Yezid, Amir b. Rebia, Amr b. Hüreys, Aişe, Ali, Avf b. Malik, Bera, Bureyde, Cabir, Cerir b. Abdilllah, Cübeyr b. Mut'im, Ebû Basra el-Ğifari, Ebû Bekr, Ebû Berze, Ebû Cuhayfe, Ebû Derda, Ebû Eyyüb, Ebû Humeyd, Ebû Hüreyre, Ebû Katade, Ebû Mesud, Ebû Mûsâ, Ebû Rafi, Ebû Said el-Hudri, Ebû Salebe, Ebû Şureyh, Ebû Umame, Ebû Zerr, Enes b. Malik, Esmâ, Fadl b. Abbas, Fatıma bt. Kays,

⁸³² İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi müslim*, c. 1/223-224.

Hafsa, Hanzala, Hişam b. Amir, Huzeyfe, İbn Ebî Evfa, İbn Ümmü Amare, İmran b. Husayn, Kab b. Malik, Kab b. Ugra, Kutbe b. Malik, Malik b. Huveyriş, Meymune, Nevvas, Racul (müphem sahâbî), Sad b. Ebî Vakkas, Sehl b. Sad, Seleme b. Ekva, Semura, Sevban, Şerid, Talha, Tarık b. Uşeym, Osman b. Affân, Ömer b. Hattab, Ubade b. Samit, Umeyr, Usame, Ümmü Atiyye, Ümmü Fadl, Ümmü Kays, Ümmü Seleme, Üseyr b. Cabir, Vail b. Hucr, Ya'la, Zeyd b. Erkam, Zeyd b. Sabit ve Zeyneb bt. Caş.

3.9.1.3. Ebû Hayseme'nin Hadislerinin Sahih-i Müslim'de Bulunduğu Bölümler

Ebû Hayseme'in *Sahih-i Müslim*'in neredeyse tüm bölümlerinde (Kitab) rivayeti bulunmaktadır. Bunlar: 1- Kitabu'l-ıman, 2- Kitabu't-tahare, 3- Kitabu'l-hayd, 4- Kitabu's-salah, 5- Kitabu'l-mesacid ve mevadii's-salah, 6- Kitabu salati'l-müsafirin, 7- Kitabu'l-Cum'a, 8- Kitabu salati'l-ideyn, 11- Kitabu'l-cenaiz, 12- Kitabu'z-zekah, 13- Kitabu's-siyam, 14- Kitabu'l-itikaf, 15- Kitabu'l-hacc, 16- Kitabu'n-nikah, 17- Kitabu'r-rada'a, 18- Kitabu't-talak, 19- Kitabu'l-lian, 20- Kitabu'l-itk, 21- Kitabu'l-buyu', 22- Kitabu'l-müsâkâh, 23- Kitabu'l-feraid, 24- Kitabu'l-hibât, 25- Kitabu'l-vasiyye, 26- Kitabu'n-nezr, 27- Kitabu'l-eymân, 28- Kitabu'l-kasâme, 29- Kitabu'l-hudud, 30- Kitabu'l-ekdiyye, 31- Kitabu'l-lukata, 32- Kitabu'l-cihad, 33- Kitabu'l-ımare, 34- Kitabu's-sayd, 35- Kitabu'l-edâhî, 36- Kitabu'l-eşribe, 37- Kitabu'l-libas, 38- Kitabu'l-adab, 39- Kitabu's-selam, 40- Kitabu'l-elfaz mine'l-edeb, 41- Kitabu'ş-şiiir, 42- Kitabu'r-ru'ya, 43- Kitabu'l-fedail, 44- Kitabu fedaili's-sahâbe, 45- Kitabu'l-birr, 46- Kitabu'l-kader, 47- Kitabu'l-ilm, 48- Kitabu'z-zikr, 49- Kitabu't-tevbe, 50- Kitabu sifati'l-munafikin, 51- Kitabu'l-cenne, 52- Kitabu'l-fiten, 53- Kitabu'z-zühd ve 54- Kitabu't-tefsir bölümleridir.

Ebû Hayseme'nin hadisleri sadece 9- İstiskâ ve 10- Kasâme bölümlerinde bulunmamaktadır.

3.9.1.4. Müslim'in Sahihi'nde Ebû Hayseme'den Naklettiği Münferid ve Müşterek Rivayetler

İmam Müslim pek çok yerde Ebû Hayseme ile beraber başka isimlerden aynı hadisi tahrîc etmiştir. 764 rivayetten Ebû Hayseme'den yalnız olarak aktardığı hadis sayısı

236'dır. Geri kalan 528 rivayet başka isimler ile beraber aktarılmaktadır. Bu durum göstermektedir ki İmam Müslim, Ebû Hayseme'den zorunlu veya ihtiyaç duyduğu için hadis rivayet etmemiştir. Bu sonuç Mihne ile bağlantılı düşünüldüğünde İmam Müslim'in Ebû Hayseme'ye bakış açısı daha da ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla İmam Müslim, Ebû Hayseme'yi en azından mazeretli görmekte ve ondan hadis nakletmekte bir sakınca bulmamaktadır.

Ebû Hayseme ile ortak rivayet edilen isimler aşağıdaki gibidir:

Abd b. Humejd, Abdul'ala b. Hammad, Abdullah b. Abdirrahman, Abdullah b. Mesleme, Abdullah b. Muaz el-Anberi, Abdulmelik b. Şuayb, Abdulvaris b. Abdussamed, Ahmed b. Abde, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Hiraş, Ahmed b. İsa, Ali b. Haşrem, Ali b. Hucr, Amr en-Nakid, Amr b. Sevvad, Bekr b. Hallad, Bişr b. Halid, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Nadr, Ebû Bekr b. Nafi, Ebû Gassan Malik b. Abdilvahid el-Mismeî, Ebû Kamil Fudayl b. Hüseyin el-Cehderi, Ebû Kureyb Muhammed b. el-Ala, Ebû Amr Zeyd b. Yezid, Ebû Said Abdullah b. Said el-Eşec, Ebu'r-Rabi Süleyman b. Davud ez-Zehrani, Ebu't-Tahir Ahmed b. Amr, Hacib b. Velid, Hakem b. Mûsâ, Halef b. Hişam, Hamid b. Ömer, Harmale b. Yahya, Harun b. Abdilllah, Harun b. Maruf, Harun b. Said, Hasan b. Ali el-Hulvani, Hasan b. Rabi, Heddab b. Halid, Hennad b. Seriyi, İbn Ebî Halef, İbn Ebî Ömer, İbrahim b. Muhammed, İbrahim b. Mûsâ, İshak b. İbrahim, İshak b. Mansur, Kuteybe b. Said, Mansur b. Ebî Muzahim, Muhammed b. Abbad, Muhammed b. Abdil'ala, Muhammed b. Abdilllah b. Numeyr, Muhammed b. Abdilmelik, Muhammed b. Beşşar, Muhammed b. Cafer, Muhammed b. Ebî Bekr, Muhammed b. el-Müsenna, Muhammed b. Hatim, Muhammed b. Mihran, Muhammed b. Rafi, Muhammed b. Rumh, Muhammed b. Sabbah, Muhammed b. Tarif, Nasr b. Ali, Osman b. Ebî Şeybe, Said b. Amr, Said b. Mansur, Sehl b. Osman, Seleme b. Şebib, Suveyd b. Said, Süreyc b. Yunus, Şeyban b. Ebî Şeybe, Şeyban b. Ferruh, Şuca' b. Mahled, Ubeyd b. Yaiş, Ubeydullah b. Muaz, Ubeydullah b. Ömer, Ubeydullah b. Said, Yahya b. Bişr, Yahya b. Eyyüb, Yahya b. Habib, Yahya b. Yahya, Yakub b. İbrahim ed-Devraki ve Yezid b. Zurey'.

3.9.1.5. Ebû Hayseme ile Ortak Rivayet Edilen Hadislerde Lafız Tercihi

İmam Müslim 528 müşterek rivayetin 133'ünde ortak râvilerle yaptığı rivayetlerde lafzın kime ait olduğunu belirtmiştir. Lafzını tercih ettiği isimler şunlardır: Züheyr b. Harb, Ubeydullah b. Muaz, Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb, Kuteybe b. Said, Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr, Abdulvaris b. Abdissamed, Amr en-Nakid, Muhammed b. Müsenna, Harmale b. Yahya, Muhammed b. Abbad, Yahya b. Eyyüb, Ebû Said el-Eşec, Ebû Bekr b. Nafi, Ali b. Haşrem, İbn Ebî Ömer, İshak b. İbrahim, Ali b. Hucr, Ebu't-Tahir, Ahmed b. Hanbel, Hasan b. Ali, Abd b. Humejd, Ebû Kamil ve Muhammed b. Mihran.

İmam Müslim bunların 66 tanesinde Züheyr b. Harb'ın lafzını tercih etmiştir. Ortak rivayetlerin neredeyse yarısında onun lafzını tercih etmiştir. Üstelik lafızları tercih edilen alimlerin sayısı 25'dir. Ebû Hayseme dışında kalan 24 isim geri kalan 67 rivayete bölünmüş durumdadır. Bu da İmam Müslim'in Ebû Hayseme'ye olan güvenini ve Ebû Hayseme'nin bu ilimdeki yetkinliğini göstermektedir.

Diğer taraftan Ebû Hayseme'nin lafızlarının bu derece tercih edilmesi ve İmam Müslim'in ondan 764 adet gibi yüksek bir rakamla hadis tahrir etmesi akla İmam Müslim'in Ebû Hayseme'nin *Müsned*'ini görmüş olma ihtimalini getirmektedir. Bu ihtimalin kuvvetlenmesi için harici delillere ihtiyaç olsa da bu durum, İmam Müslim'in Ebû Hayseme'ye itimadının tam olduğunu göstermesi açısından çok kuvvetlidir.

İmam Müslim 60 yerde İbn Ebî Şeybe ile Züheyr b. Harb'ın ortak rivayetine yer vermiş ve bunların 16'sında İbn Ebî Şeybe'nin lafzı, 1 tanesinde İbn Ebî Şeybe ve Züheyr b. Harb ortak ve geri kalan 43 tanesinde Züheyr b. Harb'ın lafzını tercih etmiştir. Böylece daha önce belirttiğimiz, alimlerin Züheyr b. Harb'ı İbn Ebî Şeybe'ye tercih ettikleri bilgisi pratik olarak da İmam Müslim tarafından uygulanmıştır.

BÖLÜM IV

SONUÇLAR

Ebû Hayseme'nin hayatı ve hadis ilmindeki yeri hakkında yaptığımız araştırmada değerli bir imamı tanıma, tanıtma ve onun hadis ilmindeki yerini ortaya koymaya çalıştık. Bu çalışmamızın daha güzel çalışmalar için bir basamak olmasını temenni ederiz. Çalışmamızda ulaştığımız sonuçların özellikle Ebû Hayseme'nin halku'l-Kur'ân ikrarının daha iyi anlaşılmasında ve onun hadis ilimlerindeki önemli konumunu ortaya koymada önemli bir rol oynadığını düşünmekteyiz. Ulaştığımız sonuçlar aşağıdaki gibidir:

1- Ebû Hayseme ilmi seven bir ailenin çocuğudur. Hicrî 160 senesinde dünyaya gelmiştir. Aslı Horasan'ın Nesâ kenti olup sonradan Bağdât'a yerleşmiştir. Kendisi ilim üzere yetişmiş ve çocuğunu da bu minvalde eğitmiştir. Geride oğlu İbn Ebî Hayseme ve torunu Muhammed b. Ahmed gibi iki değerli hadis hâfızı bırakmıştır. Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn'in yakın arkadaşlarıdır. Beraber pek çok rihle gerçekleştirmişlerdir. Arkadaşlıkları sadece ilmi sahada kalmamış sosyal hayatlarında da bu arkadaşlığı devam ettirmişlerdir.

Ebû Hayseme Abbâsîler döneminde yaşamıştır. Mihne'ye tanık olmuş, ölüm korkusundan dolayı zorla Mihne'ye icabet etmiş ama bundan derin pişmanlık duymuştur. Mihne'den sonra yakın arkadaşı Ahmed b. Hanbel ile arası bozulmuş ama Yahya b. Maîn ile dostluğu devam etmiştir. Ahmed b. Hanbel kendisine tavır alsa da Ebû Hayseme Ahmed b. Hanbel'den hep övgü ile bahsetmiştir. Hicrî 234 senesinde vefat etmiştir.

2- Ebû Hayseme'nin iki eseri bulunmaktadır: *Müsned (Kitabu'l-müsned)* ve *Kitabu'l-ilm*. Kendisine başka kitaplar nispet edilse de bunlar üzerinde ittifak yoktur. Ebû Hayseme'ye ait olması tartışmalıdır.

3- Pek çok rihle yapmış ve önemli isimlere talebelik yapmıştır. Bunlardan en önemlilerinin ismi şu şekildedir: Huşeym b. Beşîr, Velid b. Müslim, Süfyan b. Uyeyne, Veki' b. Cerrâh, Muhammed b. Humeyd, Yezîd b. Harun, Hafs b. Ğiyas, Muhammed b. Fudayl, Abdurrezzâk b. Hemmâm, İbn Uleyye, Cerîr b. Abdilhamîd, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Affân b. Müslim, Dahhâk b. Mahled ve Fadl b. Dukeyn.

4- Öğrencilerinin sayısı hocalarından çok daha az olmasına rağmen büyük bir kitle ona talebelik yapmıştır. Bu isimlerden önemlileri şunlardır: Buhari, Müslim, Ebû Davud, Tirmizi, İbn Mace, Ebû Hâtim er-Râzî, İbrahim el-Harbî, İbn Ebî'd-Dünya, Bakî b. Mahled, Ebu'l-Kasım el-Beğavi, Ebû Zür'a ed-Dimeşkî, Ebû Zur'a er-Râzî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'la el-Mevsilî ve oğlu Ahmed b. Züheyr.

5- Ebû Hayseme rihleleri zengin olan bir alimdir. Tespitlerimize göre Ebû Hayseme'nin hadis için bulunduğu şehirler şunlardır: Nesa, Rey, Mekke, San'a, Ramâde ve Bağdat.

6- Ebû Hayseme'nin Mihne sorgulamasında "Kur'an yaratılmıştır" görüşünü ikrar etmek zorunda kalması aslında muhaliflerin delillerine karşı mukni delil sunamamasındandır. Eğer lehine olan delili önceden bilmiş olsaydı ona göre davranacağını dile getirmişti. Ayrıca her fırsatta Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğunu söyleyip yaratılmadığını vurgulamıştır. Halku'l-Kur'ân düşüncesini zorla ikrar etmiş olsa da Ahmed b. Hanbel onunla bağlarını koparmış ve daha önce ondan yazdığı hadisleri kitabından çıkarmıştır. Ama oğlu Abdullah'ın eklemeleri ile Müsned'de 34 rivayeti bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel Mihne'den dolayı onu eleştirse de onun dışında başka bir alimin Ebû Hayseme'yi eleştirdiğine veya cerh ettiğine rastlamadık. Ulaştığımız kaynaklardaki tüm alimler Ebû Hayseme hakkında övgü dolu konuşmuşlardır.

7- Ebû Hayseme sika, sebt, dabit, nukkad ve mutkin olup önde gelen bir hadis imamıdır. Mertebesi Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ali b. Medînî'nin tabakasındadır. Sıralama yapacak olursak Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. Medînî'den sonra İbn Ebî Şeybe'den önce geldiğini söyleyebiliriz. Bolca rihle yapmış ve hadis yazmış bir otoritedir.

8- Ebû Hayseme'nin ulûmu'l-hadis noktasında ulaştığımız birkaç görüşü şunlardır: Mürsel hadisin hüccet olmaması, sonradan âmâ olan bir râviden yalnızca âmâ olmadan önce ezberlediği hadislerinin alınması ve âmâ olduktan sonra ikinci bir şahsı araya koyarak elde ettiği hadislerinin kabul olmaması, hadislerin mana ile rivayet edilmesine karşı olmaması.

9- Ebû Hayseme her ne kadar hadis alanında öne çıksa da diğer ilmi alanlarda da bilgi sahibidir. Kendine has fikhî görüşleri vardır. Tefsir ve tarih ilimlerinde daha çok râvi görevi görmüştür. Oğlu Ahmed'in kendi mezhebinin olduğu söylenmektedir.

10- Ebû Hayseme özellikle cerh-tadil ve rical ilminde önemli bir yere sahiptir. Râvilere dair hayli cerh ve tadil yapmıştır. O, bu ilimlerde kendine ait görüşler ileri sürmüş ve kendinden önceki alimlerin sözlerini aktarmada da bir râvi görevi üstlenmiştir. Ebû Hayseme, İmam Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini terk etmiş ve İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin ismini çizerek cerh etmiştir.

11- Ebû Hayseme bidatları hadis rivayetlerine etki etmeyecek bidatçılardan hadis rivayet etmede bir sakınca görmemektedir. Kendilerinden rivayet ettiği bidatçılıkla suçlanan bazı isimler şunlardır: Ubeydullah b. Mûsâ ve Hubeyra b. Yerîm.

12- Ebû Hayseme'nin hadis meclisindeki müzakere yöntemi şudur: Önce hadisin metnini ardından da hadisi rivayet eden râviyi müzakere etmek şeklindedir. Diğer taraftan özellikle illel konusunda oldukça yararlı olan ilgili hadisin falancadan başkasının rivayet etmemesinin altının çizilmesidir. Ayrıca hadisin kendisinin rivayeti ile tanındığı kişileri, hadisin rivayet edildiği tarihleri ve kendilerine bu hadisi aktaran hocalarının da müzakere edilip zihinlerde canlı tutulduğu da anlaşılmaktadır. Ek olarak önceki alimlerin davranışları ve tutumları da değerlendirilip müzakere edilmektedir. Böylece hadisleri ve rivayetleri değerlendirmede belli bir usul takip edilmekte ve oluşturulmaktadır.

13- Ebû Hayseme hadis rivayetinde de önemli bir yere sahiptir. Tirmîzî hariç kütüb-i sittede rivayetleri vardır. Hadis kitaplarında özellikle Ebû Ya'la'nın *Müsned*'inde 1845, *Sahih-i Müslim*'de 764, *Sahih-i İbn Hibban*'da 337, *Sünen-i Beyhaki*'de 82,

Sünen-i Ebî Davud'da 43 ve *Sahih-i Buhari*'de 12 rivayeti vardır. *Müsned*'inin olduğu söylenmiştir. *Kitabu'l-ilm*'i tahkik edilip basılmıştır.

14- İmam Müslim *Sahîhi*'nde Ebû Hayseme'den hadis aktarırken genellikle Züheyr b. Harb ismini kullanmıştır. Ondaki hadis aktarma şifhaları ise öncelikle *haddese* ve sonra da *ehbare* kalıplarıdır. Ebû Hayseme'nin rivayetleri 9- İstiskâ ve 10- Kasâme bölümleri dışında her kitapta bulunmaktadır.

15- İmam Müslim pek çok yerde Ebû Hayseme ile beraber başka isimlerden aynı hadisi tahrîc etmiştir. 764 rivayetten Ebû Hayseme'den yalnız olarak aktardığı hadis sayısı 236'dır. Geri kalan 528 rivayet başka isimler ile beraber aktarılmaktadır. Bu durum göstermektedir ki İmam Müslim, Ebû Hayseme'den zorunlu veya ihtiyaç duyduğu için hadis rivayet etmemiştir. Bu sonuç Mihne ile bağlantılı düşünüldüğünde halku'l-Kur'ân imtihanına iştirak etmiş kimselerden hadis aktarmayan İmam Müslim'in Ebû Hayseme'ye bakış açısı daha da ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla İmam Müslim Ebû Hayseme'yi en azından mazeretli görmekte ve ondan hadis nakletmekte bir sakınca bulmamaktadır.

16- İmam Müslim *Sahîh-i Müslim*'de 764 rivayetin 528'in de hadisi Ebû Hayseme dışında başka isimlerle ortak rivayet etmiştir. 528 ortak rivayetin 133'ünde İmam Müslim lafız tercihi yapmış ve bunu belirtmiştir. Lafzını tercih ettiği isimler şunlardır: Züheyr b. Harb, Ubeydullah b. Muaz, Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb, Kuteybe b. Said, Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr, Abdulvaris b. Abdissamed, Amr en-Nakid, Muhammed b. Müsenna, Harmale b. Yahya, Muhammed b. Abbad, Yahya b. Eyyüb, Ebû Said el-Eşec, Ebû Bekr b. Nafi, Ali b. Haşrem, İbn Ebî Ömer, İshak b. İbrahim, Ali b. Hucr, Ebu't-Tahir, Ahmed b. Hanbel, Hasan b. Ali, Abd b. Humeyd, Ebû Kamil ve Muhammed b. Mihran.

17- İmam Müslim bunların 66 tanesinde Züheyr b. Harb'ın lafzını tercih etmiştir. Ortak rivayetlerin neredeyse yarısında onun lafzını tercih etmiştir. Üstelik lafızları tercih edilen alimlerin sayısı 25'dir. Ebû Hayseme dışında kalan 24 isim geri kalan 67 rivayete bölünmüş durumdadır. Bu da İmam Müslim'in Ebû Hayseme'ye olan güvenini ve Ebû Hayseme'nin bu ilimdeki yetkinliğini göstermektedir.

18- İmam Müslim 60 yerde İbn Ebî Şeybe ile Züheyr b. Harb'ın ortak rivayetine yer vermiş ve bunların 16'sında İbn Ebî Şeybe'nin lafzını, 1 tanesinde İbn Ebî Şeybe ve Züheyr b. Harb'ın ortak lafzını ve geri kalan 43 tanesinde Züheyr b. Harb'ın lafzını tercih etmiştir. Böylece daha önce belirttiğimiz alimlerin Züheyr b. Harb'ı İbn Ebî Şeybe'ye tercih ettikleri bilgisi pratik olarak da İmam Müslim tarafından uygulanmıştır.

19- Ebû Hayseme'nin lafızlarının bu derece tercih edilmesi ve İmam Müslim'in ondan 764 adet gibi yüksek bir rakamla hadis tahrîc etmesi İmam Müslim'in Ebû Hayseme'nin *Müsned*'ini görmüş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bundan dolayı İmam Müslim Ebû Hayseme'den fazlaca rivayet yapmış olabilir. Bu *Müsned*'i görme ihtimali daha yüksek olan diğer bir isim ise diğer öğrencisi Ebû Ya'la el-Mevsilî'dir. Ebû Hayseme'den toplamda 2548 hadis rivayet etmiş ve bunların 1845'ini kendi *Müsned*'ine almıştır. Ayrıca kendi tertibi ve Ebû Hayseme'nin hadislerinin sırasının da çok yakın olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

20- Alimlerin ve akademisyenlerin Ebû Hayseme'nin üzerinde yoğunlaşmamasının sebepleri şunlar olabilir: Ebû Hayseme oğlu Ahmed'i küçük yaştan itibaren kendi gittiği hadis meclislerine götürmüştür. Bundan dolayı oğlu, babasının pek çok hocasına ortak olmuştur. Ayrıca Ahmed *Tarihu'l-kebîr*'de babasından bolca nakil de yapmaktadır. Adeta babasından elde ettiği ilmini bu eserine yedirmiştir. Ve bu eser günümüze ulaşmıştır. Ebû Hayseme'nin ise *Kitabu'l-ilm*'i dışında bir eseri henüz ortaya çıkmamıştır. Bu eser de gerek hacmi gerekse de konusu bakımından büyük bir etki meydana getirmemiştir. Ayrıca Ebû Hayseme, Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn ortak bir ilmi zemine sahiptir. İnsanlar, sivrilen bu iki isimden ilim alınca Ebû Hayseme'ye ayrıyeten ihtiyaç duymamışlardır. Büyük ihtimalle Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn'in sözlerinin kayda alındığı meclislerde Ebû Hayseme de bulunmakta ve arkadaşlarını tasdik etmekteydi. Bundan dolayı Ebû Hayseme diğer iki isim arasında geri planda kalmıştır. Bu sebeplerden dolayı Ebû Hayseme üzerinde durulmamış olabilir. Günümüzde dahi Ebû Hayseme hakkında yapılan kapsamlı bir çalışmaya ulaşılamamıştır.

REFERANSLAR

- شرح كتاب العلم لأبي خيثمة - الشيخ عبد الرزاق البدر, haz. 01 - 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=QvGgotnYShg>.
- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdurrahman eş-Şeybani. *Kitâbu's-sünne*. 1. bs. Suudi Arabistan: Daru ibni'l-kayyim, 1986.
- Abdurrezzak es-Sanâni, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef*. 2. bs. Beyrut: Daru't-ta'sîl, 2016.
- Ahmed Kamil b. Câmîlîn. *Mevaridu'l-hafiz moğlutay fi kitâbihî ikmâli tehzîbi'l-kemâl*. Camiatu'l-melik suûd, 2013.
- Alâi, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *Câmiu't-tahsîl fi ahkâmi'l-merâsîl*. 2. bs. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1987.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlariyla İslâm Tarihi*. 12. bs. İstanbul: Ensar, 2018.
- Aziz Gökçe. *İbn Ebî Hayseme'de Sahabe Bilgisi*. Yüksek lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmiu liahlâki'râvi ve âdâbi's-sâmi'*. Riyad: Mektebetü'l-meârif li'n-neşri ve't-tevzî', 1983.
- . *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*. 1. bs. Cidde: Daru İbni'l-Cevzi, 1996.
- . *Nasihatu ehli'l-hadis*. Thk. Abdulkerim Ahmed el-Verîkât. 1. bs. Ürdün: Mektebetü'l-menâr, 1988.
- . *Şerafu eshâbi'l-hadis*. Ankara: Daru ihyâi's-sünneti'n-nebeviyye, t.y.
- . *Takyîdu'l-ilm*. Daru ihyâi's-sünneti'n-nebeviyye, 1974.
- . *Târîhu Bağdâd*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-garbi'l-islami, 2001.
- Begavî, Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzûbân. *Mucemu's-sahabe*. 1. bs. Kuveyt: Mektebetü dari'l-beyân, 2000.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Câmiu li şuabi'l-iman*. 1. bs. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003.
- . *es-Sünenü'l-kübra*. 1. bs. Kahire: Daru hicr, 2011.
- . *Marifetü's-süneni ve'l-âsâr*. Thk. Abdulmu'ti Emîn Kal'acî. 1. bs. Haleb: Daru'l-va', 1991.

- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *Müsnedü Bezzâr (el-Bahrü 'z-zehhâr)*. 1. bs. Medine: Mektebetü'l-ulumu ve'l-hikem, 1988.
- Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî. *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-elfiyye*. 1. bs. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2007.
- Birzâlî, Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Yûsuf el-İşbîlî ed-Dımaşkî. *el-Muktefî alâ kitâbi'r-ravdateyn (Tarihu'l-berzalı)*. 1. bs. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2006.
- Bosworth, C. E. "Zuhayr b. Harb". *The Encyclopaedia of Islam*, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi. *et-Târîhu'l-evsat*. 1. bs. Suudi Arabistan: Daru's-samî, 1998.
- . *et-Târîhu'l-kebîr*. Dairatu'l-mearifi'l-osmaniyye, t.y.
- . *et-Târîhu's-sagir*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-mâriye, 1986.
- Burhaneddin el-Ebnâsî, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Eyyüb. *eş-Şeza'l-fiyâh min ulumi ibni's-salâh*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, t.y.
- Cemmâilî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî. *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. 1. bs. Kuveyt: el-Heyetu'l-ammetu li'l-inayeti bitabâati ve neşri'l-Kur'ani'l-Kerimi ve's-sünneti'n-nebeviyyeti ve ulumihima, 2016.
- Cübrân Mesud. *er-Râid*. 7. bs. Beyrut: Daru'l-ilm lilmelâyîn, 1992.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-garbi'l-islami, 1986.
- . *Sünenü Dârekutnî*. Thk. Şuayb Arnavut. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2004.
- . *Talîkâtu'd-Dârekutnî ale'l-mecrûhîn li İbni hibbân el-büstî*. 1. bs. Kahire: el-Fârûk el-hadisiyye li't-tibâave'n-neşr, 1994.
- . *Zikru esmâ'i't-tâbi'in ve men ba'dehüm mimmen sahhat rivâyetühû inde'l-Buhârî ve Müslim*. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1985.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *er-Reddu ale'l-cehmiyye*. 1. bs. Kahire: el-Mektebetü'l-islâmîyye, 2010.
- . *Müsnedü'd-Dârimî*. Thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 1. bs. Riyad: Daru'l-muğnî, 2000.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud. *el-Ahbârü't-tivâl*. 1. bs. Mısır: Matbaati's-saâdeh, 1330.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünenü Ebi Davud*. Thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Daru'l-risaleti'l-alemiyye, 2009.
- Ebu Hayseme, Züheyr b. Harb b. Şeddâd (Eştâl) en-Nesâî. *Kitâbu'l-ilm*. Thk. Nasıruddin Elbanî. 1. bs. Riyad: Mektebetu'l-meârif li'n-neşri ve't-tevzî', 2001.
- Ebu Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- . *Kitabu'd-duafâ*. 1. bs. Daru's-sekâfe, 1984.
- . *Ma'rifetü's-sahâbe*. 1. bs. Daru'l-vatan, 1998.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. Thk. Saîd b. Muhammed es-Sinnâr. Kahire: Daru'l-hadîs, 2013.
- Ebu Zur'a, Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî. *Tarihu Ebi Zur'a ed-Dimeşkî*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1996.
- Ebu's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsbehânî. *Tabakatü'l-muhaddisîn bi-İsfahân ve'l-vâridîne aleyhâ*. 1. bs. Müessesetü'r-risale, 1996.
- . *Zikrû'l-akrân ve rivâyâtühüm 'an ba'zihim ba'zan*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1996.
- Ebü'l-Arab, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî. *Kitâbu'l-mihen*. 3. bs. Beyrut: Daru'l-garbi'l-islami, 2006.
- es-Seyyid Ebu'l-Meâtî en-Nûrî, Ahmed Abdurrezzak îd, Hasan Abdulmunim Şelbî ve Mahmûd Muhammed es-Saîdî. *el-Camiu fi'l-cerhi ve't-tadil*. 1. bs. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1992.
- Fâdânî, Ebu'l-Fayd Muhammed Yâsîn b. Muhammed el-Mekkî. *el-Ucâle fi'l-ehâdîsi'l-müselsele*. 2. bs. Dimeşk: Daru'l-besâir, 1985.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân. *Kitâbu'l-ma'rifeti ve't-târih*. 1. bs. Medine: Mektebetu'd-dâr, 1410.
- Fuat Sezgin. *Târihu't-turâsi'l-arabî*. Çev. Mahmud Fehmi HİCAZÎ. Camiatu'l-imam muhammed bin saûd el-islamiyye, 1991.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Medhal ilâ kitâbil'l-iklîl*. İskanderiyye: Daru'd-da've, t.y.
- . *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. 2. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002.
- . *Marifetu ulumi'l-hadis*. 1. bs. Beyrut: Daru ibn hazm, 2003.

- . *Tesmiyyetü men ehrace el-buhârî ve müslim*. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1987.
- Hâkim el-Kebîr Kerâbisî, Ebu Ahmed Muhammed bin Muhammed bin Ahmed bin İshak Nisaburi. *el-Esami ve'l-kuna*. 1. bs. Kahire: el-Fauk el-hadisiyye li't-tibâave'n-neşr, 2015.
- Halîlî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed. *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'i'l-hadîş*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, t.y.
- Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn. *es-Sünne*. 1. bs. Riyad: Daru'r-râye, 1989.
- Herevî, Ebu'l-Fadl Ubeydullah b. Abdillâh b. Ahmed. *el-Mucem fî müştebihi esâmî'l-muhaddisîn*. 1. bs. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1990.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Şerhu't-tabsira ve't-tezkira*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İntikâ' fî fezâ'ili's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ' Mâlik, Ebî Hanîfe ve's-Şâfi'î*. Thk. Abdulfettah Ebu Gudde. 1. bs. Haleb: Mektebetü'l-matbûâtî'l-islamiyye, 1997.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1996.
- . *Esâmî men revâ'anhüm Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî min meşâyihihî ellezîne zekerahüm fî Câmi'ihî's-şahîh*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-beşâiri'l-islamiyye, 1994.
- İbn Akîle, Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd el-Mekkî. *el-Fevâ'idü'l-celîle fî müselselâti ibn Akîle*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-beşâiri'l-islamiyye, 2000.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin. *Târîhu medîneti Dimeşk*. Beyrut: Daru'l-fikr, 1995.
- İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1953.
- . *Kitâbu'l-ilel*. 1. bs. Matâbiu'l-hamîdî, 2006.
- İbn Ebi Hayseme, Ebû Bekr Ahmed. *et-Târîhu'l-kebîr*. 1. bs. Kahire: el-Faruk el-hadisiyye li't-tibâave'n-neşr, 2004.
- . *et-Târîhu'l-kebîr (es-sifru's-sâni)*. 1. bs. Kahire: el-Fârûk el-hadisiyye li't-tibâave'n-neşr, 2006.

- İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfi. *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*. 1. bs. Beyrut: Daru't-tâc, 1989.
- . *Kitâbu'l-îmân*. Thk. Muhammed Nasîrüddin Elbanî. 2. bs. Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmî, 1983.
- İbn Ebi Ya'la, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî. *Tabakâtu'l-hanâbile*. Kahire: Matbaatu sünneti'l-muhammediyye, t.y.
- “İbn Ebû Hayseme - TDV İslâm Ansiklopedisi”. TDV İslam Ansiklopedisi, 1994. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebu-hayseme>.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-Emâlî'l-mutlaka*. 1. bs. Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmî, 1995.
- . *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995.
- . *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 1. bs. Kahire: Merkezu'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-arabiyye ve'l-islamiyye, 2008.
- . *el-Meţâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânîdi's-şemâniye*. 1. bs. Riyad: Daru'l-âsime, 1998.
- . *el-Mûcemu'l-mufehrese*. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1998.
- . *Hedyu's-sârî mukaddimetu fethi'l-bârî*. el-Mektebetü's-selefiyye, t.y.
- . *İthâfu'l-mehera*. 1. bs. Suudi Arabistan: Vuzâretü'ş-şuûni'l-islamiyye ve'l-evkâf ve'd-da've ve'l-irşâd, 1994.
- . *Kitâbu muvâfakatu'l-haberi'l-haber*. 2. bs. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1993.
- . *Lisânü'l-mîzân*. Thk. Abdulfettah Ebu Gudde. 1. bs. Beyrut: Mektebtü'l-matbuâti'l-islamiyye, 2002.
- . *Takrîbu't-tehzîb*. Thk. Muhammed Avvame. 3. bs. Haleb: Darü'r-reşîd, 1991.
- . *Tehzîbü't-tehzîb*. 1. bs. Hindistan: Matbaatu dâirati'l-meârifi'n-nizâmiyye, 1326.
- İbn Halfûn, Ebu Bekr Muhammed b. İsmail. *el-Muallemu bişuyûhi'l-buhâri ve müsîlim*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân*. Beyrut: Daru sadir, 1978.
- İbn Hanbel, Ebü Abdillâh Ahmed eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-İlelu ve marîfetu'r-ricâl ani'l-imam Ahmed b. Hanbel (rivayetul'l-Merveziyyi ve ğayruhu)*. 1. bs. Hindistan: ed-Daru's-selefiyye, 1988.

- . *er-Reddu ale'l-cehmiyye ve'z-zenâdika*. 1. bs. Riyad: Daru's-sebât, 2003.
- . *Kitâbu'l-ileli ve marifeti'r-ricâl*. 2. bs. Riyad: Daru'l-hânî, 2001.
- . *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1997.
- İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed. *Fihrist ibn hayr el-işbîlî*. 1. bs. Tunus: Daru'l-garbi'l-islami, 2009.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. Beyrut: Menşûrâtu dari'l-âfâki'l-cedîde, t.y.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-İhsân fi takrîbi sahih-i ibn hibban*. Ed. İbn Balbân. Thk. Şuayb Arnavut. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1988.
- . *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. 1. bs. Riyad: Daru's-samî, 2000.
- . *es-Sikât*. 1. bs. Hindistan: Matbaatu meclisi dâirati'l-meârifî'l-osmâniyye, 1973.
- . *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emsâr*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *Sahih-i İbn Huzeyme*. Thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 3. bs. el-Mektebetü'l-islâmî, 2003.
- İbn Kâni', Ebû'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni' b. Merzûk el-Ümevî. *Mucemu's-sahabe*. 1. bs. Medine: Mektebetü'l-guraba, 1418.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-âlemîn*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Şuayb Arnavut ve Beşar Avvad Maruf. Katar: Daru ibn kesir, 2015.
- . *et-Tekmîl fi ma'rifeti's-sikât ve'd-du'afâ' ve'l-mecâhil*. 1. bs. Yemen: Mektebetü ibn abbâs, 2011.
- İbn Kudâme el-Makdisi, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Müntehab min ileli'l-halâl*. 1. bs. Riyad: Daru'r-râye, 1998.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım. *es-Sikât minmen lem yeka' fi'l-kütübi's-sitte*. Thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim. 1. bs. Yemen: Merkezu'n-nûmân li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-islâmiyye, 2011.
- İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mace*. 1. bs. Beyrut: Daru't-ta'sîl, 2014.

- İbn Maîn, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ. *Ma'rifetü'r-ricâl*. Thk. Muhammed Kamil el-Kassâr. Dimeşk: Mecmai'l-luğati'l-arabiyye, 1985.
- . *Min kelâmi ebî zekerıyyâ yahya b. maîn fi'r-ricâl (rivâyetu tahmân)*. Thk. Ahmed Muhammed Nurseyf. Beyrut: Daru'l-Me'mûn li't-turâs, t.y.
- . *Suâlâti ibni'l-cüneyd li ebi zekerıyya yahya b. maîn*. 1. bs. Medine: Mektebetu'd-dâr, 1988.
- . *Târîhu Yahya b. Maîn*. 1. bs. Mekke: Merkezü'l-bahsi'l-ilmî, 1979.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî. *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*. Thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî. 1961. bs. Hindistan: Dairatu'l-mearifi'l-osmaniyye, t.y.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Daru sadir, t.y.
- İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Ricâlu sahihi müslim*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-mâriفة, 1987.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed. *Fethü'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elkâb*. 1. bs. Riyad: Mektebetü'l-kevser, 1996.
- . *Marifetu's-sahabe*. 1. bs. Matbûâtu câmiati'l-imârâti'l-arabiyyeti'l-müttehede, 2005.
- . *Şurûtu'l-eimme*. 1. bs. Riyad: Daru'l-müslim, 1995.
- İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub. *Tecâribü'l-ümem ve teâkübü'l-himem*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmıyye, 2003.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî. *Ravâiü't-tefsîr (Tefsîru ibn receb el-hanbelî)*. 1. bs. Riyad: Daru'l-âsime, 2001.
- . *Şerhu ileli't-tirmizi*. 1. bs. Ürdün: Mektebetu'l-menâr, 1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. Kahire: Mektebetü'l-hanci, 2001.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân. *el-Muhtelef fihim*. 1. bs. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1999.
- . *Kitâbu târihi esmâi'd-duafâ ve'l-kezzâbîn*. 1. bs, 1989.
- . *Târîhu esmâ'i's-sikât*. 1. bs. Kuveyt: ed-Daru's-selefiyye, 1984.
- . *Zikru men ihtelefe'l-ulemâu ve nukkâdu'l-hadis fihî*. 1. bs. Riyad: Advâu's-selef, 1999.

- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kahire*. Mısır: Vûzaratü's-sekâfeti ve'l-irşâdi'l-Kavmî, Daru'l-kütüb, 1971.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Der'ü te'âruzi'l-'aql ve'n-naql*. 2. bs. Suudi Arabistan: Camiatu'l-imam muhammed bin saûd el-islamiyye, 1991.
- . *el-Îmân*. 5. bs. Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmî, 1996.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-İlelu'l-mütenâhiyye fî'l-ehâdîsi'l-vâhiyye*. 1. bs. Lahor: Daru neşri'l-kütübi'l-islamiyye, 1979.
- . *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. 2. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1995.
- . *Kitâbu'd-duafâ ve'l-metrûkîn*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1986.
- . *Kitâbu'l-mevduât*. 1. bs. el-Mektebetü's-selefiyye, 1966.
- . *Menâkibu'l-imam ahmed*. 2. bs. Daru hicr, 1409.
- . *Telkihu fuhûmi ehli'l-eser fî 'uyûni't-târîh ve's-siyer*. 1. bs. Beyrut: Şirketu dari'l-erkâm, 1997.
- . *Zâdu'l-mesîr*. 1. bs. Beyrut: Daru ibn hazm, 2002.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2006.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Kudâî. *el-Mu'cem fî aşhâbi'l-Kâdî'l-Îmâm Ebî 'Alî eş-Şadeî*. 1. bs. Kahire: Daru'l-kitâbi'l-mısrî, 1989.
- . *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*. Thk. Beşar Avvad Maruf. 1. bs. Tunus: Daru'l-garbi'l-islami, 2011.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-târîh*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1987.
- İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî. *Târîhu'l-'ulemâ' ve'r-ruvât li'l-'ilm bi'l-Endelüs*. 2. bs. Kahire: Mektebetü'l-hancı, 1988.
- İbnü'l-Îmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahabîri men zeheb*. Thk. Abdulkadir Arnavut ve Mahmud Arnavut. 1. bs. Beyrut: Daru ibn kesir, 1986.

- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir. *İydâhu'l-işkâl*. 1. bs. Kuveyt: Mektebetu'l-muallâ, 1988.
- . *Zahîretü'l-huffâz el-muḥrec 'ale'l-hurûf ve'l-elfâz*. 1. bs. Riyad: Daru's-selef, 1996.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. en-Nîsâbûrî. *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*. 1. bs. Riyad: Daru taybe, 1985.
- . *el-Evsat mine's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*. 2. bs. Riyad: Daru'l-felâh, 2010.
- . *Kitâbu tefsîri'l-kurân*. 1. bs. Riyad: Daru'l-meâsir, 2002.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer el-Maarrî. *Târîhu İbni'l-Verdî*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1996.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-Yemânî. *el-'Avâşım ve'l-kavâşım fi'z-zeb 'an sünneti Ebi'l-Kâsım*. Thk. Şuaby el-Arnâvut. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1992.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Beyrut: Daru'l-mârifetü, t.y.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Marifetü's-sikât*. 1. bs. Medine: Mektebetu'd-dâr, 1985.
- İsbahani, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Târîhu İsbahân*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1990.
- Kâ'bi, Ebü'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî. *Kabulu'l-ahbar ve marifetü'r-ricâl*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Daru ihyâi't-turâsi'l-arabî, t.y.
- . *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakati'l-fuhûl*. Thk. Abdulkadir Arnâvut. İstanbul: Merkezü'l-ebhâs li't-tarihi ve'l-funûn, t.y.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*. Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ, t.y.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn. *Ricâlu sahihi'l-buhârî*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-mârifetü, 1987.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 3. bs. Kahire: el-heyetü'l-misriyye el-âmmelî'l-kütüb, 1987.
- Lâlekâî, Ebü'l-Kâsım (Ebü'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr. *Şerhu uşûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*. İskanderiyye: Mektebetü dari'l-basîra, t.y.

- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *el-Mukâffa'l-kebîr*. 2. bs. (Şamile) Beyrut: Daru'l-garbi'l-islami, 2006.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta*. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2015.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn. *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. 1. bs. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2005.
- “Mihne - TDV İslâm Ansiklopedisi”. TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim: 01 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mihne>.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. 2. bs. Beyrut: Müessesetü'r-risale, t.y.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn. *İkmâlü tehzîbi'l-kemâl*. Kahire: el-Faruk el-hadisiyye li't-tibâave'n-neşr, 2001.
- “Muhtâr es-Sekafi - TDV İslâm Ansiklopedisi”. TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim: 23 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhtar-es-sekafi>.
- Mustafa Macit Karagözoğlu. “İbn Ebî Hayseme'nin Cerh-Ta'dil İlmindeki Yeri ve Önemi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 52 (Haziran 2017): 1-26.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh. *et-Tergîb ve't-terhîb*. 1. bs. Riyad: Mektebetü'l-meârif, 1424.
- Müslim b. Haccâc. *el-Künâ ve'l-esmâ*. 1. bs. Medine: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî bi'l-câmiati'l-islâmî, 1984.
- . *Kitâbu't-temyîz*. 2. bs. Riyad: Şirketu't-tabaâtî'l-arabiyye, 1982.
- . *Sahihu Müslim*. 2. bs. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2020.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübra*. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2001.
- . *Sünenü'n-Nesai*. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2014.
- Oktan, Yusuf. “Mehdînin Nesebî Hakkındaki Rivâyetlerin Yorumlanmasında Mezhebî Temâyül”. *İslami İlimler Dergisi*, sy. 16 (02 Kasım 2021).
- Rabaî, Ebû Süleymân Muhammed b. Abdillâh. *Târîhu mevlidi'l-'ulemâ' ve vefeyâtihim*. 1. bs. Riyad: Daru'l-âsime, 1410.
- Rabat, Halid ve Seyyid İzzet İ'd. *el-Camiu li ulimi'l-imam Ahmed*. 1. bs. Mısır: Dar'ul-Felah, 2009.

- Râfî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Kazvînî. *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- Râmhürmüzî, Ebü Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân. *el-Muhaddissü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. Thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. 3. bs. Daru'l-fikr, 1984.
- . *el-Muhaddissü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. Thk. Muhammed Muhibbuddin Ebu Zeyd. 1. bs. Daru'z-zehair, 2016.
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebü Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. 1. bs. Beyrut: Daru'ihyâi't-turâsi'l-arabî, 2000.
- Salih b. Ahmed b. Hanbel. *Siyretü'l-imam Ahmed b. Hanbel*. 3. bs. Riyad: Daru's-selef, 1995.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*. Thk. İbrahim Bâcis Abdulmecid. 1. bs. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1999.
- . *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târih*. 1. bs. Riyad: Daru's-samî, 2017.
- . *el-Mutekellîmûne fî'r-ricâl*. Thk. Abdulfettah Ebu Gudde. 4. bs. Beyrut: Daru'l-beşâiri'l-islamiyye, 1990.
- Sehmî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yusuf b. İbrahim. *Tarihu Cürcân*. 4. bs. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1987.
- Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *Edebu'l-implâ ve'l-istimplâ*. Thk. Max Weisweiller. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1981.
- Serdar Demirel. *Hadis Tasnifinin Altın Çağında Halku'l-Kur'an Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi*. 1. bs. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*. 1. bs. Beyrut: er-Risaletü'l-âlemîyye, 2013.
- Sirâcuddin el-Kazvînî, Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Ömer. *Meşyehatu'l-kazvînî*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-beşâiri'l-islamiyye, 2005.
- Sübki, Ebü Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Mûcemu's-şuyûh*. 1. bs. Daru'l-garbi'l-islami, 2004.
- . *Tabakâty's-şâfiyyeti'l-kubrâ*. 2. bs. Daru hicr, 1992.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürü'l-menşûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. Beyrut: Daru'l-fikr, t.y.

- . *el-Le'âli'l-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1996.
- . *İtmâmü'd-dirâye likurrâi'n-nikâye*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1985.
- . *Târîhu'l-hulefâ'*. 2. bs. Katar, 2013.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed. *el-Mucemu'l-evsat*. Kahire: Daru'l-harameyn, 1995.
- . *el-Mucemu'l-kebîr*. Kahire: Mektebetü ibn teymiyye, t.y.
- . *el-Mucemu's-sağîr*. 1. bs. Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmî, 1985.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. 2. bs. Mısır: Daru'l-mearif, t.y.
- . *Tefsiru't-taberî (Câmi'u'l-beyân'an te'vîli âyi'l-Şur'ân)*. 1. bs. Kahire: Daru hicr, 2001.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu meâni'l-âsâr*. 1. bs. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1994.
- . *Şerhu müşkili'l-âsâr*. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1994.
- Taner Karasu. “Züheyr b. Harb ve Kitâbü'l-'ilim Adlı Eseri”, 182-85, 2017.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü Tirmizî (el-Câmiu'l-kebîr)*. Thk. Beşşar Avvad. 1. bs. Beyrut: Daru'l-garbi'l-islami, 1996.
- Tuğ, Salih. “Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb - TDV İslâm Ansiklopedisi”. TDV İslam Ansiklopedisi, 1994. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hayseme-zuheyr-b-harb>.
- . *Zuheyr'ubn Harb ve Kitâb'ul-'İlm Adlı Eseri*. İstanbul, 1984.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *Kitâbu'd-duafâi'l-kebîr*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- Yâfîî, Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî el-Yemenî. *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti havâdîsi'z-zamân*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Mûkiza fi ilmi mustalahi'l-hadis*. Thk. Abdulfettah Ebu Gudde. 2. bs. Haleb: Mektebetü'l-matbûâti'l-islamiyye, 1412.
- . *el-İber fi haberi men aber*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.

- . *Mîzânu 'l-itidâl fi nakdi 'r-ricâl*. Beyrut: Daru'l-mârife, t.y.
- . *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ'*. Thk. Şuaby el-Arnâvut. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1996.
- . *Târîhu 'l-İslâm ve vefeyâtü 'l-(tabakâtü 'l-)meşâhîr ve 'l-a 'lâm*. Thk. Beşşar Avvad Maruf. 1. bs. Beyrut: Daru'l-garbi'l-islami, 2003.
- . *Tezhîbu tehzîbi 'l-kemâl fi esmâi 'r-ricâl*. 1. bs. Kahire: el-Fârûk el-hadisiyye li't-tibâave'n-neşr, 2004.
- . *Tezkiratul '-huffâz*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- . *Zikru men yu'temedu kavluhu fi 'l-cerh ve 't-tâdil*. Thk. Abdulfettah Ebu Gudde. 4. bs. Beyrut: Daru'l-beşâiri'l-islamiyye, 1990.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. *en-Nüketü ala mukaddimeti ibnü's-salah*. 1. bs. Riyad: Advâu's-selef, 1998.
- Ziyâeddin el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed es-Sa'dî. *el-Ehâdîşü 'l-muhtâre*. 4. bs. Beyrut: Daru hadar, 2001.
- شرح كتاب العلم لأبي خيثمة [1] , haz. 2021 , المواد الصوتية عبد الله بن فهد الخليفة
<https://www.youtube.com/watch?v=WUpDyTd7Z1k>.

EKLER

EK A

Tablo A.1. Ebû Hayseme'nin Sahîh-i Müslim'deki rivayetlerinin özellikleri

Sıra: Ebû Hayseme'nin Sahîh-i Müslim'deki rivayetlerinin sıra sayısı.

Hd. No.: Hadisin Sahîh-i Müslim'deki numarası.

Kitab: Hadisin Sahîh-i Müslim'de geçtiği kitabın ismi.

Hocası: Ebû Hayseme'nin ilgili rivayeti aldığı hocasının ismi.

Lafız sahibi: Ortak rivayetlerde İmam Müslim'in lafızın kime ait olduğunu belirttiği isim. Boş alanlar İmam Müslim'in tercih yapmadığını göstermektedir.

Ortak râviler: Hadisi Ebû Hayseme ile beraber rivayet eden isimler.

Sıra	Hd. No.	Kitab	Sahâbî	Hocası	Lafız Sahibi	Ortak râviler
1.	3	Mukaddime	Enes b. Malik	İbn Uleyye		-
2.	15	“	Ebû Hüreyre	Abdullah b. Yezid		Muhammed b. Abdillah b. Numeyr
3.	93	1-İman	İbn Ömer	Veki		Abdullah b. Muaz el-Anberi
4.	97	“	Ebû Hüreyre	İbn Uleyye		İbn Ebî Şeybe
5.	99	“	“	Cerir		-
6.	131	“	Tarık b. Uşeym	Yezid b. Harun		İbn Ebî Şeybe
7.	136	“	Osman	İsmail b. İbrahim		İbn Ebî Şeybe
8.	147	“	Ebû Hüreyre	Ömer b. Yunus		-
9.	153	“	“	Cerir		-
10.	154	“	İbn Ömer	İbn Uyeyne		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
11.	168	“	Enes	İbn Uleyye		Şeyban b. Ebî Şeybe
12.	171	“	Enes	Yahya b. Said		-
13.	176	“	Ebû Şureyh	İbn Uyeyne		İbn Numeyr
14.	191	“	Ebû Hüreyre	Cerir		Kuteybe b. Said
15.	195	“	“	“		-
16.	200	“	Cerir b. Abdillah	İbn Uyeyne		İbn Ebî Şeybe

17.	210	“	Abdullah b. Amr	Veki		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
18.	217	“	Ebû Zer	Abdussamed b. Abdilvaris		-
19.	237	“	Bera	Muaz b. Muaz	Ubeydullah	Ubeydullah b. Muaz
20.	245	“	Ebû Hüreyre	Veki		-
21.	273	“	Ebû Zer	Abdussamed b. Abdilvaris		Ahmed b. Hirâş
22.	280	“	İbn Ömer	Yahya el- Kattan	Yahya	Muhammed b. el- Müsenna, İbn Ebî Şeybe, Yahya b. Yahya
23.	298	“	Ebû Hüreyre	Cerir		Saïd b. Amr
24.	301	“	“	“		Saïd b. Amr, Yahya b. Habib
25.	309	“	Ömer	Hâşim b. el- Kasım		-
26.	332	“	Ebû Hüreyre	İsmail b. İbrahim		Amr en-Nâkid, İbn Ebî Şeybe, İbnü'l-Müsenna, İbn Beşşâr
27.	333	“	“	Veki		İshak b. Mansur
28.	334	“	“	İbn Uyeyne	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
29.	340	“	“	Cerir		-
30.	345	“	“	Yakub		Abd b. Humejd
31.	348	“	“	İbn Uleyye		Yakub ed-Devraki
32.	359	“	Vail b. Hucr	Hîşam b. Abdilmelik		İshak b. İbrahim
33.	379	“	Sad	Yakub b. İbrahim		-
34.	390	“	Ebû Hüreyre	İbn Uyeyne		Abdulala b. Hammad, İbn Ebî Şeybe, Harmele b. Yahya, Hasan el- Hulvani, Abd b. Humejd
35.	394	“	“	Velid b. Müslim		-

36.	397	“	“	Cerir		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, Ebû Kureyb, Muhammed b. Rafi
37.	398	“	“	Veki		İbn Ebî Şeybe
38.	398	“	“	İshak b. Yusuf	Ebû Kureyb	Ebû Kureyb
39.	409	“	Cabir	Velid b. Müslim		-
40.	430	“	Ebû Hüreyre	Huceyn b. el-Müsenna		-
41.	431	“	İbn Mesud	Abdullah b. Numeyr		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
42.	439	“	Aişe	İsmail b. İbrahim		-
43.	451	“	Ebû Hüreyre	Yakub b. İbrahim		-
44.	481	“	“	Cerir		-
45.	486	“	Enes	Haşim b. el-Kasım		Amr en-Nakid
46.	488	“	Ebû Hüreyre	Yakub b. İbrahim	Züheyr	Abd b. Humejd
47.	489	“	“	“	Züheyr	Abd b. Humejd
48.	495	“	Enes	Ravh		İbn Ebî Halef
49.	501	“	Ebû Hüreyre	Cerir		Kuteybe b. Said
50.	525	“	İmran b. Husayn	Abdussamed b. Abdilvaris		-
51.	539	2- Tahara	Osman	Yakub b. İbrahim		-
52.	541	“	“	Veki		Ebû Kureyb, İbn Ebî Ömer
53.	542	“	“	Yakub b. İbrahim		-
54.	545	“	“	Veki	Kuteybe, İbn Ebî Şeybe	Kuteybe b. Said, İbn Ebî Şeybe
55.	570	“	Abdullah b. Amr	Cerir		İshak
56.	574	“	Ebû Hüreyre	“		-
57.	589	“	“	İbn Uyeyne		Kuteybe b. Said, Amr en-Nakid

58.	597	“	“	İbn Uyeyne		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
59.	604	“	Aişe	Veki		Kuteybe b. Said, İbn Ebî Şeybe
60.	608	“	Cabir	Ravh b. Ubade		-
61.	609	“	Ebû Eyyüb	İbn Uyeyne	Yahya	İbn Numeyr, Yahya b. Yahya
62.	621	“	Enes	İbn Uleyye	Züheyr	Ebû Küreyb
63.	641	“	Ali	Ebû Muaviye		-
64.	645	“	Ebû Hüreyre	İbn Uyeyne		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, Muhammed b. Rafî
65.	651	“	“	İsmail b. İbrahim		-
66.	656	“	“	Cerir		-
67.	661	“	Enes	Ömer b. Yunus		-
68.	664	“	Aişe	Cerir		-
69.	666	“	Ümmü Kays	İbn Uyeyne		Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
70.	679	3- Hayız	Aişe	Cerir		İbn Ebî Şeybe
71.	691	“	Ebû Hüreyre	Yahya b. Said		Ebû Kâmil, Muhammed b. Hatim
72.	692	“	Aişe	Veki		İbn Ebî Şeybe
73.	694	“	Enes	Abdurrahman b. Mehdi		-
74.	702	“	Ömer	Yahya b. Said	İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr	Muhammed b. Ebî Bekr, İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
75.	706	“	Aişe	Abdurrahman b. Mehdi		Harun b. Said
76.	709	“	Enes	Ömer b. Yunus		-
77.	713	“	Ümmü Seleme	Veki		İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Ömer
78.	719	“	Aişe	Cerir		Kuteybe b. Said, Ali b. Huçr, Ebû Küreyb
79.	727	“	“	Süfyan		Kuteybe b. Said, İbn Rumh, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid,

80.	772	“	Cabir	Ravh b. Ubade		-
81.	781	“	Osman	Abdussamed b. Varis	Abdulvaris b. Abdissamed	Abd b. Humejd, Abdulvaris b. Abdissamed
82.	783	“	Ebû Hüreyre	Muaz b. Hişam		Ebû Gassan, Muhammed b. Müsenna
83.	791	“	İbn Abbas	Yahya b. Said		-
84.	791	“	“	“		-
85.	791	“	“	“		-
86.	799	“	“	“		Ahmed b. İsa, Harmale b. Yahya
87.	804	“	İbn Ümmü Amare	İbn Uleyye		Amr en-Nakid, İbn Ebî Şeybe
88.	805	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-
89.	824	“	“	Yahya b. Said	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe
90.	832	“	Enes	İbn Uleyye		İbn Ebî Şeybe
91.	833	“	“	“		Şeyban b. Ferruh
92.	847	4- Namaz	“	Yahya b. Said		-
93.	856	“	Ebû Hüreyre	Cerir	Kuteybe	Kuteybe b. Said, İshak b. İbrahim
94.	861	“	İbn Ömer	İbn Uyeyne	Yahya	Yahya b. Yahya, Said b. Mansur, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İbn Numeyr
95.	883	“	Ebû Hüreyre	İsmail b. İbrahim	Amr	Amr en-Nakid
96.	896	“	Vail b. Hucr	Affân		-
97.	897	“	Abdullah	Cerir		Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
98.	909	“	Ka’b b.Ucra	Veki		Ebû Kureyb
99.	921	“	Enes	İbn Uyeyne		Yahya b. Yahya, Kuteybe b. Said, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, Ebû Kureyb
100.	945	“	“	“		Amr en-Nakid

101.	954	“	Ebû Hüreyre	İbn Uyeyne		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, Harun b. Maruf
102.	964	“	“	İsmail b. İbrahim		Amr en-Nakid
103.	985	“	“	Cerir		-
104.	988	“	İbn Ömer	İbn Uyeyne		Amr en-Nakid
105.	1023	“	Amr b. Hüreys	Yahya b. Said	Ebû Kureyb	İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
106.	1025	“	Kutbe b. Malik	İbn Uyeyne		İbn Ebî Şeybe
107.	1036	“	Cübeyr b. Mut'im	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Harmale b. Yahya
108.	1065	“	Bera	İbn Uyeyne	Ebû Hayseme, İbn Numeyr	İbn Numeyr
109.	1070	“	İbn Ebî Evfa	Yezid b. Harun		Ubeydullah b. Muaz
110.	1074	“	İbn Abbas	İbn Uyeyne		Said b. Mansur, İbn Ebî Şeybe
111.	1079	“	Ali	Ebû Amir		İshak
112.	1085	“	Aişe	Cerir		İshak b. İbrahim
113.	1093	“	Sevban	Velid b. Müslim		-
114.	1109	“	Meymune	Veki	Amr	İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İshak b. İbrahim
115.	1113	“	Aişe	Abdullah b. Yezid		-
116.	1119	“	Ebû Cuhayfe	Veki		İbn Ebî Şeybe
117.	1123	“	“	İbn Mehdi		Muhammed b. Hatim
118.	1137	“	Ebû Zerr	İsmail b. İbrahim		İbn Ebî Şeybe
119.	1140	“	Aişe	İbn Uyeyne		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
120.	1147	“	“	Veki		İbn Ebî Şeybe
121.	1150	“	Ebû Hüreyre	İsmail b. İbrahim		Amr en-Nakid
122.	1151	“	“	İbn Uyeyne		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
123.	1181	5-Mescidler	Aişe	Yahya b. Said		-

124.	1190	“	Osman	Dahhak b. Mahled	İbn Müsenna	Muhammed b. Müsenna
125.	1201	“	Abdullah	İbn Fudayl		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, Ebû Said Eşec
126.	1217	“	Sehl	İbn Uyeyne		Kuteybe b. Said, İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Ömer
127.	1224	“	İbn Ömer	İbn Uleyye		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, Kuteybe, Muhammed b. Rumh, İbn Rafi, Harun b. Abdillan
128.	1226	“	Ebû Hüreyre, Ebû Said	Yakub b. İbrahim		Ebu't-Tahir, Harmele
129.	1228	“	Ebû Hüreyre	İbn Uleyye		İbn Ebî Şeybe
130.	1238	“	Aişe	İbn Uyeyne	Züheyr	Amr en-Nakid, İbn Ebî Şeybe
131.	1241	“	Enes	İbn Uyeyne		Amr en-Nakid, İbn Ebî Şeybe
132.	1248	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan		Muhammed b. Müsenna
133.	1250	“	Enes	İbn Uleyye		-
134.	1259	“	Ömer	Şebabe b. Sevvar		İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
135.	1261	“	Ebû Hüreyre	El-Mukri		-
136.	1266	“	“	İbn Uyeyne		Amr en-Nakid, Kuteybe b. Said, Muhammed b. Rumh
137.	1288	“	“	“		Amr en-Nakid
138.	1293	“	İmran b. Husayn	İbn Uleyye		İbn Ebî Şeybe
139.	1295	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan		Ubeydullah b. Said, Muhammed b. Müsenna
140.	1313	“	İbn Mesud	Yahya b. Said		-
141.	1316	“	İbn Abbas	Süfyan		-
142.	1321	“	Aişe	Cerir		İshak b. İbrahim
143.	1323	“	“	Yakub b. İbrahim		Amr en-Nakid

144.	1324	“	Ebû Hüreyre	Veki		Nasr b. Ali, İbn Numeyr, Ebû Kureyb
145.	1326	“	“	Velid b. Müslim		-
146.	1331	“	“	Süfyan		Muhammed b. Abbdad, İbn Ebî Şeybe
147.	1354	“	“	Cerir		-
148.	1357	“	Enes	Affân		-
149.	1358	“	İbn Ömer	İbn Uleyye		-
150.	1359	“	Ebû Hüreyre	Süfyan	Harmale	İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, Muhammed b. Cafer, Harmele b. Yahya
151.	1362	“	“	İsmail b. İbrahim	Züheyr	Kuteybe b. Said
152.	1368	“	“	Velid b. Müslim		-
153.	1373	“	“	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, Ebû Kureyb, İbn Numeyr, İbn Müsenna
154.	1387	“	Abdullah b. Amr	Ebû Amir el-Akadî		İbn Ebî Şeybe
155.	1391	“	Bureyde	İshak b. Yusuf		Ubeydullah b. Said
156.	1424	“	Ali	Veki	Ubeydullah	İbn Ebî Şeybe, Ubeydullah b. Muaz
157.	1425	“	“	Ebû Muaviye		İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
158.	1434	“	Cerir b. Abdillan	Mervan b. Muaviye		-
159.	1446	“	İbn Ömer	Cerir		İshak b. İbrahim
160.	1455	“	“	Süfyan		İbn Ebî Ömer
161.	1457	“	Aişe	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
162.	1469	“	Ebû Zerr	İsmail b. İbrahim		-
163.	1478	“	İbn Ömer	Yahya		Muhammed b. Müsenna
164.	1484	“	Ebû Hüreyre	Veki		Ebû Kureyb, İshak b. İbrahim

165.	1492	“	Osman	Muhammed b. Abdullah el-Esedî		Muhammed b. Rafî
166.	1501	“	Enes	Haşim b. Kasım		-
167.	1503	“	“	İbn Mehdi		Muhammed b. Müsenna
168.	1524	“	Ebû Hüreyre	Yezid b. Harun		İbn Ebî Şeybe
169.	1535	“	Malik b. Huveyris	İsmail b. İbrahim		-
170.	1543	“	Ebû Hüreyre	Hüseyin b. Muhammed		-
171.	1546	“	Enes	İsmail		Amr en-Nakid
172.	1573	6- Yolcu Namazı	Ömer	Abdullah b. İdris		İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb, İshak b. İbrahim
173.	1581	“	Enes	İsmail		Halef b. Hişam, Ebu'r-Rabi ez-Zehrani, Kuteybe b. Said, Yakub b. İbrahim
174.	1584	“	Ömer	İbn Mehdi		Muhammed b. Beşşar
175.	1591	“	İbn Ömer	Velid b. Müslim		İshak, Abd b. Humejd
176.	1641	“	Enes	Veki		İbn Ebî Şeybe
177.	1643	“	Bera	“		Ebû Kureyb
178.	1651	“	Abdullah b. Sercis	Mervan b. Muaviye	Züheyr	Ebû Kamil el-Cehderi, Hamid b. Ömer, İbn Numeyr,
179.	1677	“	Hafsa	Yahya		Yahya b. Yahya, Kuteybe, İbn Rumh, Ubeydullah b. Said
180.	1686	“	Aişe	Yahya b. Said		-
181.	1698	“	İbn Ömer	“		Ubeydullah b. Said, İbn Ebî Şeybe
182.	1704	“	Aişe	“	Züheyr	Ebu'r-Rabi, Hasan b. Rebi, İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
183.	1715	“	Abdullah b. Amr	Cerir		-

184.	1725	“	Aişe	Hüseyin b. Muhammed		Yahya b. Bişr
185.	1734	“	“	Cerir		-
186.	1737	“	“	Veki		İbn Ebî Şeybe
187.	1746	“	Zeyd b. Erkam	İbn Uleyye		İbn Numeyr
188.	1747	“	“	Yahya b. Said		-
189.	1749	“	İbn Ömer	Süfyan	Muhammed	İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, Muhammed b. Abbad
190.	1755	“	“	Yahya		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, İbn Müsenna
191.	1759	“	İbn Abbas	Abdussamed		-
192.	1781	“	Ebû Hüreyre	Muaz b. Hişam		-
193.	1813	“	Ali	İbn Mehdi		İshak b. İbrahim
194.	1814	“	Huzeyfe	Cerir	İbn Numeyr	İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
195.	1819	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		Amr en-Nakid
196.	1829	“	Aişe	Cerir		İshak b. İbrahim
197.	1831	“	Enes	İsmail		İbn Ebî Şeybe
198.	1834	“	Aişe	Yahya b. Said	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
199.	1840	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan		Muhammed b. Müsenna, Ubeydullah b. Said, İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, İbn Ebî Ömer, Kuteybe b. Said, Muhammed b. İshak
200.	1841	“	İbn Mesud	İshak b. İbrahim		Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
201.	1845	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		Amr en-Nakid
202.	1884	“	Ebû Derda	İbn Mehdi		Muhammed b. Müsenna, İbn Beşşar
203.	1886	“	“	Yahya b. Said	Züheyr	Muhammed b. Beşşar
204.	1894	“	İbn Ömer	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
205.	1897	“	Ömer	Yakub b. İbrahim		-

206.	1922	“	İbn Abbas	Yahya b. Said		Ebû Gassan el-Mismeî, İshak b. İbrahim
207.	1928	“	Ebû Basra el- Ğifari	Yakub b. İbrahim		-
208.	1935	“	Aişe	Cerir		İbn Numeyr
209.	1970	7-Cuma	Ebû Hüreyre	İsmail b. İbrahim		-
210.	1980	“	“	Cerir		Kuteybe b. Said
211.	2034	“	“	Veki		-
212.	2038	“	“	Cerir		Amr en-Nakid, Ebû Kureyb
213.	2041	“	İbn Ömer	Süfyan	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
214.	2066	8-Bayram Namazları	Aişe	Cerir		-
215.	2130	11-Cenaze	Ümmü Seleme	Muaviye b. Amr		-
216.	2165	“	Ümmü Atiyye	Muhammed b. Hazim		İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
217.	2183	“	Aişe	Yakub b. İbrahim b. Sad		Hasan el-Hulvani, Abd b. Humejd
218.	2186	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		İbn Ebî Şeybe
219.	2197	“	Sevban	Affân		İbn Beşşar, İbn Müsenna
220.	2200	“	Enes	İbn Uleyye	Yahya	Yahya b. Eyyüb, İbn Ebî Şeybe, Ali b. Hucr
221.	2210	“	İmran b. Husayn	İsmail		Ali b. Hucr, Yahya b. Eyyüb
222.	2217	“	Amir b. Rebia	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Amr en- Nakid, İbn Numeyr
223.	2230	“	Ali	İbn Mehdi		-
224.	2243	“	“	Veki		Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe
225.	2248	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-
226.	2257	“	Bureyde	Muhammed b. Abdillah		İbn Ebî Şeybe
227.	2259	“	Ebû Hüreyre	Muhammed b. Ubeyd		İbn Ebî Şeybe

228.	2267	12-Zekât	Ebû Said el-Hudri	Veki		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
229.	2274	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		Amr en-Nakid
230.	2277	“	“	Ali b. Hafs		-
231.	2306	“	Racul(Müphem)	İsmail b. İbrahim		-
232.	2380	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		İbn Numeyr
233.	2311	“	“	Veki	Ebû Kureyb	İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
234.	2327	“	Aişe	Yahya b. Said		Ebû Kureyb, Ali b. Hucr, Hakem b. Mûsâ
235.	2354	“	Cerir b. Abdillâh	Cerir		-
236.	2357	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		-
237.	2364	“	Aişe	Cerir		Yahya b. Yahya, İshak b. İbrahim
238.	2368	“	Umeyr	Hafs b. Gıyas		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
239.	2376	“	Esmâ	Muhammed b. Hazim		Amr en-Nakid, İshak b. İbrahim
240.	2380	“	Ebû Hüreyre	Yahya el-Kattan		Muhammed b. Müsenna
241.	2382	“	“	Cerir		-
242.	2388	“	Ebû Umame	Ömer b. Yunus		Nasr b. Ali, Abd b. Humejd
243.	2410	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		-
244.	2418	“	İbn Abbas	Haccac b. Muhammed		Harun b. Abdillâh
245.	2420	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		İbn Numeyr
246.	2427	“	“	Muhammed b. Fudayl		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, Ebû Said el-Eşec
247.	2428	“	Ömer	Cerir		Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
248.	2430	“	Enes	Abdussamed b. Varis, Ömer b. Yunus		Seleme b. Şebib

249.	2434	“	Sad	Yakub b. İbrahim		İbn Ebî Ömer, İshak b. İbrahim, Abd b. Humeyd
250.	2438	“	Enes	“		-
251.	2447	“	İbn Mesud	Cerir		Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
252.	2464	“	Ali	Ebû Muaviye		Osman b. Ebî Şeybe, İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
253.	2465	“	“	İbn Uleyye	Züheyr, İbn Ebî Şeybe	Muhammed b. Ebî Bekr, Kuteybe b. Said, İbn Ebî Şeybe
254.	2474	“	Ebû Hüreyre	Veki		Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe
255.	2487	“	Aişe	Ebû Muaviye		Ebû Kureyb
256.	2490	“	Ümmü Atiyye	İsmail b. İbrahim		-
257.	2494	“	Cerir	“	Züheyr	Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. Müsenna
258.	2502	13- Oruç	İbn Ömer	İsmail		-
259.	2519	“	Ebû Hüreyre	Huseyn b. Muhammed		Yahya b. Bişr, İbn Müsenna, İbn Ebî Ömer
260.	2541	“	İbn Mesud	İsmail b. İbrahim		-
261.	2545	“	Semura	İbn Uleyye		-
262.	2549	“	Enes	“		Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Kuteybe b. Said
263.	2555	“	Sehl b. Sad	İbn Mehdi		Kuteybe
264.	2567	“	Ebû Hüreyre	Cerir	Züheyr	İshak
265.	2570	“	Enes	Haşim b. Kasım		-
266.	2577	“	Aişe	Süfyan		Ali b. Hucr
267.	2595	“	Ebû Hüreyre	“		Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
268.	2634	“	Ümmü Fadl	İbn Mehdi		-
269.	2637	“	Aişe	Cerir		-

270.	2643	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan		Muhammed b. Müsenna, İbn Ebî Şeybe
271.	2649	“	İbn Mesud	Cerir		Osman b. Ebî Şeybe
272.	2702	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
273.	2703	“	“	“		-
274.	2707	“	“	Cerir	Ebû Said	İbn Ebî Şeybe, Ebû Said el-Eşec
275.	2728	“	Enes	Ravh	Ebû Bekr	İbn Ebî Halef, Ebû Bekr b. Nafi
276.	2731	“	Abdullah b. Amr	“		-
277.	2739	“	“	Süfyan	Züheyr	İbn Ebî Şeybe
278.	2743	“	“	İbn Mehdi		Muhammed b. Hatim
279.	2750	“	Ebû Katade	“		-
280.	2756	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-
281.	2763	“	İbn Ömer	Süfyan	Züheyr	Amr en-Nakid
282.	2786	14-İtikaf	Aişe	Yakub b. İbrahim		İbn Ebî Ömer, Amr b. Sevvad, Muhammed b. Rafi, Seleme b. Şebib
283.	2792	15-Hac	İbn Ömer	Süfyan		Yahya b. Yahya, Amr en-Nakid
284.	2800	“	Yala	İsmail b. İbrahim	Ali	Abd b. Humejd, Ali b. Haşrem
285.	2809	“	İbn Ömer	Süfyan	İbn Ebî Ömer	İbn Ebî Ömer
286.	2829	“	Aişe	Süfyan		İbn Ebî Şeybe
287.	2834	“	“	Veki		İbn Ebî Şeybe, Ebû Said el-Eşec
288.	2850	“	Zeyd	Yahya b. Said		-
289.	2860	“	Talha	“		-
290.	2868	“	İbn Ömer	Süfyan		İbn Ebî Ömer
291.	2878	“	Kab b. Ucra	İbn Uleyye		Ali b. Hucr, Yakub b. İbrahim
292.	2885	“	İbn Abbas	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim

293.	2887	“	Osman	“		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
294.	2889	“	Ebû Eyyüb	“		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, Kuteybe b. Said
295.	2908	“	Aişe	Abde b. Süleyman		Hennad b. Seriyi, Osman b. Ebî Şeybe
296.	2918	“	“	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
297.	2929	“	“	Cerir		İshak b. İbrahim
298.	2948	“	Cabir	Affân		-
299.	2972	“	İmran	İsmail b. İbrahim		-
300.	2993	“	İbn Ömer	İsmail		Ebû Rabi, Ebû Kamil
301.	2999	“	“	Süfyan		-
302.	3002	“	Esmâ	Ravh	Züheyr	İshak b. İbrahim
303.	3030	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		Said b. Mansur, Amr en-Nakid
304.	3035	“	Zeyd	Hasan b. Mûsâ		-
305.	3041	“	Ömer	Yahya el-Kattan		Muhammed b. Müsenna
306.	3044	“	İbn Ömer	“		Ubeydullah b. Said
307.	3064	“	“	“		Muhammed b. Müsenna, Ubeydullah b. Said
308.	3070	“	Ömer	Ebû Muaviye		Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
309.	3071	“	“	Veki		İbn Ebî Şeybe
310.	3090	“	Fadl b. Abbas	Yahya b. Said		-
311.	3105	“	Usame	Yezid b. Harun		-
312.	3113	“	İbn Ömer	Veki		-
313.	3121	“	Aişe	Abdurrahman		İbn Ebî Şeybe
314.	3148	“	Ebû Hüreyre	İbn Fudayl		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, Ebû Kureyb
315.	3161	“	Abdullah b. Amr	Süfyan	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe
316.	3166	“	Enes	İshak b. Yusuf		-

317.	3173	“	Ebû Rafi	Süfyan		Kuteybe b. Said, İbn Ebî Şeybe
318.	3175	“	Ebû Hüreyre	Velid b. Müslim		-
319.	3176	“	“	Şebabe		-
320.	3181	“	Ali	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
321.	3196	“	Aişe	Süfyan		Said b. Mansur, Halef b. Hişam, Kuteybe b. Said
322.	3201	“	“	Cerir		-
323.	3219	“	İbn Abbas	Süfyan		Said b. Mansur
324.	3224	“	Aişe	“		Kuteybe b. Said, Muhammed b. Müsenna
325.	3229	“	“	Cerir		Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
326.	3233	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan	İbn Numeyr	İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
327.	3253	“	İbn Abbas	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Ömer
328.	3257	“	Ebû Hüreyre	Yezid b. Harun		-
329.	3258	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan		Muhammed b. Müsenna
330.	3267	“	Ebû Hüreyre	Yahya b. Said		-
331.	3272	“	İbn Abbas	Süfyan		İbn Ebî Şeybe
332.	3276	“	Abdullah b. Sercis	İbn Uleyye		-
333.	3277	“	“	Ebû Muaviye		Yahya b. Yahya, Hamid b. Ömer
334.	3279	“	İbn Ömer	İbn Uleyye		İbn Ebî Ömer, İbn Rafi
335.	3280	“	Enes	“		-
336.	3290	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		Said b. Mansur, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, Muhammed b. Abdilmelik, İbn Numeyr, Ebû Kureyb, Muhammed b. Müsenna
337.	3291	“	“	Cerir		Yahya b. Yahya

338.	3305	“	Ebû Hüreyre	Velid b. Müslim		Ubeydullah b. Said
339.	3324	“	Enes	Yezid b. Harun		-
340.	3326	“	“	Vehb b. Cerir		İbrahim b. Muhammed
341.	3327	“	Ali	Ebû Muaviye		İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
342.	3337	“	Ebû Said el-Hudri	İbn Uleyye		-
343.	3344	“	İbn Ömer	Osman b. Ömer		-
344.	3366	“	Ebû Hüreyre	Ebû Safvan	Harmale	Harmale b. Yahya
345.	3370	“	“	Yahya b. Said		Muhammed b. Müsena, İbn Numeyr
346.	3374	“	“	Süfyan	Amr	Amr en-Nakid
347.	3378	“	“	Yahya el-Kattan		Ubeydullah b. Said, Muhammed b. Hatim
348.	3379	“	İbn Ömer	“		Muhammed b. Müsenna
349.	3384	“	Ebû Hüreyre	İbn Uleyye		Amr en-Nakid
350.	3395	“	İbn Ömer	Süfyan		-
351.	3408	16-Nikah	Cabir	Abdussamed b. Abdilvaris		-
352.	3433	“	Ali	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
353.	3449	“	Osman	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
354.	3455	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan		Muhammed b. Müsenna
355.	3458	“	Ebû Hüreyre	Süfyan	Züheyr	Amr en-Nakid, İbn Ebî Ömer
356.	3466	“	İbn Ömer	Yahya		Muhammed b. Müsenna, Ubeydullah b. Said
357.	3474	“	Ebû Hüreyre	İsmail b. İbrahim, Hüseyin b. Muhammed		İbrahim b. Mûsâ, Amr en-Nakid, Muhammed b. Rafi, Abdullah b. Abdirrahman
358.	3483	“	Aişe	Veki	Züheyr	İbn Ebî Şeybe
359.	3488	“	Sehl	Süfyan		Halef b. Hişam, İshak b. İbrahim, İbn Ebî Şeybe

360.	3497	“	Enes	İbn Uleyye		-
361.	3498	“	Enes	Muaz b. Hişam		Ebu'r-Rabi, Kuteybe b. Said, Muhammed b. Ubeyd, Muhammed b. Rafi
362.	3541	“	Ebû Hüreyre	Cerir	Zühery	İbn Ebî Şeybe, Ebû Said el-Eşec, Ebû Kureyb
363.	3568	“	Sad b. Ebî Vakkas	Abdullah b. Yezid el-Mukri	İbn Numeyr	İbn Numeyr
364.	3581	17-Rada'a	Ali	Ebû Muaviye	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. Ala
365.	3584	“	İbn Abbas	Yahya el-Kattan		Muhammed b. Yahya, İbn Ebî Şeybe
366.	3590	“	Aişe	İsmail b. İbrahim		İbn Numeyr, Suveyd b. Said
367.	3607	“	“	İbn Mehdi		Muhammed b. Müsenna, İbn Beşşar, Ubeydullah b. Muaz, İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humejd
368.	3616	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		Said b. Mansur, Abdul'ala b. Hammad, Amr en-Nakid
369.	3618	“	Aişe	Süfyan	Amr	Amr en-Nakid, İbn Ebî Şeybe
370.	3629	“	“	Cerir		-
371.	3635	“	Ebû Hüreyre	Yahya b. Said		Muhammed b. Müsenna, Ubeydullah b. Said
372.	3651	“	“	Yakub b. İbrahim		Abd b. Humejd
373.	3656	18-Talak	İbn Ömer	İsmail		-
374.	3659	“	“	Veki	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
375.	3676	“	İbn Abbas	İsmail b. İbrahim		-
376.	3690	“	Cabir	Ravh b. Ubade		-
377.	3691	“	Ömer	Ömer b. Yunus		-

378.	3694	“	“	Süfyan	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe
379.	3705	“	Fatıma bt. Kays	Huşeym		-
380.	3739	“	Aişe	Süfyan	Yahya	Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
381.	3748	19-Lian	İbn Ömer	Süfyan	Yahya	Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe
382.	3755	“	İbn Mesud	Cerir	Züheyr	Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
383.	3762	“	Ebû Hüreyre	İshak b. İsa		-
384.	3766	“	“	Süfyan	Kuteybe	Kuteybe b. Said, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
385.	3780	20-İtk	Aişe	Cerir		İbn Ebî Şeybei Ebû Kureyb, İshak b. İbrahim
386.	3781	“	“	Ebû Muaviye	Züheyr	Muhammed b. Ala
387.	3789	“	İbn Ömer	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Yahya b. Eyyüb, Kuteybe, İbn Hucr, İbn Numeyr, İbn Müsenna, İbn Rafi
388.	3799	“	Ebû Hüreyre	Cerir		İbn Ebî Şeybe
389.	3808	21-Buyu’	“	Yahya b. Said	Züheyr	İbn Ebî Şeybe
390.	3810	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan	Züheyr	Muhammed b. Müsenna
391.	3812	“	“	Yahya	Züheyr	Muhammed b. Müsenna
392.	3824	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
393.	3854	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan		Muhammed b. Müsenna, İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
394.	3854	“	“	İsmail		Ali b. Hucr, Ebu’r-Rabi, Ebû Kamil, İbn Müsenna, İbn Ebî Ömer, İbn Rafi
395.	3856	“	“	Süfyan		İbn Ebî Ömer
396.	3864	“	“	İsmail		Ali b. Hucr
397.	3865	“	“	Cerir		-

398.	3870	“	“	Abdurrahman		İbn Müsenna
399.	3875	“	“	Süfyan	Züheyr, İbn Numeyr	Yahya b. Yahya, İbn Numeyr
400.	3876	“	Zeyd b. Sabit	“	“	İbn Numeyr
401.	3897	“	İbn Ömer	İsmail b. İbrahim		Ali b. Hucr
402.	3904	“	“	İsmail		Ebu'r-Rabi, Ebû Kamil
403.	3907	“	“	Süfyan		Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe
404.	3908	“	Cabir	“		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
405.	3930	“	“	“		Said b. Mansur, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
406.	3962	22-Müsaka	İbn Ömer	Yahya el-Kattan	Züheyr	Ahmed b. Hanbel
407.	3991	“	Ebû Hüreyre	İsmail b. İbrahim, Muaz b. Hişam		-
408.	4023	“	İbn Ömer	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
409.	4032	“	Ebû Hüreyre	İsmail b. İbrahim		-
410.	4046	“	Aişe	Cerir		İshak b. İbrahim
411.	4050	“	Ömer	Süfyan	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
412.	4060	“	“	“		İbn Ebî Şeybe, İshak
413.	4090	“	Usame	Affân		Muhammed b. Hatim
414.	4093	“	Cabir	Huşeym		Muhammed b. Sabbah, Osman b. Ebî Şeybe
415.	4125	“	Ebû Hüreyre	Ebû Safvan		Ebu't-Tahir, Harmele b. Yahya
416.	4131	“	“	Süfyan		Ebu't-Tahir, Harmele b. Yahya, Abd b. Humejd
417.	4136	“	“	Cerir		-
418.	4151	23-Faraiz	Ömer	Şebabe		İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim, İbn Rafi
419.	4157	“	Ebû Hüreyre	Ebû Safvan	Harmale b. Yahya	Harmale b. Yahya

420.	4158	“	“	Yakub b. İbrahim		Abdumelik b. Şuayb, İbn Numeyr
421.	4162	“	“	İbn Mehdi		İbn Nafi
422.	4164	24-Hibat	Ömer	“		-
423.	4204	25-Vasiyye	İbn Ömer	Yahya el-Kattan	İbn Müsenna	İbn Müsenna
424.	4206	“	“	İbn Uleyye		Ebû Kamil, Ebu't-Tahir, Harun b. Said, Muhammed b. Rafi
425.	4212	“	“	Hasan b. Mûsâ		-
426.	4220	“	Aişe	Yahya b. Said		-
427.	4230	“	“	Cerir		Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim, Ali b. Haşrem
428.	4237	26-Nezr	İbn Ömer	“		İshak b. İbrahim
429.	4245	“	İmran b. Husayn	İsmail b. İbrahim	Züheyr	Ali b. Hucr
430.	4256	27-Eyman	İbn Ömer	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
431.	4271	“	Ebû Hüreyre	Mervan b. Muaviye		-
432.	4273	“	“	İbn Ebî Uveys		-
433.	4279	“	“	Şebabe		-
434.	4292	“	Ömer	Yahya el-Kattan	Züheyr	Muhammed b. Ebî Bekr, İbn Müsenna
435.	4307	“	Ebû Mesud	Muhammed b. Humejd		İshak b. İbrahim, Muhammed b. Rafi, İbn Ebî Şeybe
436.	4312	“	Ebû Hüreyre	İshak b. Yusuf		Ebû Kureyb
437.	4319	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan		İbn Müsenna, İbn Numeyr, İbn Ebî Şeybe, Harun b. Said
438.	4321	“	Ebû Hüreyre	Ebû Safvan		-
439.	4323	“	“	Cerir		-
440.	4328	“	İbn Ömer	İbn Uleyye		Kuteybe b. Said, İbn Müsanna, Ebu'r-Rabi, Ebû Kamil, İshak b.

						Mansur, İbn Rafi, Harun b. Said
441.	4335	“	İmran	“		Ali b. Hucr, İbn Ebî Şeybe
442.	4407	29-Hudud	İbn Ömer	Yahya el-Kattan, İbn Uleyye		Kuteybe b. Said, İbn Rumh, İbn Müsenna, İbn Numeyr, İbn Ebî Şeybe, Ebu’r-Rabi, Ebû Kamil, İbn Rafi, Abdullah b. Abdurrahman, Ebu’t-Tahir
443.	4419	“	Ömer	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Ömer
444.	4438	“	İbn Ömer	İbn Uleyye		Ebu’t-Tahir
445.	4457	“	Ali	“	İshak	İbn Ebî Şeybe, Ali b. Hucr, İshak b. İbrahim
446.	4466	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Abdul’ala b. Hammad, İbn Rafi
447.	4480	30-Ekdiyye	Aişe	Yakub b. İbrahim		-
448.	4481	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-
449.	4495	“	“	Şebabe		-
450.	4512	31-Lukata	İbn Ömer	İbn Uleyye		Kuteybe b. Said, İbn Rumh, İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, Ebu’r-Rabi, Ebû Kamil, İbn Ebî Ömer, İbn Rafi
451.	4529	32-Cihad	“	Yahya el-Kattan	İbn Numeyr	İbn Ebî Şeybe, Ubeydullah b. Said, İbn Numeyr
452.	4538	“	Ebû Said	Abdussamed b. Abdilvaris		-
453.	4539	“	Cabir	Süfyan	Züheyr, Ali	Ali b. Hucr, Amr en-Nakid
454.	4561	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan		İbn Müsenna

455.	4571	“	Avf b. Malik	Velid b. Müslim		-
456.	4572	“	Seleme b. Ekva’	Ömer b. Yunus		-
457.	4573	“	Seleme	“		-
458.	4582	“	Ebû Bekr	Yakub b. İbrahim		İbn Numeyr, Hasan b. Ali
459.	4588	“	Ömer	Ömer b. Yunus	Züheyr	Hennad b. Seriiyy
460.	4594	“	“	Dahhak	İbn Rafî	İbn Rafî
461.	4595	“	“	Ravh b. Ubade		Seleme b. Şebib
462.	4597	“	Ebû Said	İbn Mehdi		-
463.	4618	“	Bera	Yahya b. Said		İbn Müsenna, Ebû Bekr b. Hallad
464.	4619	“	Seleme	Ömer b. Yunus		-
465.	4620	“	Abdullah b. Amr	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
466.	4640	“	Huzeyfe	Cerir		İshak b. İbrahim
467.	4644	“	Sehl	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim, İbn Ebî Ömer, Amr b. Sevvad, Muhammed b. Sehl
468.	4665	“	Enes	İbn Uleyye		-
469.	4694	“	Cabir	Ravh		-
470.	4700	“	Aişe	İbn Mehdi	Ebu’t-Tahir	Ebu’t-Tahir
471.	4701	33-İmare	Ebû Hüreyre	Süfyan		Abdullah b. Mesleme, Kuteybe b. Said, Amr en-Nakid
472.	4720	“	Ebû Zerr	Abdullah b. Yezid		İshak b. İbrahim
473.	4721	“	Abdullah b. Amr	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
474.	4724	“	İbn Ömer	İsmail		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, İbn Müsenna, Ubeydullah b. Said, Ebu’r-Rabi, Ebû Kamil, İbn Rafî, Harun b. Said
475.	4734	“	Ebû Hüreyre	İsmail b. İbrahim		-

476.	4735	“	“	Cerir		İbn Ebî Şeybe
477.	4746	“	İbn Abbas	Haccac b. Muhammed		-
478.	4748	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		-
479.	4764	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan		İbn Müsenna, İbn Numeyr
480.	4766	“	Ali	Veki		İbn Numeyr, Ebû Said el-Eşec
481.	4772	“	Ebû Hüreyre	Şebabe		-
482.	4776	“	Abdullah b. Amr	Cerir		İshak b. İbrahim
483.	4788	“	Ebû Hüreyre	İbn Mehdi		-
484.	4842	“	İbn Ömer	İbn Uleyye		İbn Ebî Ömer, İbn Rafî
485.	4844	“	“	İsmail		Yahya b. Yahya, Muhammed b. Rumh, Kuteybe b. Said, Halef b. Hişam, Ebu'r-Rabi, Ebû Kamil, İbn Numeyr, İbn Ebî Şeybe, İbn Müsenna, Ubeydullah b. Said, Ali b. Hucr, Ahmed b. Abde, İbn Ebî Ömer, İbn Rafi, Harun b. Said
486.	4848	“	Cerir	İsmail b. İbrahim		İbn Ebî Şeybe
487.	4856	“	Ebû Hüreyre	Veki		Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
488.	4759	“	“	Cerir		-
489.	4862	“	“	Süfyan		Amr en-Nakid
490.	4866	“	“	Cerir		-
491.	4870	“	“	“		Kuteybe b. Said, İbn Ebî Şeybe
492.	4875	“	Sehl	Veki		İbn Ebî Şeybe
493.	4877	“	Ebû Eyyüb	Abdullah b. Yezid	İbn Ebî Şeybe, İshak	İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
494.	4884	“	Abdullah b. Amr	“		-

495.	4891	“	Ebû Hüreyre	Veki		İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
496.	4893	“	“	“		İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
497.	4904	“	Ebû Said	İbn Uleyye		-
498.	4941	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-
499.	4959	“	“	Cerir		-
500.	4963	“	Enes	Abdussamed b. Abdilvaris		-
501.	4984	34-Sayd	Ebû Salebe	El-Mukri		Ebu't-Tahir
502.	4992	“	Ebû Hüreyre	İbn Mehdi		-
503.	5006	“	Ali	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, Ebu't-Tahir, Harmale, İshak, Abd b. Humejd
504.	5010	“	Bera	Cerir		-
505.	5031	“	İbn Ömer	İsmail		Ebu'r-Rabi, Kuteybe, İbn Numeyr, Harun b. Abdullah, Harun b. Said
506.	5049	“	Enes	Yahya b. Said		Yahya b. Habib
507.	5058	“	“	Yahya b. Said, İbn Mehdi		Yahya b. Habib, Ebû Kureyb
508.	5062	“	İbn Ömer	Huşeym		-
509.	5079	35-Edahi	Enes	İbn Uleyye	Amr	Yahya b. Eyyüb, Amr en-Nakid
510.	5099	“	Ali	Yakub b. İbrahim		Hasan el-Hulvani, Abd b. Humejd
511.	5110	“	Sevban	Man b. İsa		-
512.	5116	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İbn Rafî, Abd b. Humejd
513.	5124	“	Ali	Mervan b. Muaviye		Süreyc b. Yunus
514.	5140	36-Eşribe	Enes	İbn Mehdi		Yahya b. Yahya
515.	5142	“	Ebû Hüreyre	İsmail b. İbrahim		-

516.	5144	“	“	Veki		Ebû Kureyb
517.	5160	“	“	“	Züheyr	Ebû Kureyb
518.	5161	“	“	Haşim b. Kasım		-
519.	5171	“	Ali	Cerir		Said b. Amr, Bişr b. Halid
520.	5172	“	Aişe	Cerir		İshak b. İbrahim
521.	5189	“	İbn Ömer	İsmail		Kuteybe, İbn Rumh, Ebu'r-Rabi, Ebû Kamil, İbn Numeyr, İbn Müsenna, İbn Ebî Ömer, İbn Rafi, Harun el-Eyli
522.	5213	“	Aişe	Süfyan		Yahya b. Yahya, Said b. Mansur, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, Hasan el-Hulvani, Abd b. Humeyd, İshak b. İbrahim
523.	5237	“	Enes	Affân		İbn Ebî Şeybe
524.	5240	“	Ebû Hüreyre	Ebû Safvan	İbn Abbad	Muhammed b. Abbad
525.	5242	“	Ebû Humeyd	Ebû Asım Dahhak		İbn Müsenna, Abd b. Humeyd
526.	5257	“	İbn Ömer	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Amr en- Nakid
527.	5265	“	“	Süfyan	İbn Numeyr	İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, İbn Ebî Ömer
528.	5278	“	Ebû Said	Yahya b. Said	Züheyr, İbn Müsenna	Muhammed b. Müsenna, İbn Beşşar
529.	5290	“	Enes	Süfyan	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, Amr en- Nakid, İbn Numeyr
530.	5295	“	İbn Abbas	Ravh b. Ubade	Züheyr	Harun b. Abdillah, Abd b. Humeyd
531.	5296	“	Kab b. Malik	İbn Mehdi		İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. Hatim
532.	5312	“	Enes	Yezid b. Harun		-
533.	5332	“	“	Süfyan		İbn Ebî Ömer
534.	5335	“	İbn Ömer	İbn Mehdi		İbn Müsenna
535.	5359	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-

536.	5372	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan		İbn Müsenna, Ubeydullah b. Said
537.	5380	“	Ebû Hüreyre	Cerir		Yahya b. Yahya, İshak b. İbrahim
538.	5406	37-Libas	İbn Ömer	Yahya b. Said		-
539.	5412	“	Ömer	Cerir		İbn Numeyr
540.	5417	“	Ömer	Muaz b. Hişam		Ubeydullah b. Ömer, Ebû Gassan, İshak b. İbrahim, İbn Müsenna, İbn Beşşar
541.	5422	“	Ali	Veki	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
542.	5425	“	Enes	İbn Uleyye		İbn Ebî Şeybe
543.	5433	“	“	Affân		-
544.	5435	“	Abdullah b. Amr	Yezid b. Harun		İbn Ebî Şeybe
545.	5454	“	İbn Ömer	İsmail		İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, İbn Müsenna, Ubeydullah b. Said, Ebu’r-Rabi, Ebû Kamil, Kuteybe, İbn Rumh, Harun el-Eyli
546.	5474	“	“	Yahya b. Said		İbn Ebî Şeybe, İbn Müsenna, Sehl b. Osman
547.	5479	“	Enes	İbn Uleyye		Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe
548.	5488	“	Enes	İbn Ebî Üveys		-
549.	5505	“	Abdullah b. Yezid	Süfyan		Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, İshak b. İbrahim
550.	5507	“	Enes	İbn Uleyye		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İbn Numeyr, Ebû Kureyb
551.	5510	“	Ebû Hüreyre	Süfyan	Yahya	Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
552.	5521	“	Aişe	İsmail b. İbrahim		-

553.	5527	“	“	Süfyan		Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe
554.	5528	“	“	Süfyan	Züheyr	İbn Ebî Şeybe
555.	5536	“	İbn Ömer	İbn Uleyye		Ebu’r-Rabi, Ebû Kamil, İbn Ebî Ömer
556.	5544	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-
557.	5547	“	“	“		Kuteybe
558.	5556	“	Enes	Yahya b. Said		-
559.	5559	“	İbn Ömer	“		-
560.	5569	“	Aişe	Zeyd b. Hubab		-
561.	5571	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan	Züheyr	İbn Numeyr, İbn Müsenna
562.	5582	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-
563.	5597	38-Adab	“	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İbn Numeyr
564.	5604	“	İbn Ömer	Yahya b. Said		Ahmed b. Hanbel, İbn Müsenna, Ubeydullah b. Said, İbn Beşşar
565.	5640	“	Sehl	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İbn Ebî Ömer, Ebû Kamil
566.	5642	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-
567.	5644	“	İbn Mesud	Huşeym		Kuteybe, Yezid b. Zurey’, İbn Ebî Şeybe
568.	5655	39-Selam	İbn Ömer	İbn Mehdi		-
569.	5656	“	Aişe	Süfyan	Züheyr	Amr en-Nakid
570.	5662	“	Ebû Hüreyre	Cerir		İbn Müsenna, İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
571.	5673	“	Cabir	Huşeym		Yahya b. Yahya, Ali b. Hucr, Muhammed b. Sabbah
572.	5684	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan	İbn Ebî Şeybe	Yahya b. Yahya, İbn Numeyr, İbn Müsenna, İbn Ebî Şeybe
573.	5696	“	İbn Mesud	Cerir	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, Hennad es-Seriyy, Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim

574.	5707	“	Aişe	Cerir	Züheyr	İshak b. İbrahim
575.	5710	“	“	“		İbn Ebî Şeybe
576.	5719	“	“	Süfyan	İbn Ebî Ömer	İbn Ebî Ömer, İbn Ebî Şeybe
577.	5724	“	Enes	Humeyd b. Abdirrahman		İbn Ebî Şeybe
578.	5751	“	İbn Ömer	Yahya b. Said		İbn Müsenna
579.	5762	“	Ümmü Kays	Süfyan	Züheyr	Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İbn Ebî Ömer
580.	5767	“	Ebû Hüreyre	“		Ebu't-Tahir, Harmale, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İbn Ebî Ömer, Abd b. Humeyd, Abdullah .b Abdirrahman
581.	5803	“	“	Yezid b. Harun		-
582.	5806	“	İbn Ömer	Süfyan		İbn Ebî Ömer, Yahya b. Yahya, Amr en-Nakid, Abdulmelik b. Şuayb, Abdullah b. Abdirrahman
583.	5820	“	İbn Abbas	Velid b. Müslim		Ebu't-Tahir, Harmale, Seleme b. Şebib
584.	5841	“	Ebû Said	Yahya b. Said		-
585.	5847	“	Ebû Hüreyre	Cerir		Kuteybe b. Said, Muhammed b. Sabbah, Ebû Kureyb
586.	5866	40-Elfaz	“	“		-
587.	5869	“	“	“		-
588.	5870	“	“	Ali b. Hafs		-
589.	5873	“	Vail	Osman b. Ömer		-
590.	5875	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-
591.	5883	“	“	El-Mukri		İbn Ebî Şeybe
592.	5886	41-Şiir	Şerid	Süfyan		Ahmed b. Abde
593.	5887	“	“	İbn Mehdi		Yahya b. Yahya
594.	5896	“	Büreyde	İbn Mehdi		-

595.	5909	42-Rü'ya	Ubade b. Samit	“	Ubeydullah	İbn Müsenna, İbn Beşşar, Ubeydullah b. Muaz
596.	5922	“	Ebû Katade	Yakub b. İbrahim		-
597.	5985	43-Fedail	İbn Ömer	Yahya el-Kattan		İbn Müsenna, Ubeydullah b. Said
598.	5991	“	Sevban	Hasan b. Mûsâ		-
599.	6001	“	Enes	“		-
600.	6013	“	“	İsmail	Ahmed	Ahmed b. Hanbel
601.	6026	“	“	İbn Uleyye	Züheyr	İbn Numeyr
602.	6030	“	Cerir b. Abdullah	Cerir		İshak b. İbrahim, Ali b. Haşrem, Ebû Kureyb, Ebû Said el-Eşec
603.	6032	“	Ebû Said	İbn Mehdi		Ubeydullah b. Muaz, İbn Müsenna, Ahmed b. Sinan
604.	6033	“	Abdullah b. Amr	Cerir		Osman b. Ebî Şeybe
605.	6035	“	Enes	İbn Uleyye		Amr en-Nakid
606.	6046	“	Aişe	Cerir		İshak b. İbrahim, Ahmed b. Abde
607.	6053	“	Enes	Haşim b. Kasım	Züheyr	Kuteybe
608.	6055	“	“	“		-
609.	6068	“	“	Habban b. Hilal		İbn Müsenna
610.	6105	“	Cübeyr b. Mut'im	Süfyan	Züheyr	İshak b. İbrahim, İbn Ebî Ömer
611.	6109	“	Aişe	Cerir		-
612.	6144	“	Ebû Hüreyre	Şebabe		-
613.		“	“	Huceyn b. Müsenna		-
614.	6153	“	“	Yakub b. İbrahim		Ebû Bekr b. Nadr
615.	6161	“	“	Yahya b. Said		İbn Müsenna, Ubeydullah b. Said

616.	6169	44- Fedailu's- sahabe	Ebû Bekr	Habban b. Hilal		Abd b. Humeyd, Abdullah b. Abdurrahman
617.	6175	“	İbn Mesud	Cerir		Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
618.	6189	“	Ebû Said	Yakub b. İbrahim	Züheyr, Hasan, Abd	Mansur b. Ebî Muzahim, Hasan b. Ali, Abd b. Humeyd
619.	6198	“	Cabir	Süfyan	Züheyr	İbn Numeyr
620.	6205	“	Aişe	“		Kuteybe, Amr en-Nakid
621.	6225	“	Zeyd b. Erkam	İbn Uleyye		Şuca' b. Mahled
622.	6238	“	Sad	Hasan b. Mûsâ		İbn Ebî Şeybe
623.	6240	“	Sad	İbn Mehdi		-
624.	6252	“	Enes	İbn Uleyye		İbn Ebî Şeybe
625.	6279	“	Aişe	Ebû Muaviye		Ebû Kureyb
626.	6288	“	“	Cerir		Ebû Kureyb, İbn Numeyr
627.	6312	“	“	Yakub b. İbrahim	Züheyr	Mansur b. Ebî Muzahim
628.	6318	“	Enes	Amr b. Asım		-
629.	6328	“	Ebû Mûsâ	İbn Mehdi		İbn Mûsenna, İbn Beşşar
630.	6335	“	Abdullah b. Amr	Cerir		Kuteybe, Osman b. Ebî Şeybe
631.	6351	“	Enes	Yunus b. Muhammed		-
632.	6368	“	İbn Abbas	Haşim b. Kasım		Ebû Bekr b. Nadr
633.	6375	“	Enes	“		-
634.	6380	“	Sad	İshak b. İsa		-
635.	6388	“	Bera	İbn Mehdi		İbn Nafi, İbn Beşşar
636.	6397	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		Kuteybe, İbn Ebî Şeybe
637.	6401	“	Ali	“	Amr	Amr b. en-Nakid, İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Ömer, İshak b. İbrahim
638.	6417	“	Enes	İbn Uleyye	Züheyr	İbn Ebî Şeybe

639.	6436	“	İbn Ömer	Yakub b. İbrahim		İbn Müsenna, Amr b. Sevvad, Hulvani, Abd b. Humejd
640.	6438	“	Ebû Eyyüb	Yezid b. Harun		-
641.	6443	“	Ebû Hüreyre	İbn Uleyye		Yakub ed-Devraki
642.	6449	“	Ömer	Ahmed b. İshak		-
643.	6452	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-
644.	6455	“	“	“		Kuteybe
645.	6467	“	Ebû Said	Süfyan	Züheyr	Ahmed b. Abde
646.	6490	“	Üseyr b. Cabir	Haşim b. Kasım		-
647.	6491	“	Ömer	Affân		İbn Müsenna
648.	6494	“	Ebû Zerr	Vehb b. Cerir		Ubeydullah b. Said
649.	6500	45-Birr	Ebû Hüreyre	Cerir		Kuteybe
650.	6504	“	Abdullah b. Amr	Veki		İbn Ebî Şeybe, İbn Müsenna
651.	6509	“	Ebû Hüreyre	Yezid b. Harun		-
652.	6511	“	“	Cerir		-
653.	6519	“	Aişe	Veki	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe
654.	6520	“	Cübeyr b. Mut'im	Süfyan		İbn Ebî Ömer
655.	6528	“	Enes	“		İbn Ebî Ömer, Amr en-Nakid
656.	6533	“	Ebû Eyyüb	“		Kuteybe, İbn Ebî Şeybe, Harmale b. Yahya, Hacib b. Velid, İshak b. İbrahim
657.	6545	“	Ebû Hüreyre	Cerir		Kuteybe, Ahmed b. Abde
658.	6554	“	Sevban	Yezid b. Harun	Züheyr	İbn Ebî Şeybe
659.	6559	“	İbn Mesud	Cerir		Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
660.	6561	“	Aişe	“		İshak b. İbrahim
661.	6583	“	Cabir	Süfyan	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Abde, İbn Ebî Ömer

662.	6596	“	Aişe	Süfyan	Züheyr	Kuteybe, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İbn Numeyr
663.	6599	“	Cerir	Cerir	Züheyr, İshak	İbn Ebî Şeybe, Ebû Said el-Eşec, İbn Numeyr, Ebû Kureyb, İshak b. İbrahim
664.	6604	“	İmran	İbn Uleyye		İbn Ebî Şeybe
665.	6614	“	Aişe	Cerir		-
666.	6624	“	Ebû Hüreyre	Yakub b. İbrahim	Züheyr	Abd b. Humejd
667.	6627	“	Enes	Ömer b. Yunus	Züheyr	Ebû Man
668.	6632	“	Ebû Hüreyre	Cerir		Harmale b. Yahya
669.	6637	“	İbn Mesud	“		Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
670.	6652	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		Amr en-Nakid
671.	6670	“	“	Cerir		-
672.	6673	“	Ebû Berze	Yahya b. Said		-
673.	6697	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humejd, Amr en- Nakid, İbn Rafi
674.	6704	“	“	Cerir		Kuteybe
675.	6705	“	“	Cerir		-
676.	6709	“	“	Kesir b. Hişam		-
677.	6711	“	Enes	Süfyan	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, Amr en- Nakid, İbn Numeyr, İbn Ebî Ömer
678.	6725	46-Kader	Huzeyfe	“	İbn Numeyr	İbn Numeyr
679.	6731	“	Ali	Cerir	Züheyr	Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
680.	6733	“	“	Veki	Ebû Kureyb	İbn Ebî Şeybe, Ebû Said el-Eşec, İbn Numeyr, Ebû Kureyb
681.	6738	“	İmran	İbn Uleyye		Şeyban b. Ferruh, İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim, İbn Numeyr,

						Yahya b. Yahya, İbn Müsenna
682.	6745	“	Ebû Hüreyre	Yakub b. İbrahim		İbn Hatim
683.	6750	“	Abdullah b. Amr	Mukri		İbn Numeyr
684.	6758	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-
685.	6767	“	Aişe	“		-
686.	6797	47-İlm	Abdullah b. Amr	Veki		Ebu'r-Rabi, Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb, İbn Ebî Ömer, İbn Hatim, İbn Nafi, Abd b. Humeyd
687.	6800	“	Cerir	Cerir b. Abdulhamid		-
688.	6805	48-Zikr	Ebû Hüreyre	“	Kuteybe	Kuteybe b. Said
689.	6809	“	“	Süfyan	Amr	Amr en-Nakid, İbn Ebî Ömer
690.	6811	“	Enes	İbn Uleyye		İbn Ebî Şeybe
691.	6814	“	“	“		-
692.	6815	“	“	Affân		İbn Ebî Halef
693.	6837	“	“	“		-
694.	6840	“	“	İbn Uleyye		-
695.	6846	“	Ebû Hüreyre	İbn Fudayl		İbn Numeyr, Ebû Kureyb, Muhammed b. Tarif
696.	6851	“	Tarık b. Uşeym	Yezid b. Harun		-
697.	6856	“	Ebû Hüreyre, Ebû Said	İbn Mehdi		-
698.	6861	“	Ebû Hüreyre	İsmail b. İbrahim	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, Ebû Said el-Eşec
699.	6877	“	“	Süfyan		Amr en-Nakid
700.	6889	“	“	Cerir		-
701.	6917	“	Ali	Süfyan		İbn Numeyr, Ubeyd b. Yaiş
702.	6925	“	Ebû Zerr	Habban b. Hilal		-

703.	6933	“	Enes	İshak b. Yusuf		-
704.	6937	“	Usame	Muaz b. Muaz	Ebû Kamil	Heddab b. Halid, Muhammed b. Abdilala, İshak b. İbrahim, Ebû Kamil
705.	6938	“	İbn Abbas	İsmail b. İbrahim		-
706.	6950	“	İbn Ömer	Yakub b. İbrahim		İshak b. Mansur, Abd b. Humejd, Suveyd b. Said, Ebû Kureyb, Muhammed b. Tarif, Hasan el-Hulvani
707.	6960	49-Tevbe	Enes	Ömer b. Yunus		İbn Sabbah
708.	6968	“	Hanzala	Fadl b. Dukeyn		-
709.	6970	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		-
710.	6994	“	İbn Mesud	Cerir		Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
711.	7007	“	Ebû Umame	Ömer b. Yunus	Züheyr	Nasr b. Ali
712.	7015	“	İbn Ömer	İsmail b. İbrahim		-
713.	7023	“	Enes	Affân		-
714.	7025	50-Sifatu'l- munafikin	Cabir	Süfyan	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Abde
715.	7032	“	Zeyd	Yahya b. Said		İbn Nafi
716.	7034	“	İbn Abbas	Haccac b. Muhammed	Züheyr	Harun b. Abdillahir
717.	7037	“	Huzeyfe	Ebû Ahmed el- Kufi		-
718.	7071	[]-Sifatu'l- kiyame	İbn Mesud	Süfyan		Amr en-Nakid
719.	7076	“	Enes	Yunus b. Muhammed		Abd b. Humejd
720.	7087	“	“	“	Züheyr	Abd b. Humejd
721.	7089	“	“	Yezid b. Harun	Züheyr	İbn Ebî Şeybe
722.	7095	“	Kab b. Malik	Bişr b. Seriyi, İbn Mehdi		-
723.	7115	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-

724.	7131	51-Cennet	“	Şebabe		-
725.	7132	“	“	Süfyan		Said b. Amr
726.	7149	“	“	Cerir	Kuteybe	Kuteybe
727.	7156	“	“	İbn Mehdi		-
728.	7178	“	Enes	Abdussamed b. Abdilvaris		-
729.	7180	“	“	Affân		-
730.	7183	“	İbn Mesud	Yakub b. İbrahim		Hasan el-Hulvani, Abd b. Humejd
731.	7192	“	Ebû Hüreyre	Cerir		-
732.	7194	“	“	“		-
733.	7198	“	Aişe	Yahya b. Said		-
734.	7200	“	İbn Abbas	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim, İbn Ebî Ömer
735.	7202	“	Ebû Hüreyre	Ahmed b. İshak		İbn Hatim
736.	7203	“	İbn Ömer	Yahya b. Said		İbn Müsenna, Ubeydullah b. Said
737.	7215	“	Ebû Eyyüb	Yahya el- Kattan	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, Ubeydullah b. Muaz, İbn Müsenna, İbn Beşşar
738.	7236	52-Fiten	Zeyneb bt. Cahş	Süfyan		İbn Ebî Şeybe, Said b. Amr, İbn Ebî Ömer
739.	7256	“	Sevban	Muaz b. Hişam		İshak b. İbrahim, İbn Müsenna, İbn Beşşar
740.	7278	“	Ebû Hüreyre	Mualla b. Mansur		-
741.	7285	“	Huzeyfe	Süfyan	Züheyr	İshak b. İbrahim, İbn Ebî Ömer
742.	7315	“	Cabir	İsmail b.İbrahim	Züheyr	Ali b. Hucr
743.	7318	“	Ebû Said, Cabir	Abdussamed b. Abdilvaris		-
744.	7342	“	Ebû Hüreyre	İbn Mehdi		İshak b. Mansur
745.	7365	“	Enes	Affân		-
746.	7373	“	Nevvas	Velid b. Müslim	Muhammed	Muhammed b. Mihran

747.	7395	“	Hişam b. Amir	Ahmed b. İshak		-
748.	7399	“	Ebû Hüreyre	Abdussamed b. Abdilvaris		İbn Müsenna
749.	7402	“	İbn Mesud	İbn Mehdi		-
750.	7413	“	Ebû Hüreyre	Süfyan		-
751.	7424	51-Zühd	Enes	“		Yahya b. Yahya
752.	7430	“	Ebû Hüreyre	Cerir	İbn Ebî Şeybe	Ebû Kureyb, İbn Ebî Şeybe
753.	7440	“	“	Muhammed b. Fudayl		-
754.	7441	“	“	Veki		İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, Ebû Kureyb
755.	7443	“	Aişe	Cerir		İshak b. İbrahim
756.	7469	“	Ebû Hüreyre	İshak b. İsa		-
757.	7471	“	Osman	Dahhak		İbn Müsenna
758.	7473	“	Ebû Hüreyre	Yezid b. Harun	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe
759.	7475	“	“	İsmail b. İbrahim		-
760.	7485	“	“	Yakub b. İbrahim		Muhammed b. Hatim, Abd b. Humeyd
761.	7488	“	Ebû Mûsâ	Kasım b. Malik	Züheyr	İbn Numeyr
762.	7499	“	Ebû Hüreyre	Yakub b. İbrahim		Ebu't-Tahir, Harmale b. Yahya, İbn Hatim
763.	7522	“	Ebû Bekr	Osman b. Ömer		İshak b. İbrahim
764.	7525	54-Tefsir	Ömer	İbn Mehdi	İbn Müsenna	İbn Müsenna

EK B

Tablo B.1. Ebû Hayseme'nin Sahîh-i Müslim'deki ortak rivayetleri

Sıra	Hd. No.	Kitab	Sahâbî	Hocası	Lafız Sahibi	Kiminle Rivayet Ettiği
1.	237	1- İman	Bera	Muaz b. Muaz	Ubeydullah	Ubeydullah b. Muaz
2.	280	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan	Yahya	Muhammed b. el-Müsenna, İbn Ebî Şeybe, Yahya b. Yahya
3.	334	“	“	İbn Uyeyne	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
4.	398	“	“	İshak b. Yusuf	Ebû Kureyb	Ebû Kureyb
5.	488	“	Ebû Hüreyre	Yakub b. İbrahim	Züheyr	Abd b. Humejd
6.	489	“	“	“	Züheyr	Abd b. Humejd
7.	545	2- Tahara	“	Veki	Kuteybe, İbn Ebî Şeybe	Kuteybe b. Said, İbn Ebî Şeybe
8.	609	“	Ebû Eyyüb	İbn Uyeyne	Yahya	İbn Numeyr, Yahya b. Yahya
9.	621	“	Enes	İbn Uleyye	Züheyr	Ebû Küreyb
10.	702	3-Hayız	Ömer	Yahya b. Said	İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr	Muhammed b. Ebî Bekr, İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
11.	781	“	Osman	Abdussamed b. Varis	Abdulvaris b. Abdissamed	Abd b. Humejd, Abdulvaris b. Abdissamed
12.	824	“	“	Yahya b. Said	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe
13.	856	4-Namaz	Ebû Hüreyre	Cerir	Kuteybe	Kuteybe b. Said, İshak b. İbrahim
14.	861	“	İbn Ömer	İbn Uyeyne	Yahya	Yahya b. Yahya, Said b. Mansur, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İbn Numeyr
15.	883	“	Ebû Hüreyre	İsmail b. İbrahim	Amr	Amr en-Nakid
16.	1023	“	Amr b. Hüreys	Yahya b. Said	Ebû Kureyb	İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
17.	1065	“	Bera	İbn Uyeyne	Züheyr, İbn Numeyr	İbn Numeyr

18.	1109	“	Meymune	Veki	Amr	İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İshak b. İbrahim
19.	1190	5-Mesacid	Osman	Dahhak b. Mahled	İbn Müsenna	Muhammed b. Müsenna
20.	1238	“	Aişe	İbn Uyeyne	Züheyr	Amr en-Nakid, İbn Ebî Şeybe
21.	1359	“	Ebû Hüreyre	Süfyan	Harmale	İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, Muhammed b. Cafer, Harmale b. Yahya
22.	1362	“	“	İsmail b. İbrahim	Züheyr	Kuteybe b. Said
23.	1424	“	Ali	Veki	Ubeydullah	İbn Ebî Şeybe, Ubeydullah b. Muaz
24.	1651	6- Yolcu Namazı	Abdullah b. Sercis	Mervan b. Muaviye	Züheyr	Ebû Kamil el-Cehderi, Hamid b. Ömer, İbn Numeyr
25.	1704	“	Aişe	“	Züheyr	Ebu'r-Rabi, Hasan b. Rebi, İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
26.	1749	“	İbn Ömer	Süfyan	Muhammed	İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, Muhammed b. Abbad
27.	1814	“	Huzeyfe	Cerir	İbn Numeyr	İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
28.	1834	“	Aişe	Yahya b. Said	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
29.	1886	“	“	Yahya b. Said	Züheyr	Muhammed b. Beşşar
30.	2041	7-Cuma	İbn Ömer	Süfyan	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
31.	2200	11- Cenaze	Enes	İbn Uleyye	Yahya	Yahya b. Eyyüb, İbn Ebî Şeybe, Ali b. Hucr
32.	2311	12-Zekat	“	Veki	Ebû Kureyb	İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb

33.	2465	“	“	İbn Uleyye	Züheyr, İbn Ebî Şeybe	Muhammed b. Ebî Bekr, Kuteybe b. Said, İbn Ebî Şeybe
34.	2494	“	Cerir	“	Züheyr	Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. Müsenna
35.	2567	13-Oruç	Ebû Hüreyre	Cerir	Züheyr	İshak
36.	2707	“	“	Cerir	Ebû Said	İbn Ebî Şeybe, Ebû Said el-Eşec
37.	2728	“	Enes	Ravh	Ebû Bekr	İbn Ebî Halef, Ebû Bekr b. Nafi
38.	2739	“	“	Süfyan	Züheyr	İbn Ebî Şeybe
39.	2763	“	İbn Ömer	Süfyan	Züheyr	Amr en-Nakid
40.	2800	15-Hac	Yala	İsmail b. İbrahim	Ali	Abd b. Humeyd, Ali b. Haşrem
41.	2809	“	İbn Ömer	Süfyan	İbn Ebî Ömer	İbn Ebî Ömer
42.	3002	“	Esmâ	Ravh	Züheyr	İshak b. İbrahim
43.	3161	“	Abdullah b. Amr	Süfyan	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe
44.	3233	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan	İbn Numeyr	İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
45.	3366	“	Ebû Hüreyre	Ebû Safvan	Harmale	Harmale b. Yahya
46.	3374	“	“	Süfyan	Amr	Amr en-Nakid
47.	3458	16-Nikah	Ebû Hüreyre	Süfyan	Züheyr	Amr en-Nakid, İbn Ebî Ömer
48.	3483	“	Aişe	Veki	Züheyr	İbn Ebî Şeybe
49.	3541	“	Ebû Hüreyre	Cerir	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, Ebû Said el-Eşec, Ebû Kureyb
50.	3568	“	Sad b. Ebî Vakkas	Abdullah b. Yezid el-Mukri	İbn Numeyr	İbn Numeyr
51.	3581	17-Rada'a	Ali	Ebû Muaviye	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. Ala
52.	3618	“	Aişe	Süfyan	Amr	Amr en-Nakid, İbn Ebî Şeybe

53.	3659	18-Talak	“	Veki	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr
54.	3694	“	“	Süfyan	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe
55.	3739	“	Aişe	Süfyan	Yahya	Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
56.	3748	19-Lian	İbn Ömer	Süfyan	Yahya	Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe
57.	3755	“	İbn Mesud	Cerir	Züheyr	Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
58.	3766	“	“	Süfyan	Kuteybe	Kuteybe b. Said, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
59.	3781	20-İtk	“	Ebû Muaviye	Züheyr	Muhammed b. Ala
60.	3808	21-Buyu’	“	Yahya b. Said	Züheyr	İbn Ebî Şeybe
61.	3810	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan	Züheyr	Muhammed b. Müsenna
62.	3812	“	“	Yahya	Züheyr	Muhammed b. Müsenna
63.	3875	“	“	Süfyan	Züheyr, İbn Numeyr	Yahya b. Yahya, İbn Numeyr
64.	3962	22-Müsaka	İbn Ömer	Yahya el-Kattan	Züheyr	Ahmed b. Hanbel
65.	4050	“	Ömer	Süfyan	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
66.	4157	23-Feraiz	Ebû Hüreyre	Ebû Safvan	Harmale b. Yahya	Harmale b. Yahya
67.	4204	25-Vasiyye	İbn Ömer	Yahya el-Kattan	İbn Müsenna	İbn Müsenna
68.	4245	26-Nezr	İmran b. Husayn	İsmail b. İbrahim	Züheyr	Ali b. Hucr
69.	4292	27-Eyman	Ömer	Yahya el-Kattan	Züheyr	Muhammed b. Ebî Bekr, İbn Müsenna
70.	4457	29-Hudud	Ali	“	İshak	İbn Ebî Şeybe, Ali b. Hucr, İshak b. İbrahim
71.	4529	32-Cihad	“	Yahya el-Kattan	İbn Numeyr	İbn Ebî Şeybe, Ubeydullah b. Said, İbn Numeyr

72.	4539	“	Cabir	Süfyan	Züheyr, Ali	Ali b. Hucr, Amr en-Nakid
73.	4588	“	Ömer	Ömer b. Yunus	Züheyr	Hennad b. Seriy
74.	4594	“	“	Dahhak	İbn Rafî	İbn Rafî
75.	4700	“	Aişe	İbn Mehdi	Ebu't-Tahir	Ebu't-Tahir
76.	4877	33-İmare	Ebû Eyyüb	Abdullah b. Yezid	İbn Ebî Şeybe, İshak	İbn Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
77.	5079	35-Edahi	Enes	İbn Uleyye	Amr	Yahya b. Eyyüb, Amr en-Nakid
78.	5160	36-Eşribe	“	“	Züheyr	Ebû Kureyb
79.	5240	“	Ebû Hüreyre	Ebû Safvan	İbn Abbad	Muhammed b. Abbad
80.	5265	“	“	Süfyan	İbn Numeyr	İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, İbn Ebî Ömer
81.	5278	“	Ebû Said	Yahya b. Said	Züheyr, İbn Müsenna	Muhammed b. Müsenna, İbn Beşşar
82.	5290	“	Enes	Süfyan	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İbn Numeyr
83.	5295	“	İbn Abbas	Ravh b. Ubade	Züheyr	Harun b. Abdillâh, Abd b. Humejd
84.	5422	37-Libas	Ali	Veki	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, Ebû Kureyb
85.	5510	“	Ebû Hüreyre	Süfyan	Yahya	Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid
86.	5528	“	“	Süfyan	Züheyr	İbn Ebî Şeybe
87.	5571	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan	Züheyr	İbn Numeyr, İbn Müsenna
88.	5656	39-Selam	Aişe	Süfyan	Züheyr	Amr en-Nakid
89.	5684	“	İbn Ömer	Yahya el-Kattan	İbn Ebî Şeybe	Yahya b. Yahya, İbn Numeyr, İbn Müsenna, İbn Ebî Şeybe
90.	5696	“	İbn Mesud	Cerir	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, Hennad es-Seriy, Osman b. Ebî

						Şeybe, İshak b. İbrahim
91.	5707	“	Aişe	Cerir	Züheyr	İshak b. İbrahim
92.	5719	“	“	Süfyan	İbn Ebî Ömer	İbn Ebî Ömer, İbn Ebî Şeybe
93.	5762	“	Ümmü Kays	Süfyan	Züheyr	Yahya b. Yahya, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İbn Ebî Ömer
94.	5909	42-Rü'ya	Ubade b. Samit	“	Ubeydullah	İbn Müsenna, İbn Beşşar, Ubeydullah b. Muaz
95.	6013	43-Fedail	“	İsmail	Ahmed	Ahmed b. Hanbel
96.	6026	“	“	İbn Uleyye	Züheyr	İbn Numeyr
97.	6053	“	Enes	Haşim b. Kasım	Züheyr	Kuteybe
98.	6105	“	Cübeyr b. Mut'im	Süfyan	Züheyr	İshak b. İbrahim, İbn Ebî Ömer
99.	6189	44-Fedailu's-sahabe	Ebû Said	Yakub b. İbrahim	Züheyr, Hasan, Abd	Mansur b. Ebî Muzahim, Hasan b. Ali, Abd b. Humejd
100.	6198	“	Cabir	Süfyan	Züheyr	İbn Numeyr
101.	6312	“	“	Yakub b. İbrahim	Züheyr	Mansur b. Ebî Muzahim
102.	6401	“	Ali	“	Amr	Amr b. en-Nakid, İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Ömer, İshak b. İbrahim
103.	6417	“	Enes	İbn Uleyye	Züheyr	İbn Ebî Şeybe
104.	6467	“	Ebû Said	Süfyan	Züheyr	Ahmed b. Abde
105.	6519	45-Birr	Aişe	Veki	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe
106.	6554	“	Sevban	Yezid b. Harun	Züheyr	İbn Ebî Şeybe
107.	6583	“	Cabir	Süfyan	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Abde, İbn Ebî Ömer
108.	6596	“	Aişe	Süfyan	Züheyr	Kuteybe, İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İbn Numeyr

109.	6599	“	Cerir	Cerir	Züheyr, İshak	İbn Ebî Şeybe, Ebû Said el-Eşec, İbn Numeyr, Ebû Kureyb, İshak b. İbrahim
110.	6624	“	Ebû Hüreyre	Yakub b. İbrahim	Züheyr	Abd b. Humeyd
111.	6627	“	Enes	Ömer b. Yunus	Züheyr	Ebû Man
112.	6711	“	Enes	Süfyan	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, Amr en-Nakid, İbn Numeyr, İbn Ebî Ömer
113.	6725	46-Kader	Huzeyfe	“	İbn Numeyr	İbn Numeyr
114.	6731	“	Ali	Cerir	Züheyr	Osman b. Ebî Şeybe, İshak b. İbrahim
115.	6733	“	“	Veki	Ebû Kureyb	İbn Ebî Şeybe, Ebû Said el-Eşec, İbn Numeyr, Ebû Kureyb
116.	6805	48-Zikr	Ebû Hüreyre	“	Kuteybe	Kuteybe b. Said
117.	6809	“	“	Süfyan	Amr	Amr en-Nakid, İbn Ebî Ömer
118.	6861	“	Ebû Hüreyre	İsmail b. İbrahim	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, Ebû Said el-Eşec
119.	6937	“	Usame	Muaz b. Muaz	Ebû Kamil	Heddab b. Halid, Muhammed b. Abdilala, İshak b. İbrahim, Ebû Kamil
120.	7007	49-Tevbe	Ebû Uname	Ömer b. Yunus	Züheyr	Nasr b. Ali
121.	7025	50-Sifatu'l-munafikin	Cabir	Süfyan	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Abde
122.	7034	“	İbn Abbas	Haccac b. Muhammed	Züheyr	Harun b. Abdillâh
123.	7087	[]-Sifatu'l-kiyame	“	“	Züheyr	Abd b. Humeyd

124.	7089	“	“	Yezid b. Harun	Züheyr	İbn Ebî Şeybe
125.	7149	51-Cennet	“	Cerir	Kuteybe	Kuteybe
126.	7215	“	Ebû Eyyüb	Yahya el- Kattan	Züheyr	İbn Ebî Şeybe, Ubeydullah b. Muaz, İbn Müsenna, İbn Beşşar
127.	7285	52-Fiten	Huzeyfe	Süfyan	Züheyr	İshak b. İbrahim, İbn Ebî Ömer
128.	7315	“	Cabir	İsmail b.İbrahim	Züheyr	Ali b. Hucr
129.	7373	“	Nevvas	Velid b. Müslim	Muhammed	Muhammed b. Mihran
130.	7430	53-Züdh	Ebû Hüreyre	Cerir	İbn Ebî Şeybe	Ebû Kureyb, İbn Ebî Şeybe
131.	7473	“	Ebû Hüreyre	Yezid b. Harun	İbn Ebî Şeybe	İbn Ebî Şeybe
132.	7488	“	Ebû Mûsâ	Kasım b. Malik	Züheyr	İbn Numeyr
133.	7525	54-Tefsir	Ömer	İbn Mehdi	İbn Müsenna	İbn Müsenna

EK C

Tablo C.1. Ebû Hayseme'nin hocaları ve onlardan rivayet sayıları

م(140)	اسم الراوي	تاريخ الوفاة	الطبقة	عدد المرويات
1.	جرير بن عبد الحميد بن قرط	187هـ أو 188 هـ		495
2.	سفيان بن عيينة بن أبي عمران : ميمون	197 هـ أو 198 هـ	من رؤس الطبقة الثامنة	418
3.	وكيع بن الجراح بن مليح	196هـ ، أو 197هـ ، أو 198هـ	من كبار التاسعة	226
4.	يزيد بن هارون بن زاذي ، ويقال : زاذان بن ثابت .	206 هـ .	التاسعة .	225
5.	إسماعيل بن إبراهيم بن مقسم	193 هـ ، أو 194 هـ	الثامنة	208
6.	عبد الرحمن بن مهدي بن حسان بن عبد الرحمن	198 هـ	التاسعة	188
7.	يحيى بن سعيد بن فروخ	198 هـ	التاسعة	187
8.	يعقوب بن إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمن بن عوف	208 هـ	التاسعة	133
9.	عفان بن مسلم بن عبد الله	219 هـ ، أو 220 هـ	كبار العاشرة	127
10.	محمد بن خازم	194 هـ ، أو 195هـ	كبار التاسعة	113
11.	الحسن بن موسى	208هـ ، أو : 209 ، أو : 210هـ	التاسعة	82
12.	روح بن عبادة بن العلاء بن حسان بن عمرو بن مرثد	205 هـ ، وقيل : 207 هـ	التاسعة	68
13.	عبد الصمد بن عبد الوارث بن سعيد بن ذكوان	قال ابن حبان 206 هـ أو 207 هـ	التاسعة	67

14.	يونس بن محمد بن مسلم	207 هـ ، أو 208 هـ	التاسعة	48	يونس بن محمد بن مسلم البغدادي
15.	هشيم بن بشير بن أبي خازم : القاسم بن دينار	181 هـ ، أو 183 هـ	السابعة	48	هشيم بن بشير
16.	عبد الله بن يزيد	212 هـ ، أو 213 هـ	التاسعة	48	عبد الله بن يزيد القصير
17.	عبد الملك بن عمرو	204 هـ أو 205 هـ	التاسعة	42	أبو عامر العقدي
18.	هاشم بن القاسم بن مسلم بن مقسم	205 هـ ، أو : 207 هـ	التاسعة	37	هاشم بن القاسم بن مسلم
19.	عثمان بن عمر بن فارس بن لقيط بن قيس	207 هـ ، أو 208 هـ ، أو 209 هـ	التاسعة	34	عثمان بن عمر بن فارس
20.	وهب بن جرير بن حازم بن زيد بن عبد الله بن شجاع	206 هـ ، أو 207 هـ	التاسعة	32	وهب بن جرير بن حازم
21.	محمد بن فضيل بن غزوان بن جرير	194 هـ ، أو 195 هـ	التاسعة	32	محمد بن فضيل بن غزوان
22.	عمر بن يونس بن القاسم	206 هـ	من التاسعة	29	عمر بن يونس بن القاسم
23.	معاذ بن هشام بن أبي عبد الله : سنبر	200 هـ	التاسعة	26	معاذ بن هشام الدستوائي
24.	محمد بن عبد الله بن الزبير بن عمر بن درهم	203 هـ	من التاسعة	25	محمد بن عبد الله بن الزبير
25.	عبيد الله بن موسى بن أبي المختار : بادام	212 هـ أو 213 هـ أو 214 هـ	التاسعة	25	عبيد الله بن موسى
26.	شبابة بن سوار ، قيل : اسمه مروان	وقال ابن حبان في الثقات : 204 هـ ، قال الطرسوسى : 206 هـ	التاسعة	22	شبابة بن سوار المدائني
27.	يحيى بن أبي بكير : نسر ، ويقال بشر ، ويقال : بشير بن أسيد	208 هـ ، وقيل 209 هـ	التاسعة	21	يحيى بن أبي بكير
28.	الوليد بن مسلم	194 ، أو 195 هـ ، أو 196 هـ	الثامنة	19	الوليد بن مسلم القرشي

إسحاق بن يوسف الأزرق	19	التاسعة	194 هـ ، أو 195 هـ ، أو 196 هـ	إسحاق بن يوسف بن مرداس	29.
محمد بن الحسن بن زباله المخزومي	18	من كبار العاشرة	قبل 200 هـ	محمد بن الحسن بن أبي الحسن : زباله	30.
معاوية بن عمرو بن المهلب الأزدي	17	من صغار التاسعة	قال ابن حبان : 213 هـ . وقال ابن سعد : 214 هـ ، أو 215 هـ	معاوية بن عمرو بن المهلب بن عمرو بن شبيب	31.
أبو الوليد الطيالسي	16	التاسعة	226 هـ ، أو 227 هـ ، وقيل : 229 هـ	هشام بن عبد الملك	32.
إسماعيل بن أبي أويس	15	العاشرة	226 هـ ، ويقال : 227 هـ	إسماعيل بن أبي أويس : عبد الله بن عبد الله بن أويس بن مالك بن أبي عامر	33.
محمد بن عبيد بن أبي أمية	14	الحادية عشرة	203 هـ ، أو 204 هـ ، أو 205 هـ	محمد بن عبيد بن أبي أمية : عبد الرحمن ، وقيل : إسماعيل	34.
عبيد الله بن عبد المجيد الحنفي	14	التاسعة	209 هـ	عبيد الله بن عبد المجيد ، وقال بعضهم في نسبه : عبيد الله بن عبد المجيد بن عبيد الله بن شريك	35.
سعيد بن عامر الضبيعي	13	التاسعة	208 هـ أو 210 هـ	سعيد بن عامر	36.
حبان بن هلال الباهلي	13	التاسعة	210 هـ أو 216 هـ	حبان بن هلال	37.
أحمد بن إسحاق الحضرمي	13	التاسعة	211 هـ	أحمد بن إسحاق بن زيد بن عبد الله بن أبي إسحاق	38.
معلی بن منصور الرازي	12	العاشرة	210 هـ ، أو : 211 هـ ، وقيل عن : 212 هـ ، وفيه نظر	معلی بن منصور	39.
عبد الله بن إدريس الأودي	12	الثامنة	191 هـ ، أو 192 هـ	عبد الله بن إدريس بن يزيد بن عبد الرحمن بن الأسود بن حجية بن الأصهب بن يزيد بن حلاوة بن الزعافر : عامر بن حرب بن سعد بن	40.

				منبه بن أود بن صععب بن سعد العشيرة بن مالك بن أدد بن زيد بن يشجب بن عريب بن زيد بن كهلان بن سبأ بن يشجب بن يعرب بن قحطان	
معاذ بن معاذ بن نصر	11	كبار التاسعة	195 هـ ، أو 196 هـ	معاذ بن معاذ بن نصر بن حسان بن الحر بن مالك بن الخشخاش	.41
مروان بن معاوية الفراري	11	الثامنة	193 هـ	مروان بن معاوية بن الحارث بن أسماء بن خارجة بن عيينة بن حصن بن حذيفة بن بدر	.42
الفضل بن دكين	11	التاسعة	218 هـ , 219 هـ	الفضل بن دكين : عمرو بن حماد بن زهير بن درهم	.43
أبو عاصم النبيل	11	التاسعة	211 هـ ، أو : 212 هـ ، أو : 213 هـ ، أو : 214 هـ	الضحاك بن مخلد بن الضحاك بن مسلم ابن الضحاك بن رافع بن ربيع بن الأسود بن عمرو بن رالان بن هلال بن ثعلبة بن شيبان	.44
الحسين بن محمد بن بهرام المروزي	11	التاسعة	213 , أو بعدها بسنة أو سنتين	الحسين بن محمد بن بهرام	.45
حجاج بن محمد الأعور	10	التاسعة	205 هـ ، أو 206 هـ	حجاج بن محمد	.46
عبد الله بن بكر بن حبيب	9	التاسعة	207 هـ ، أو 208 هـ	عبد الله بن بكر بن حبيب	.47
إسحاق بن عيسى بن نجيج	9	التاسعة	قال أبو الحسين بن قانع : 214 هـ . وقال محمد بن سعد : 215 هـ . وصححه الخطيب . وقال مطين في تاريخه : 216 هـ . وقال ابن حبان : 224 هـ	إسحاق بن عيسى بن نجيج	.48

49.	عبد الله بن نمير	199 هـ	كبار التاسعة	8	عبد الله بن نمير
50.	جعفر بن عون بن جعفر بن عمرو بن حريث	206 هـ ، أو 207 هـ	التاسعة	8	جعفر بن عون المخزومي
51.	عبد بن سليمان ، يقال : اسمه عبد الرحمن بن سليمان بن حاجب بن زرارة بن عبد الرحمن بن صرد بن سمير بن مليل بن عبد الله بن أبي بكر بن كلاب	186 هـ أو 187 هـ أو 188 هـ	صغار الثامنة	7	عبد بن سليمان الكلابي
52.	عباد بن العوام بن عمر بن عبد الله بن المنذر بن مصعب بن جندل	183 هـ ، أو : 185 هـ ، أو : 186 هـ ، أو : 187 هـ	الثامنة	7	عباد بن العوام الكلابي
53.	بشر بن السري بن الحارث بن عمير	قال البخاري قال لي محمود مات سنة 195 هـ ، و قال غيره سنة 196 هـ	التاسعة	7	بشر بن السري
54.	إسحاق بن سليمان	199 هـ ، أو 200 هـ	التاسعة	7	إسحاق بن سليمان الرازي
55.	أحوص بن جواب	211 هـ	التاسعة	7	أحوص بن جواب الضبي
56.	قتيبة بن سعيد بن جميل بن طريف بن عبد الله ، ويقال : اسمه يحيى ، وقيل : علي	240 هـ ، أو : 241 هـ	العاشرة	6	قتيبة بن سعيد
57.	عبد الله بن جعفر بن غيلان	220 هـ	العاشرة	6	عبد الله بن جعفر بن غيلان
58.	إسماعيل بن عمر	بعد 200 هـ	التاسعة	6	إسماعيل بن عمر الواسطي
59.	إبراهيم بن إسحاق بن عيسى ، وربما نسب إلى جده	214 هـ ، أو 215 هـ ، أو 233 هـ	التاسعة	6	إبراهيم بن إسحاق الطالقاني

يحيى بن حماد بن أبي زياد الشيباني	5	التاسعة	215 هـ	يحيى بن حماد بن أبي زياد	.60
القاسم بن مالك المزني	5	من صغار الثامنة	بعد 190 هـ	القاسم بن مالك	.61
عبد الله بن سعيد المرواني	5	التاسعة	200 هـ ، أو بعدها	عبد الله بن سعيد بن عبد الملك بن مروان بن الحكم بن أبي العاص بن أمية	.62
سليمان بن داود القرشي	5	العاشرة	219 هـ ، أو 220 هـ	سليمان بن داود بن داود بن علي بن عبد الله بن عباس بن عبد المطلب	.63
زيد بن الحباب العكلي	5	التاسعة	203 هـ ، وقيل: 204 هـ	زيد بن الحباب بن الريان ، وقيل : ابن رومان	.64
روح بن أسلم الباهلي	5	التاسعة	200 هـ	روح بن أسلم	.65
حميد بن عبد الرحمن الرؤاسي	5	الثامنة	189 هـ ، أو 190 هـ ، أو 192 هـ	حميد بن عبد الرحمن بن حميد بن عبد الرحمن	.66
مكي بن إبراهيم	4	التاسعة	214 هـ ، أو : 215 هـ	مكي بن إبراهيم بن بشير بن فرقد ، ويقال : مكي بن إبراهيم بن فرقد بن بشير	.67
محمد بن سابق التميمي	4	كبار العاشرة	213 هـ أو 214 هـ	محمد بن سابق	.68
شجاع بن الوليد السكوني	4	التاسعة	203 هـ ، أو 204 هـ ، أو 205 هـ	شجاع بن الوليد بن قيس	.69
سعيد بن سليمان سعدويه	4	كبار العاشرة	225 هـ	سعيد بن سليمان ، وقال ابن حبان : سعيد بن سليمان بن كنانة	.70
ربيع بن إبراهيم الأسدي	4	التاسعة	197 هـ	ربيع بن إبراهيم بن مقسم	.71
حفص بن غياث النخعي	4	الثامنة	194 هـ ، وقيل : 195 هـ ، أو 196 هـ	حفص بن غياث بن طلق بن معاوية بن مالك بن الحارث بن ثعلبة بن عامر بن ربيعة	.72

				بن عامر بن جشم بن وهيب بن سعد بن مالك بن النخع
حجين اللؤلؤي	4	التاسعة	205 هـ ، وقيل : بعد ذلك	حجين بن المثنى .73
أنس بن عياض الليثي	4	الثامنة	200 هـ ، وقال أبو حاتم ابن حبان البستي في كتاب « الثقات » لما ذكره فيهم : مات سنة 180 هـ	أنس بن عياض بن ضمرة ، ويقال : ابن عياض بن جعدبة ، ويقال : ابن عياض بن عبد الرحمن
عبد الجبار بن محمد الخطابي	3		238 هـ	عبد الجبار بن محمد بن عبد الحميد بن عبد الرحمن بن زيد بن الخطاب .75
منصور بن سلمة بن عبد العزيز	3	كبار العاشرة	207 هـ ، أو : 209 هـ ، أو : 210 هـ	منصور بن سلمة بن عبد العزيز بن صالح .76
معن بن عيسى	3	كبار العاشرة	198 هـ ، أو : 199 هـ	معن بن عيسى بن يحيى بن دينار .77
محمد بن مصعب القرقيساني	3	صغار التاسعة	208 هـ	محمد بن مصعب بن صدقة .78
محمد بن الفضل السدوسي	3	صغار التاسعة	224 ، وقيل : 223	محمد بن الفضل .79
عبد الله بن مسلمة القعنبي	3	من صغار التاسعة	220 هـ ، أو 221 هـ	عبد الله بن مسلمة بن قعنب .80
زكريا بن عدي بن رزيق	3	العاشرة	211 هـ ، أو : 212 هـ	زكريا بن عدي بن رزيق بن إسماعيل ، ويقال : ابن عدي بن الصلت بن بسطام .81
بهلول بن مورك الشامي	3	الثامنة	181 هـ : 190 هـ	بهلول بن مورك .82
إسماعيل بن جعفر بن أبي كثير الزرقي	3	الثامنة	180 هـ	إسماعيل بن جعفر بن أبي كثير .83

أحمد بن عبد الله البربوعي	3	من كبار العاشرة	227 هـ	أحمد بن عبد الله بن يونس بن عبد الله بن قيس ، وقد ينسب إلى جده	.84
يحيى بن سعيد بن أبان	2	التاسعة	194 هـ	يحيى بن سعيد بن أبان بن سعيد بن العاص بن أمية	.85
مخلد بن يزيد الحراني	2	من كبار التاسعة	193 هـ	مخلد بن يزيد	.86
محمد بن يزيد الكلاعي	2	من كبار التاسعة	188 هـ . وقال في موضع آخر : 190 هـ ، ويقال : 189 هـ . وقال محمد بن عبد الله الحضرمي : 191 هـ . وقيل : 192 هـ	قال ابن حبان وغيره : 188 هـ . وقال في موضع آخر : 190 هـ ، ويقال : 189 هـ . وقال محمد بن عبد الله الحضرمي : 191 هـ . وقيل : 192 هـ	.87
محمد بن الزبرقان الأهوازي	2	الثامنة	بين 191 هـ إلى 200 هـ	محمد بن الزبرقان	.88
كثير بن هشام الكلابي	2	التاسعة	207 هـ ، أو 208 هـ ، أو 209 هـ	كثير بن هشام	.89
عمرو بن عاصم الكلابي	2	من صغار التاسعة	213 هـ	عمرو بن عاصم بن عبيد الله بن الوازع	.90
علي بن حفص البغدادي	2	التاسعة	201 هـ : 210 هـ	علي بن حفص	.91
عقبة بن خالد بن عقبة	2	الثامنة	188 هـ	عقبة بن خالد بن عقبة بن خالد	.92
عبد الله بن حمران مولى عثمان بن عفان	2	التاسعة	205 هـ ، أو 206 هـ	عبد الله بن حمران بن عبد الله بن حمران بن أبان	.93
عائذ بن حبيب الأحول	2	التاسعة	190 هـ	عائذ بن حبيب بن الملاح	.94
صفوان بن عيسى عباية	2	التاسعة	قال ابن حبان : 198 هـ أو أول 199 هـ ، وقال ابن سعد : 200 هـ .	صفوان بن عيسى	.95

			وقيل : 208 هـ ، وخطأه الذهبي		
سويد بن سعيد الحدثاني	2	قدماء العاشرة	240 هـ , أو : 239 هـ	سويد بن سعيد بن سهل بن شهر يار	.96
سليمان بن حيان الأحمر	2	الثامنة	189 هـ ، أو 190 هـ	سليمان بن حيان	.97
ريحان بن سعيد الناجي	2	التاسعة	203 هـ ، أو : 204 هـ	ريحان بن سعيد بن المثنى بن معدان بن زيد بن كزمان بن الحارث بن حارثة بن مالك بن سعد بن عبيدة بن الحارث بن سامة بن لؤي بن غالب	.98
بشر بن عمر الزهراني	2	التاسعة	206 هـ ، أو 207 هـ ، وقيل : 209 هـ	بشر بن عمر بن الحكم بن عقبة	.99
إسماعيل بن أبان	2	التاسعة	قال المطين وغيره : 216 هـ ، وقال ابن خلفون : 226 هـ	إسماعيل بن أبان	.100
عزرة بن قيس اليمحمدي	1		141 هـ : 150 هـ	عزرة بن قيس	.101
عبد الغفار بن عبد الله بن الزبير الزبيري	1		240 هـ ، أو قبلها ، أو بعدها بقليل ، أو 243 هـ	عبد الغفار بن عبد الله بن الزبير	.102
المسيح ماهان الأعور	1	الثالثة	83 هـ	ماهان	.103
يزيد بن زريع العيشي	1	الثامنة .	182 هـ ، وقيل : 183 هـ .	يزيد بن زريع	.104
يحيى بن غيلان	1	العاشرة	210 هـ ، أو 220 هـ ، وقيل : 213 هـ	يحيى بن غيلان بن عبد الله بن أسماء بن حارثة ، ويقال : يحيى بن عبد الله بن غيلان	.105
يحيى بن سليم الطائفي	1	التاسعة	193 هـ ، أو 194 هـ ، أو 195 هـ	يحيى بن سليم	.106
الوليد بن القاسم الخبذعي	1	الثامنة	183 هـ ، أو 203 هـ	الوليد بن القاسم بن الوليد	.107
هارون بن إسماعيل الخرزاز	1	صغار التاسعة	206 هـ	هارون بن إسماعيل	.108

109.	موسى بن عقبة بن أبي عياش	141هـ ، أو 142هـ ، وقيل: 135هـ ، وقيل: قبل 145هـ	الخامسة	1	موسى بن عقبة
110.	مسلم بن إبراهيم	قال ابن سعد وغيره : 222 هـ ، وفي « زهرة المتعلمين » : 221 هـ	صغار التاسعة	1	مسلم بن إبراهيم الشحام
111.	محمد بن يوسف بن واقد بن عثمان	212 هـ	التاسعة	1	محمد بن يوسف الفريابي
112.	محمد بن يزيد بن خنيس	قال ابن حبان : بعد 200 هـ ، وقال ابن حجر : بعد 220 هـ	التاسعة	1	محمد بن يزيد المخزومي
113.	محمد بن عبد الله بن عبد الأعلى بن عبد الله بن خليفة بن زهير بن نضلة بن معاوية بن مازن بن كعب بن ذؤيبه بن أسامة بن نصر بن قعين بن الحارث بن ثعلبة بن داود بن أسد بن خزيمة	207هـ ، وقيل 209 هـ	التاسعة	1	ابن كناسة
114.	محمد بن عبد الرحمن	187هـ ، وقال ابن حبان : 195 هـ	الثامنة	1	محمد بن عبد الرحمن الطفاوي
115.	محمد بن حميد	182هـ ، وقيل : 202هـ	التاسعة	1	محمد بن حميد اليشكري
116.	محمد بن الحسن بن أبي الحسن		السابعة	1	محمد بن الحسن بن أبي الحسن البراد
117.	محمد بن جعفر	192 هـ أو 193 هـ أو 194 هـ	التاسعة	1	غندر ربيب شعبة
118.	محمد بن بكر بن عثمان	204هـ ، وقيل 203هـ	التاسعة	1	محمد بن بكر بن عثمان البرساني
119.	محمد بن إسحاق بن يسار بن خيار ، ويقال : كوثنان ، وقيل : ابن يسار بن كوثنان	قال عمرو بن علي ، وإبراهيم بن محمد بن عرفة : 150هـ ، وقال محمد بن سعد في موضع	صغار الخامسة	1	محمد بن إسحاق

			آخر : قال الهيثم بن عدي : 151 هـ ، قال : وقال ابنه : 150 هـ . وقال أحمد بن خالد الوهبي : 151 هـ ، وقال يحيى بن معين ، وعلي ابن المديني ، وزكريا بن يحيى الساجي : 152 هـ ، وقال خليفة بن خياط : 153 هـ ، 152 هـ		
محمد بن إبراهيم بن أبي عدي القسمللي	1	التاسعة	192 هـ ، أو 194 هـ	محمد بن إبراهيم بن أبي عدي ، ويقال : محمد بن أبي عدي : إبراهيم	.120
قريش بن أنس	1	التاسعة	أو 208 هـ ، أو 209 هـ	قريش بن أنس	.121
قبيصة بن عقبة السوائي	1	التاسعة	213 هـ ، أو : 215 هـ	قبيصة بن عقبة بن محمد بن سفيان بن عقبة بن ربيعة بن جنيد بن رثاب بن حبيب بن سواة بن عامر بن صعصعة	.122
علي بن الحسن بن شقيق	1	كبار العاشرة	211 هـ ، 215 هـ ، وقيل : 212 هـ	علي بن الحسن بن شقيق بن دينار بن مشعب	.123
علي بن ثابت الجزري	1	التاسعة	181 هـ : 190 هـ	علي بن ثابت	.124
العلاء بن عبد الجبار الأنصاري	1	التاسعة	212 هـ	العلاء بن عبد الجبار	.125
عبيدة بن حميد بن صهيب التيمي	1	الثامنة	190 هـ	عبيدة بن حميد بن صهيب	.126
ابن عائشة	1	من كبار العاشرة	228 هـ أو 229 هـ	عبيد الله بن محمد بن حفص بن عمر بن موسى بن عبيد الله بن معمر	.127
عبد المؤمن بن خالد المروزي	1	السابعة	161 هـ : 170 هـ	عبد المؤمن بن خالد	.128

عبد العزيز بن محمد بن عبيد بن أبي عبيد	129.	عبد العزيز بن محمد بن عبيد بن أبي عبيد	182 هـ ، أو 186 هـ ، أو 187 هـ ، أو 189 هـ	الثامنة	1	عبد العزيز بن محمد الدراوردي
عبد الرحمن بن هانئ بن سعيد	130.	عبد الرحمن بن هانئ بن سعيد	211 ، أو 212 ، أو 216	التاسعة	1	عبد الرحمن بن هانئ الحارثي
عبد الرحمن بن غزوان	131.	عبد الرحمن بن غزوان	187 هـ ، أو 207 هـ	التاسعة	1	عبد الرحمن بن غزوان
عبد الرحمن بن عبد الله بن عبيد	132.	عبد الرحمن بن عبد الله بن عبيد	197 هـ	التاسعة	1	عبد الرحمن بن عبد الله بن عبيد جردقة
سليمان بن داود بن الجارود	133.	سليمان بن داود بن الجارود	203 هـ ، أو 204 هـ	التاسعة	1	أبو داود الطيالسي
سليمان بن حرب بن بجيل	134.	سليمان بن حرب بن بجيل	222 هـ ، 223 هـ ، أو 224 هـ ، وقيل 227 هـ	التاسعة	1	سليمان بن حرب الواشحي
سفيان بن سعيد بن مسروق	135.	سفيان بن سعيد بن مسروق	159 هـ أو 160 هـ أو 161 هـ أو 162 هـ	رؤس الطبقة السابعة	1	سفيان الثوري
سعيد بن عبد الرحمن بن عبد الله بن جميل بن عامر بن حذيم بن سلامان بن ربيعة بن سعد بن جمح	136.	سعيد بن عبد الرحمن بن عبد الله بن جميل بن عامر بن حذيم بن سلامان بن ربيعة بن سعد بن جمح	176 هـ ، وزعم الخطيب أن قول من قال -يعني النسائي-: توفي سنة 174 هـ خطأ. وفي كتاب الصيريفيني : 169 هـ ، وفي تاريخ جرجان : 173 هـ	الثامنة	1	سعيد بن عبد الرحمن الجمحي
سريج بن النعمان بن مروان	137.	سريج بن النعمان بن مروان	217 هـ أو 229 هـ	كبار العاشرة	1	سريج بن النعمان الجوهري
خصيف بن عبد الرحمن	138.	خصيف بن عبد الرحمن	136 هـ ، أو : 137 هـ ، أو : 138 هـ ، أو : 139 هـ ، وقيل 132 هـ ، أو : 133 هـ	الخامسة	1	خصيف الجزري
الجراح بن مخلد	139.	الجراح بن مخلد	قريبا من 250 هـ	العاشرة	1	الجراح بن مخلد
أسباط بن محمد بن عبد الرحمن بن خالد بن ميسرة ، وقيل : ابن أبي عبد الرحمن	140.	أسباط بن محمد بن عبد الرحمن بن خالد بن ميسرة ، وقيل : ابن أبي عبد الرحمن	199 هـ ، أو 200 هـ	التاسعة	1	أسباط بن محمد بن ميسرة القرشي

EK D

Tablo D.1. Ebû Hayseme'den rivayet eden öğrencileri ve hadis sayıları

م(42)	اسم الراوي	تاريخ الوفاة	الطبقة	عدد الرويات
1.	أحمد بن علي بن المثنى بن يحيى بن عيسى بن هلال	307 هـ		2548
2.	مسلم بن الحجاج بن مسلم	قال محمد بن يعقوب : 261 هـ ، وقال مكى بن عيدان : 259 هـ		764
3.	سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو بن عمران ، وقيل : سليمان بن الأشعث بن بشر بن شداد ، وقيل : سليمان بن الأشعث بن شداد بن عمرو بن عامر	275 هـ	الحادية عشرة	52
4.	عبد الله بن أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد	290 هـ ، أو 297 هـ	الثانية عشرة	47
5.	موسى بن هارون بن عبد الله بن مروان	294 هـ	الحادية عشرة	13
6.	محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة ابن بذرذبة ، وقيل : بردزبة ، وقيل : ابن الأحنف	256 هـ	الحادية عشرة	12
7.	عبد الله بن محمد بن عبد العزيز بن المرزبان بن سابور بن شاهنشاه	317 هـ		10
8.	عبد الله بن محمد بن عبيد بن سفيان بن قيس	281 هـ	الثانية عشرة	8
9.	أحمد بن الحسن بن عبد الجبار بن راشد	306 هـ		5
10.	أحمد بن علي بن سعيد بن إبراهيم	292 هـ	الثانية عشرة	5

أحمد بن أبي عمران البغدادي	4		280 هـ	أحمد بن أبي عمران : موسى بن عيسى	.11
صالح جزرة	4		293 هـ	صالح بن محمد ابن عمرو بن حبيب بن حسان بن المنذر بن أبي الأشرس : عمار	.12
محمد بن أحمد بن أبي خيثمة النسائي	3		297 هـ	محمد بن أبي بكر : أحمد بن أبي خيثمة : زهير بن حرب بن شداد	.13
محمد بن عبد الله مطين الحضرمي	3		297 هـ	محمد بن عبد الله بن سليمان	.14
محمد بن إسحاق الخراساني	3	الحادية عشرة	270 هـ	محمد بن إسحاق بن جعفر ، ويقال : محمد بن إسحاق بن محمد	.15
محمد بن السري بن مهران الناقد	2		291 هـ : 300 هـ	محمد بن السري بن مهران	.16
الحسن بن علي بن شبيب المعمرى	2		295 هـ	الحسن بن علي بن شبيب	.17
الحسين بن الفضل بن عمير اللغوي	2		282 هـ أو 283 هـ	الحسين بن الفضل بن عمير بن القاسم بن كيسان	.18
الحسن بن سفيان النسوي	2		303 هـ	الحسن بن سفيان بن عامر بن عبد العزيز بن النعمان بن عطاء	.19
ابن ماجه	2		273 هـ ، أو : 275 هـ	محمد بن ماجه : يزيد	.20
أحمد بن زكير بن يحيى الحمراوي	1		293 هـ	أحمد بن زكير بن يحيى بن عبد الله	.21
ابن حجر	1		852 هـ	أحمد بن علي بن محمد بن محمد بن علي بن أحمد	.22
محمد بن هارون الفلاس	1		265 هـ	محمد بن هارون ، وقيل : محمد بن أحمد بن هارون	.23
محمد بن نصر ابن الوازع البغدادي	1		بين 291 هـ و 300 هـ	محمد بن نصر بن حميد بن الوازع	.24

25.	سليمان بن أحمد بن أيوب بن مطير	360 هـ	1	الطبراني
26.	أحمد بن يونس بن المسيب بن زهير بن عمرو	268 هـ ، وقال ابن حبان بعد : 280 هـ	1	أحمد بن يونس بن المسيب الضبي
27.	حنبل بن إسحاق بن حنبل بن هلال بن أسد	273 هـ	1	حنبل بن إسحاق بن حنبل
28.	جعفر بن محمد بن الحسن بن المستفاض	301 هـ	1	جعفر بن محمد بن الحسن الفريابي
29.	أحمد بن القاسم بن مساور	293 هـ	1	أحمد بن القاسم بن مساور الجوهري
30.	أحمد بن أبي خيثمة : زهير بن حرب بن شداد	279 هـ ، أو 297 هـ	1	أحمد بن أبي خيثمة البغدادي
31.	حامد بن محمد بن شعيب بن زهير	309 هـ	1	حامد بن محمد بن شعيب البلخي
32.	العباس بن الفضل بن يونس	283 هـ	1	العباس بن الفضل بن يونس الأسفاطي
33.	يحيى بن محمد بن يحيى بن عبد الله بن خالد بن فارس	267 هـ	1	يحيى بن محمد حيكان
34.	محمد بن إبراهيم بن سعيد بن عبد الرحمن بن موسى ، ويقال : ابن موسى بن عبد الرحمن	290 هـ ، أو 291 هـ	1	محمد بن إبراهيم بن سعيد البوشنجي
35.	عبد الرحمن بن عمرو بن عبد الله بن صفوان بن عمرو	281 هـ	1	أبو زرعة الدمشقي
36.	عزرة بن الحارث		1	عزرة بن الحارث الشيباني
37.	يحيى بن يحيى بن بكر بن عبد الرحمن بن يحيى بن حماد	226 هـ ، أو : 224 هـ ، أو : 225 هـ وكلا الأخيرين خطأ .	1	يحيى بن يحيى الحنظلي

يحيى بن إسماعيل الواسطي	1	العاشرة	221 هـ : 230 هـ	يحيى بن إسماعيل	.38
عمرو بن مرزوق الباهلي	1	من صغار التاسعة	224 هـ , ويقال: 223 هـ	عمرو بن مرزوق	.39
أحمد بن النضر النيسابوري	1	الحادية عشرة	291 هـ : 300 هـ	أحمد بن النضر بن عبد الوهاب	.40
أحمد بن حنبل	1	رأس الطبقة العاشرة	241 هـ , وقال أبو أمية محمد بن إبراهيم الطرسوسي : 242 هـ ، ولم يتابعه أحد على قوله	أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد	.41
أحمد بن عبد الله اليربوعي	1	من كبار العاشرة	227 هـ	أحمد بن عبد الله بن يونس بن عبد الله بن قيس ، وقد ينسب إلى جده	.42

ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad:

İbrahim Bulat

Eğitim:

2015-2019 Yalova Üniversitesi İslami İlimler (%100 Arapça) Fakültesi

